

« ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ »

Մ Ս Տ Ե Ն Ա Շ Ա Ր - Թ Ի Ի 15

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ
(Ռ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ)

ԲԺԻՇԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՓՐՑՈՒԱԾ ԷԶԵՐ

ԵՒ

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

Printed in France

Փ Ա Ր Ի Զ

1946

ՔՐԻՏԿԻՆ ԳԻՐՔԸՆ ՓՐՑՈՒԱԾ ԷԶԵՐ

ԵՒ

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

« ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ »

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Շ Ա Ր 15

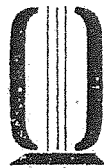
ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՒԱԿ

(Ռ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ)

ԲԺԻՇԿԻՆ ԳԻՐՔԵՆ
ՓՐՑՈՒԱԾ ԷԶԵՐ

ԵՒ

ՔԵՐԹՈՒՍԾՆԵՐ

Printed in France

Փ Ա Ր Ի Զ

1946

Imprimerie ARAXES 46 rue Richer Paris

ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՒԱԿ
(Ռուբեն Չիլենկիրեան)

ՌՌՐԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

(ՌՌՐԲԷՆ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ)

Ռուբէն Սեւակ, բուն անունով Ռուբէն Չիլինկիրեան, ծնած է 1885 Փետրուար 15ին, Մարմարայի եւրոպական եղերքի գիւղաքաղաքներէն Սիլիվրիի մէջ: Հայրը՝ Յովհաննէս Չիլինկիրեան, արհեստով նախ երկաթադործ, ապա՝ երկաթեղէնի առեւտրական, ունենալով նիւթական բարեկեցիկ վիճակ մը, ոչինչ չէ խընայած ազգային եւ օտար վարժարաններու մէջ կրթելու համար իր զաւակները:

Ռուբէն Չիլինկիրեան իր ծննդավայրին մէջ աւարտելէ յետոյ սեղւոյն Ասքանապեան նախակրթարանը, երկու տարի ալ իբրեւ գիշերօթիկ յաճախած է Պարտիզակի ամերիկեան վարժարանը, անկէ, 1901ին անցնելով Պոլիս, Պէրպէրեան վարժարան, զոր կ'աւարտէ 1905ին, փայլուն կերպով: Կրթական այդ հաստատութեան մէջ ցոյց կու տայ դրական եւ դիտական ուշադրաւ յատկութիւններ: Երջանաւարտ ըլլալէ յետոյ, Ռ. Պէրպէրեանի թելադրութեամբ եւ օժանդակութեամբ կը մեկնի Լօզան, հետեւելու համար բժշկական համալսարանին: Արտասահմանի մէջ կը վայելէ նաեւ հօրը նիւթական հոգածութիւնն ու օժանդակութիւնը:

Ռուբէն Սեւակ Լօզանի մէջ հետեւելով մէկտեղ բժշկական համալսարանի դասերուն, հեռու չի մնար

ընկերական, քաղաքական կեանքէ եւ կը մտնէ Ուսանողական Միութեան մէջ: Պէրպէրեանի աշակերտած ատեն ունեցած է յեղափոխական տրամադրութիւններ ու գործունէութիւն, անշուշտ սահմանափակ շրջանակի մը մէջ: Այս պարագան կը հաստատէ պէրպէրեանական Զ. Սուրէնեան, գրելով հետեւեալ տողերը Ռ. Սեւակի մասին (1). —

«Զինքը ճանչցայ Պէրպէրեանի գրասեղաններուն վրայ, ուր 1901ին եկած էր Պարտիզակէն, Ամերիկեան վարժարանէն: Ան կանուխէն յայտնուեցաւ իբրեւ ապագայ բանաստեղծ՝ իր շարադրութիւններով, եւ իբրեւ գործիչ՝ իր սարքած ուսանողական եւ յեղափոխական միութիւններով, որոնց անկիւնաքարն էր»:

Լօզանի բժշկական համալսարանին շրջանը կ'աւարտէ 1911ին յաջողապէս: Նոյն քաղաքի հիւանդանոցներուն եւ դարմանատուններուն մէջ կը ծառայէ իբրեւ օգնական բժիշկ, իր մասնագիտութեան գործնապէս տիրանալու եւ անոր նրբութիւնները իւրացնելու համար:

Զուիցերիոյ մէջ է որ կ'ընկնայ անունով մանկամարդուհին, որ պիտի դառնայ յետոյ իր կեանքի ընկերը, հակառակ աղջկան ծնողքին արդելքներուն:

1908ին կ'այցելէ առաջին անգամ Պոլիս: Իսկ 1914ին կրկին կը վերադառնայ, հոն հաստատուելու համար, իբրեւ փորձառու բժիշկ: Այդ տարին Բերայի Հայ Բժշկական Միութիւնը կը հիմնէ հիւանդապահութեան դասընթացք մը: Անկէ յետոյ կը սկսի իր ժողով-դասախօսութիւններուն շարքը:

Իբրեւ յատկանշական երեւոյթ յիշենք որ տիկին Ռ.

(1) «Վերածնունդ», Գ. տարի, քիւ 31, Փարիզ:

Սեւակ Պոլիս մտնելու առաջին օրն իսկ, իր ամուսինին վիճակուելիք դժբախտ ճակատագրին նախազգացումը կ'ունենայ: «Ռուբէ'ն, կ'ըսէ, դառնանք այս շոգենաւով, ես շատ չհաւնեցայ այս երկրին... Սոսկում եկաւ վրաս. չե՞ս տեսներ, ո՛չ մէկուն դէմքը կը ժպտի հոս:»

Շատ չանցած վրայ կը հասնի աշխարհաւեր պատերազմը եւ քիչ յետոյ՝ թրքական զօրաշարժը: Սեւակ իրրեւ բժիշկ, իր դինոտորական պարտականութիւնը կատարելու կը կոչուի Մաքրի Գիւղի մէջ, ուրկէ 1915 Ապրիլ 11ի չարաշուք օրերէն յետոյ, ձերբակալուելով կ'աքսորուի Չանդըրը: Հոն կը սկսի իր տանջանքի պատմութիւնը: Հակառակ իր կնոջ բազմաթիւ դիմումներուն, անկարելի կ'ըլլայ զինք ազատել:

Չանդըրը մէջ անցուցած կեանքին մասին ընդարձակ վկայութիւններ ունինք հանդուցեալ գրադէտ Միքայէլ Շամտանձեանի կողմէն (1) գրի առնուած: Իսկ մահուան եղերական պարագաներուն մասին կառապանի մը անգանատեսի պատմութիւնն ունինք (2): Չժանրաբռնելու համար կենսագրական այս տեղեկութիւնները, յիշենք միայն, որ Ռուբէն Սեւակ կորսնցուցած չէ երբեք իր արիութիւնը, մերժելով իսլամացման բոլոր առաջարկները եւ սրտապնդելով բոլոր անոնք, որոնց հոգեկան ուժին վրայ կասկածներ ունէր: Մինչեւ վերջին օրերը յոյս ունէր մաս կազմելու այն խումբին որ Պոլիս պիտի վերադառնար: Միքայէլ Շամտանձեանի վկայու-

(1) «Յուշարձան՝ Ապրիլ Տասնըմէկի», էջ 113, «Չանդըրըէն վերյիշումներ» վերնագրով. Պոլիս 1920:

(2) «Հայկաչէն Տարեգիրք», «Կառապանի մը պատմութիւնը», էջ 319, 1922:

Թեանը համաձայն, զոհերուն մեկնելէն քսանեւչորս ժամ վերջ, Պոլսէն հեռագիր մը եկած էր, արտօնող որ Ռ. Սեւակ ալ առնուէր վերադարձողներու ցանկին մէջ:

*
**

Պէրպէրեան վարժարանին մէջ սկսած է գրել ոտանաւորներ. գրական այդ առաջին փորձերը տպուած են պոլսական պարբերականներուն մէջ: Աւելի վերջերը, Հօղանէն է որ կը սկսի երեւիլ հայ մամուլին մէջ, բանաստեղծութիւններով: Գրականութեան մէջ կը յայտնուի Ռուբէն Սեւակ անունով, որ կրնայ յատկանշել զինքը, իր քիչ մը թուիս դէմքով, ու սեւ, արտայայտիչ աչքերով: Իր առաջին տպագրուած ոտանաւորն է, Պէրպէրեանէն շրջանաւարտ ըլլալու առթիւ գրած՝ Բաժանման խօսքերը, ձօնուած իր տնօրէնին՝ Ռ. Պէրպէրեանի եւ կարդացուած հեղինակին կողմէ, վկայականներու բաշխման հանդէսին: Այս ոտանաւորը հրատարակուած է 1905 Մասիսի նորերու բաժնիկի մէջ, ուր Սեւակ երեւան կու գայ սկսնակի թերութիւններով եւ սակայն արտայայտելու եւ տաղաչափելու դիւրութեամբ մը:

Օսմանեան Սահմանադրութենէն յետոյ է, որ Սեւակ աւելի յաճախ կ'երեւայ գրական հրատարակի վերայ, գրեթէ բոլոր հայ թերթերուն բերելով իր աշխատակցութիւնը: Սահմանադրութենէն առաջ (1908), կանոնաւորապէս գրած է Հօղանէն, «Լոյս»ին, «Մասիս»ին եւ «Արեւելեան Մամուլ»ին: Իսկ 1908-1914, վեց տարուան ընթացքին լոյս ընծայած է արձակ եւ ոտանաւոր բազմաթիւ գրութիւններ հետեւեալ հանդէսներուն եւ օրաթերթերուն մէջ. «Սուրհանդակ», «Ազատամարտ», «Աղղակ», «Շանթ», «Հայ Գրականու-

թիւն» (Իզմիր), «Գեղունի» (Վենետիկ), «Բազմալէպ» «Աստղիկ», «Արագած» (Նիւ Եորք): Բացի թերթերէ Սեւակ իր աշխատակցութիւնը բերած է նաեւ տարեցոյցներու, ինչպէս՝ «Ամէնուն Տարեցոյցը», «Մեր Տարեցոյցը»: 1910ին Սեւակ հրատարակութեան տուաւ «Կարմիր Գիրքը», գրուած՝ Կիլիկեան աղէտին ազդեցութեան տակ, ուր ամփոփուած են երեք ընդարձակ քերթուածներ միայն: Ջարդին խենթը, Թրփուհին եւ Մարդերգութիւն: Չգած է արձակ եւ ատանաւոր բազմաթիւ աշխատութիւններ, որոնցմով պիտի կազմուէին իր նախատեսած հատորները՝ «Սիրոյ Գիրքը», «Քաօսը» եւ «Վերջին Հայերը»:

Իբրեւ բժիշկ իր համբաւը աստիճանաբար կը մեծնայ մանաւանդ այն ատեն, երբ «Ազատամարտ» օրաթերթին մէջ կը սկսի հրատարակել յօդուածաշարք մը՝ Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր ընդհանուր վերնագրին տակ, որով գրական հրապուրիչ ձեւով մը ընթերցողին կը ներշնչէր հիւանդութիւններու հանդէտ դարչանքի եւ վախի զգացում մը, առանց ձանձրալի եւ տափակ խրատականներու: Այդ էջերէն տասնեւհինգի չափ գրուածքներ ամփոփուած են հատորի մը մէջ, որ լոյս տեսած է Սելանիկ, 1925ին, հրատարակութիւն՝ «Գողթան» գրատան:

Ռուբէն Սեւակի քերթուածները կարելի է բաժնել քանի մը գլուխներու, որոնց մէջ ան երգած է սիրոյ եւ բնութեան ապրումները, ազգային եւ համամարդկային զգայութիւնները, ցեղին անցեալը, ներկան եւ ապագան, մարդկային ընկերութեան ցուցադրած անհաւասարութիւններն ու անարդարութիւնները, ինչպէս նաեւ կեանքի եւ մահուան առեղծուածը:

*
**

Ռուբէն Սեւակի այս հատորը կազմելու ատեն, Հայ Գրագէտներու Բարեկամներ Ընկերակցութիւնը բաւական դժուարութեան մատնուեցաւ տալու համար եթէ ոչ ամբողջական դործը բանաստեղծին, գէթ ընտրուած էջերու մէկ հաւաքածոն, արձակ եւ ոտանաւոր: Այս էջերէն մաս մը դուրս կը մնան արդէն լոյս տեսած իրերկու հատորներէն, Կարմիր Գիրքը, քերթուածներ, եւ Բժիշկին Գիրքէն փրցուած էջեր, արձակներ, Ընկերակցութիւնը դիմեց տիկին Սեւակին եւ ստացաւ բոլոր ձեռագիրները, որոնց մէջ գտաւ բաւական թիւով արձակներ, Բժիշկին Գիրքէն փրցուած էջերու շարքէն, ինչպէս նաեւ քերթուածներ: Ձեռքի տակ ունեցած պատրաստ այս նիւթերէն գատ, Հ. Գ. Բ. Ընկերակցութիւնը հաւաքեց պարբերականներու մէջ ցրուած եւ հատորի մէջ շանցած գրեթէ բոլոր քերթուածներն ու արձակները: Մեր քննութեան ու պրպտումին աղբիւր դարձան հետեւեալ պարբերականներն ու թերթերը, «Շանթ», «Լոյս», «Մասիս», «Արեւելեան Մամուլ», «Ժամանակ», «Հայ Գրականութիւն», որոնց մէջէն ընդօրինակուեցան բոլոր նիւթերը: Կազմելու համար այս հատորը, անհրաժեշտ եղաւ խիստ ընտրութիւն մը ընել, հատորին արձակներու եւ քերթուածներու բաժինները խմբադրելու համար:

Ձեռքի տակ մեր ունեցած էջերը ա'յնքան շատ էին, որ ստիպուեցանք լաւագոյններն ընտրել, եւ մնացեալներուն մէկ ցանկը տալ, գրականութեան ապագայ պատմադրին կամ քննադատին դործը դիւրացնելու համար:

«Ժամանակ» 1915, բացառիկ թիւ, կազմուած Թէոդիկէ :

— Ռ. Սեւակ «Մեր ազգ. վերջին մեծ մարտիրոսները», Մերուժան Պարսամեանէ, «Շանթ» 1918, թիւ 2 :

— Ռ. Սեւակի կեանքը եւ գրականութիւնը, Արմէն Սեւանի կողմէ, ամսագիր «Հայրենիք» 1930 Նոյ.ի եւ Դեկտ.ի թիւերուն մէջ : Այս ուսումնասիրութիւնը գրքի վերածուած է եւ որուն մէջ Արմէն Սեւան ամփոփած է նաեւ Տիգրան Չօկիւրեանի վրայ գրած ուսումնասիրութիւնը :

— Չանդրբիէն վերյուշումներ, Մ. Շամտանձեանի կողմէ, «Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի», 1920, Պոլիս :

— Կառապանի մը պատմութիւնը, «Հայկազէն Տարեգիրք», 1922, էջ 319 :

— Վերածնունդի մէջ, Չ. Սուրէնեան, Կ. տարի, թիւ 31, Փարիզ :

Մեր ընկերակցութեան կազմութեան առաջին օրէն, 1929, որոշուած էր մատենաչարին հատորներէն մէկը յատկացնել տարաբախտ նահատակին գործերուն, թէեւ քիչ մը ուշ բայց վերջապէս Հ. Գ. Բ. Ընկերակցութիւնը իր պարտքը կը կատարէ հանդէպ բանաստեղծի մը և արձակագրի մը, որ հակառակ իր երիտասարդ տարիքին, հայ գրականութեան անդաստանին մէջ ունի իր յատուկ ածուն :

ՀԱՅ ԳՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ

Ահաւասիկ ցանկը Ռ. Սեւակէն հրատարակուած գործերուն եւ մատենախօսական գրուածքներուն. —

— Կարմիր Գիրքը, Ռ. Սեւակ, քերթուածներու հատոր, Պոլիս 1910ին :

— Բժիշկին Գիրքէն փրցուած էջեր, Ռ. Սեւակ, հրատ. «Գողթան» Գրատան, Սելանիկ, 1925ին :

— Քերթուածներու Հաւաքածոյ, Ռ. Սեւակ, «Կարմիր Գիրքը», «Սիրոյ Գիրքը» եւ «Յրիւ Քերթուածներ» բաժիններով, Երուսաղէմ, Ս. Յակոբեանց տպարան, 1945ին :

— Տաղանդաւոր հայ բժիշկ մը մեր մէջ, Ռ. Զարդարեանէ, «Ամէնուն Տարեցոյցը», 1915, էջ 324 :

— Ռ. Սեւակ, Նազարեանց - Պարսամեանէ, «Սուրհանդակ» Տ. Ա. ի, 1908, թիւ 52 :

— Ռ. Սեւակ, «Ամէնուն Տարեցոյցը», 1911, էջ 284 :

— Ճանչուր դէմքեր, Տոքթ. Ռուբէն Զիլինկիրեան,

ԲԺԻՇԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՓՐՑՈՒԱԾ ԷՋԵՐ

ԿԷՍ ԽԵՆԹԸ

Գեղեցիկ առտու մը անակնկալ նամակ մը առի Պուլսէն: Յայտնի ընտանիք մը կը խնդրէր ինձմէ խակոյն Մոնթէ-Քարլօ մեկնիլ՝ որովհետեւ հոն իրենց տղան յանկարծակի խենթեցեր էր, ու իբրեւ փաստ՝ ներփակ սա՛ տեսակ նամակ մը ղրկեր էին՝ աղուն կողմէ իրենց գրուած:

«Սիրելի սիրեցեալք

«Գրուք իւրեք ստանալով ստանալուս պէս ստացայ ու պատասխանը գրելով գրելիքէն կը գրեմ...:»

Ու այս ոճով 16 խոշոր երեսներ: Բայց ինչ որ զիս պարունակութենէն աւելի հետաքրքրեց՝ գիրերուն ձեւն էր: Հազար հինգ հարիւր տարիէ ի վեր Մահակ-Մեսրոպին գիւտը այսքա՛ն չարչարուած չէր: Այլանդակ հասակներով, դողդոջու՛ն, բարակո՛ւկ գիծեր՝ որոնք կ'ելլէին, կ'իջնէին, ուր երթալին չգիտնալով կը շարուէին, տեղ մը կը մնային, կամ ինքզինքնին դտնելու համար ծուռ ու մուռ շրջանակ մը կը գծէին եւ խոշոր բառ մը ծակի մը մէջ կը սեղմէին, այնպէս որ բառերը՝ իմաստ մը տալու ճիգով ստիպուած էին կրկնուելու, տասնապատկուելու, քովէ քով շարուելու, գլուխ գլխի տալու՝ զինուորական գծով տողանցքի մը պէս:

«Յարգանքներու յարգանքներով յարգանքներս . . . :»

Ու այս 16 էջերուն մէջ ստորակէտ մը, վերջակէտ մը անգամ չի կար: Որովհետեւ այդ ամենափոքր բանը որ կէտն է՝ իր տեղին դնելու համար բաւական որոշութիւն ու վճռականութիւն պէտք է, բա՛ն մը որ շատ խելօքներուն անգամ կը պակսի: Ու նամակին պարունակութիւնը այնքա՛ն ալ ապուշ չէր: Տարտամ ու անհամարձակ կերպով ա՛յն կը հասկցուէր որ, տղան իր դրամները կերեր, նոր ոսկիներ կ՛ուզէր. (այդ ոսկիներուն թիւը չկարդացուելիք բան մըն էր, թուաբանութիւններու մէջ չմտած, բոլորովին նոր թուանշան մը . . . :)

Ճամբորդ մը ասկէ աւելի խելացի ի՞նչ բան կրնար պահանջել իր հարուստ ծնողքէն: Բայց անոնք կ՛ենթադրէին որ անպատճա՛ռ տղան իր հարստութիւնը խաղաբաններուն մէջ կորսնցնելով խելքին եկած էր:

Շողեկառքին մէջ 18 ժամեր քանի՛ անգամ կարդացի այդ 16 էջերը՝ մտքիս մէջ լոյս մը ծնցնելու համար, ու ընդհակառակը, այդ բոլոր սիրելիք սիրեցեալները, շողեկառքին ցնցումները, անիւներուն տկտնկոցը բոլորովին թմրեցուցին ուղեղս: Այդ նամակին ապշութիւնը անհանդստացուցիչ, դրեթէ վարակի՛չ բան մը ունէր իր մէջ: Ու կէս դիշերէ մը վերջ, բոլորովին շուարած, իջայ Մօսթէ Քարլօի կայարանը:

Անծանօթ քաղաքի մը մէջ ո՞ւր երթալ այդ մութին: Նեղ փողոցի մը մէջ, դռան մը վերեւ, աղտոտ լոյս մը կը պլպլար, մի՛ս-մինակ ու կասկածելի (չեմ դիտեր ինչո՞ւ): Մօտեցայ, պանդոկ մըն էր. աղ-պղպեղ գէր կին մը սենեակ մը ցուցուց. բայց դռան կղպանք չունենալը անհանդստացուց զիս . . .

— Հոս վստահութեան տուն մըն է, ըսաւ կինը...
Պարոնը մինա՞կ է...

— Այո՛, պատասխանեցի... սնտուկս կայարանը
ձգած եմ...:

Փոքրիկ սենեակ մըն էր՝ թուղթէ ծաղիկներով:
Գաղջ, թափանցող, անանուն բոյր մը կար օդին մէջ,
իզական հոտ մը: Լաշն անկողինը հալի՛ւ ծածկուած էր.
Ճմութկած սաւան մը՝ խորհրդաւոր փոսերով: Մոմս մօ-
տեցուցի, երկու կարմիր աղտեր տեսայ, դեռ թաց...:
Մնաս բարո՞ւմ, վստահութեան տուն...:

Ու նոր արշաւ մը սկսայ մուտքին մէջ, փողոցէ փո-
ղոց, մինչեւ որ յողնած դլուխս մաքուր բարձի մը վը-
րայ կարողացայ հանդէսեցնել: Սուսուտուն, սովորական
ժամիս արթնցայ: Դեռ սենեակը խաւար էր. քնացայ ու
նորէն արթնցայ, նորէ՛ն խաւար. բայց այնպիսի խա-
ւար մը՝ ինչպէս ըլլալու էր աղջամուղջը, դեռ Աստուած
իր նշանաւոր «Եղիցի լո՛յս»ը չարտասանած: Այս ու-
քան երկար էին Մօնթէ Գարլօի դիշերները: Նորէն ու
նորէն քնանալ փորձեցի, մինչեւ որ պանդոկապետը,
կեանքիս վրայ կասկածելով՝ եկաւ դուռս բանալու:
Ա՛յն ատեն միայն տեսայ որ այդ սենեակը պատուհա՛ն
մը, ծա՛կ մը անգամ չունէր. կատարեալ տուփ մը. դի-
շերը չիւղղուելիս ալ հրա՛շք մը պարզապէս: Ոսկեղօծ
քաղաքներու դնահատութեան մէջ այս փաստն ալ մի՛
մոռնաք:

Իուրսը կէսօր էր: Շիտա՛կ խենթիս հասցէին պացի
ու տանը դիմաց ճաշարան մը նստայ: Խորհրդաւոր դու-
ռը բացուեցաւ, դլխուն վրայ կարմիր Փէսով մարդ մը
երեւցաւ, մօտեցայ ու բարեւեցի:

— Աստուծո՛ւ բարին, ինչպէ՞ս էք, ըսաւ, — այն-

պիսի անտարբեր ձեւով մը, որ կարծես օրը տասն անգամ կը տեսնէր զիս :

Հետս ճաշի նստաւ . հին բարեկամներու պէս , աս-
դիէն-անդիէն խօսեցանք : Ճիշդ է որ իր ուռեցած ականջ-
ները իրեն դէմքին ապուշ թանձրութիւն մը կուտային ,
բայց խենթ մը չէր այդ մարդը , հազա՛ր անգամ ո՛չ :
Գաղտնիքին բանալին գտնել կարծեցի՝ իր հետ կիներ-
րու մասին խօսելով , երեսը թթուեցուց . խաղարաննե-
րուն ակնարկութիւն ըրի , ուսերը թօթուեց : Արդէն շը-
ւարած , աւելի շփոթեցայ : Հապա եթէ սխալ մարդու օ-
ձիքէն բռնած ըլլայի՛ . . . :

Ամուսնացած մարդ մըն էր . ինծի երկար-բարակ
իր կնոջ վրայ խօսեցաւ՝ որ քիչ մը տկար ըլլալուն , այդ
օրը միասին չէ կրցած ելլել . իր մեծ տղուն համար
ինձմէ գուհեքերիական վարժարանի մը հասցէն ուղեց .
պղտիկ տղայ մըն ալ ունէր , շատ պղտիկ , որ այս օ-
րերս ակուայ հանելուն՝ փորը քիչ մը թոյլ էր . . . :

Յետո՛յ միայն դիտցայ որ այս մարդը ո՛չ կին , ո՛չ
ալ դաւակ ունէր , այլ պարզապէս ստելու փափաք մը .
բայց բոլորովին բնական , անչահախնդիր , անվնաս սու-
տեր . արուեստը՝ արուեստին համար :

— Ծնողքիդ նամակ մը գրեր ես . — ըսի անհամար-
ձակ :

— Չե՛մ յիշեր , ըսաւ :

— Դրամներդ խաղարաններու մէջ կերեր ես :

— Սխա՛լ է :

— Հապա ո՞ւր դացին ոսկիներդ :

— Տորեկները պաղպաղակ մը կ'ուտէի . . . :

— Հարստութիւնդ միայն պաղպաղակո՞վ հատ-
ցուցիր :

— Առտուներն ալ կաթ մը կը խմէի , թոթովեց .
աչքերը լեցան , մօրուքին մէջ արցունքներ գլտորեցան :

Մեղքացայ, զղջացի: Մարդը իր դրամը կերեր էր. ե՞ս
ինչ կը խառնուէի...: Բայց ան այդպէս չէր խորհեր,
կ'ուզէր իր լացովը դիտ համոզել իր անմեղութեան վը-
րայ, կ'ուզէր որ անպատճառ հաւատամ թէ ինք պար-
կեշտ մարդ մըն էր. ո՛չ կինը, ո՛չ գինին, ո՛չ խաղը չէին
հրապուրած գայն (ու այս ճի՛շդ էր)...: Բայց, մար-
դիկ չար էին, իր գէշութիւնը կ'ուզէին, փողոցէն ան-
ցած ատեն խորհրդաւոր կերպով իրարու աչք կ'ընէին.
(ա՛ս ալ ճիշտ էր, բայց իր վլխուն Փէսին համար էր):
Շատեր զինքը սնանկացնելու, կախաղան հանելու կը
ջանային, աշխարհիս ամէն ծայրերէն անվերջանալի
ու անկարելի հաշիւներ կը դրկէին՝ իր բնա՛ւ չճանչցած
մարդերէն...: Ա՛ս ալ ճիշդ էր, ու ահա թէ ի՞նչպէս.—

Այս խելօքիկ մարդը երբեմն-երբեմն իր մեծուքեան
երազներն ունէր, բայց մեծ ըսածս՝ շա՛տ մեծ, խելքի
մտքի մէջ չսղմող մեծութիւն մը: Քանի որ բոլոր մար-
դիկ իրմ'ով կը զբաղէին ու դաւադրութիւններ կը սար-
քէին իր շուրջ, ուրեմն կրնար ըլլալ որ անդիտակցա-
բար ինք նշանաւոր անձ մը ըլլար, ո՛վ գիտէ, թերևս ա-
պագայ թաղաւոր մը...: Այս մարդը իր երազին հաւա-
տալու դժբախտութիւնն ունէր. ու այս տեսակ հիւանդ-
ներու բնական տրամաբանութիւնով, կ'ուզէր իր պըղ-
տիկ կեանքը այդ մե՛ծ գաղափարին պատշաճեցնել կան-
խաւ...: Իր բանակին համար Փրանսական գործարանի
մը իշու լաւագոյն կաշիէն թմբուկներ կ'ապսպրէր՝
բայց ա՛յնքան թիւով որքան էչ չկար աշխարհիս երեսը
... եթէ այդ անունով միմիա՛յն համեստ չորքոտանի-
ներուն կ'ակնարկէր: Գերմանիոյ կայսեր ինքնագիր նա-
մակ մը կը գրէր՝ անոր պղտիկ աղջկան ձեռքը խնդրե-
լու համար: Բայց այդ մեծ ամուսնութեան արժանավա-
յել պալատ մըն ալ պէտք էր: Մօնթէ-Քարլօի բարձունք-

ներուն վրայ սքանչելի ծախու ապարանք մը տեսեր, ու ամենայն պաղարիւնութեամբ, առանց սակարկութեան, թապաւորի վայել ձեւով ստորագրութիւն մը նետեր էր՝ վնելու խոստումի մը տակ:

Այդ օրէն ի վեր գործերը գէշցեր էին, սուտ ու փուճ օրէնքներով իրմէ ահապին դրամներ կը պահանջէին տան մը համար՝ որ գնած չէր, պա՛րզ ստորագրութիւն մը միայն...: Ուրեմն իրա՞ւ այնքան մեծ արժէք ունէր իր մէ՛կ ստորագրութիւնը:

Այսպիսի մեծամասնութիւններու մէջ հատուցներ էր դրամները, ու նորերը գտնելու համար այլանդակ շահագրիտութիւններու մէջ կ'իյնար: Գիտնականի մը ապրույտներ էր որ իր հաշույն արուեստական բրիճձի գիւտին աշխատի: Օր մը կարդալով որ սքրատիվարիուս ջութակ մը հաղարաւոր ոսկիի ծախուեր էր՝ իսկոյն գրեր էր իտալական գործարանի մը, որ իրեն 12 տուգէն սքրատիվարիուսներ հայթայթեն՝ տասը տարի վերջ տասնապատիկ գիներով ծախելու համար: Ու գործարանին ամիս մը պայմանաժամ տուեր էր. բայց այդ պայմանաժամին մէջ ինք բոլորովին ուրիշ բաներու վրայ կը մտածէր ու բացարձակապէս կը մտնար ջութակները:

Այդ բոլոր մեծաքանակ ապսպրանքներէն միա՛յն երկու բան պահած էր իրեն՝ որ սենեակին մէջ տեսայ: Ահադի՛ն, անծա՛յր, անվե՛րջ չուան մը որ շուարեցուց դիս:

— Ծովերուն լայնութիւնն ու խորութի՞ւնը սխտի չափես, ըսի:

— Ո՛չ, ըսաւ պաղարիւնութեամբ, այստեղ անվրստահելի երկիր է, եթէ սենեակը դան՝ պատուհանէն փախչելու համար է:

Բայց ես գիտէի որ դարձեալ կը ստէր, իր սովորութեան համաձայն. այդ անհատնում չուանը ինքզինքը ձեզունէն կախելու համար էր...:

Բայց սնտուկ մը բացաւ. մէջը ի՞նչ կը կարծէք որ ըլլար. ածելինե՛ր, ածելինե՛ր, անթի՛ւ, անհամա՛ր, բոլորն ալ իրարո՛ւ նման ածելիներու լեռ մը...: Ես գարմանքէ գարմանք կ'իյնայի՛ երբ ան միեւնոյն մեծութեամբ ուրիշ սնտուկ մըն ալ բացաւ՝ բերնէ բերան յար եւ նման ածելիներով լեցուն:

— Ասոնք սրցուածներն են, ըսաւ:

Ասոր վրայ շատ չպնդեցի, դուրս ելայ: Ահա մարդ մը որ գիշերները հաղարաւոր ածելիներ կը սրցնէր, ու ցորեկները խելօք-խելօք եւ ազատ-համարձակ փողոցներուն մէջ կը պտտէր. մինչեւ որ անմեղ մը չմեռցնէր՝ Օրէնքը զայն յիմարանոց չէր կրնար նետել. որո՞ւ փոյթ թէ այդ այլանդակ գնումներով փճացուցած ըլլար իր հարստութիւնը. ան կէս-խեմքն էր. արդէն բժշկութիւնն ալ խենթութիւն չ'անուաններ այս հիւանդութիւնը: Իր յիշողութեան կորուստը, իր ըրածներուն մանկական տարօրինակութիւնը, իր աւելորդ ստախօսութիւնը, իր յաջորդական մեծամոլութիւնն ու մենամոլութիւնը, ու մանաւանդ իր խօսելու դժուարութիւնը եւ իր թափթըփած բառերը, իր գիրերուն պէս՝ լեզուին ու մատներուն ալ դողալը, շա՛տ որոշ հիւանդութեան մը անունը կ'արթնցնէին մտքիս մէջ:

Ինչպէ՞ս սկսեր էր այդ հիւանդութիւնը. ո՛չ թէ յանկարծակի (ինչպէս ծնողքը կը գրէին), այլ ամիսներու ընթացքին: Բարեկիրթ մարդ մըն էր ան, որ քիչ քիչ իր բնութիւնը փոխեց: Նախ մեղամաղձոտ դարձաւ, սենեակին մէջ բանտարկուած օրը հարիւր սիկարէթ կ'այրէր ու կը մարէր. յետոյ բարկացոտ դարձաւ, ըն-

տիր հասարակութեան մը մէջ՝ յանկարծ զգուելի շար-
ժում մը կ'ընէր, գարշելի բառ մը կ'արտասանէր: Ծը-
նողքը նախամեծար համարեցին զայն ճամբորդութեան
պատրուակով տունէն հեռացնել, ու մինչեւ որ վերոյիշ-
եալ նամակը չստացան՝ խենթ ըլլալը չգուշակեցին: Ար-
դէն ծնողները այդպէ՛ս են. ա՛յնքան երկար ատեն որ
դրամնին չուզես՝ խելացութեանդ վրայ չեն կասկա-
ծիր...:

Բարալիզի ժէնէրալն էր այս հիւանդութիւնը, քոյ-
րը այն միւս սարսափելի հիւանդութեան՝ որ քապէս
կը կոչուի, եւ որոնց երկուքին ալ հայրը հինցած սիֆի-
լիզ մըն է: Բայց նախ պէտք էր ստուգել որ այս վերջին
ախտը ընդունա՞ծ էր ժամանակին:

— Այո՛, ըսաւ, անանկ բան մը կար... հի՛ն պատ-
մութիւն...:

Արիւնին ու մարմինին քննութիւնը կասկած չի ձգե-
ցին. դարմանելն անկարելի էր, ընելիքս պա՛րզ: Զինքը
չողենաւի մը բժիշկին յանձնելով՝ շիտակ Պոլիս դըր-
կեցի: Եւ ա՛լ մինակ մնացած՝ քիչ մը ատեն հանգչեցայ
այս սքանչելի քաղաքին մէջ: Վերադարձիս՝ շողեկառ-
քին մէջ նորէ՛ն կարդացի նշանաւոր նամակը ու նորէ՛ն
երեւակայեցի այդ խենթը, բայց այս անգամ ո՛չ թէ
տարտամօրէն, հասլա շա՛տ որոշ կերպով՝ ա՛յնպէս,
ինչպէս մօտաւոր ասպագայի մը մէջ պիտի ըլլար ան,
անխուսափելիօրէն:

Ուղեղը իր այդ վերջին ու տարօրինակ լոյսերէն
վերջ՝ բոլորովին պիտի խաւարէր, սեփ-սեւ (առջի գի-
շերուան սենեակիս պէս), ապուշութիւնը կատարեալ
պիտի ըլլար, շարժումները անկարելի, անկողնին պի-
տի դամուէր, լեզուն պիտի կորսնցնէր, ուտելը պիտի
մոռնար, օրը քսան սաւան պիտի աղտոտէր, օր մը պի-

տի դար ուր ա՛լ գայն կերակրելն ալ անկարելի պիտի ըլլար, իր է՛ն սիրելիներուն դարչելի պիտի դառնար, պիտի նեխէր... ու ասիկա՝ անխուսափելիօրէն :

Բայց այս պատմութիւնը անակնկալով սկսաւ եւ անակնկալով ալ պիտի վերջանար: Տուն դարձիս՝ Պոլսէն նամակ մը գտայ, ուր ինծի կ'իմացնէին որ խենթը՝ հոն հասած օրն իսկ՝ հաղիւ բժիշկին հսկողութենէն ազատած՝ հորը նետուեր էր... կարծես դիտամաբ՝ իմ անխուսափելի գուշակութիւններս զուր հանելու համար:

Բնութիւնը, որ ամէն չարիքին քով բարիք մըն ալ դրած է, այդ սարսափելի ախտին քով՝ իր դարմանն ալ ցոյց տուեր է. այս հիւանդները պիշեր-ցորեկ մէ՛կ բան կը մտածեն՝ անձնասպանութիւնը: Բժիշկները որ ուրիշ դարման մը չեն գտած՝ կը բաւականանան արդիւնելով իրենց այդ բնական հակումը: Սակայն, լաւաւոյնը չէ՞ հոր մը աղտոտել քան տարիներով նուիրական բոյն մը թունաւորել:

Ու հիմա կը յիշեմ դեռ այն օրը՝ երբ մօրուքին մէջ խոշոր արցունքներ կը զլտորցնէր՝ զիս համուելու համար որ ինք բարի եւ խելօք մարդ մըն է...: Ա՛լ կը հաւատամ քեզի, խեղճ մարդ, դուն չես ստեր: Ստողները անո՛նք են որ քու հողւոյդ կորստեան վրայ կոկորդիլոսի արցունքներ կը թափեն...:

Թող կրօնադէտներն ու բարոյագէտները անձնասպանութեան վրայ վիճին. թող իմաստասիրական հատորներ արձակեն իրարու դիտուն. մէկը պիտի գտնուի՞ ինծի բացատրելու համար որ, մարմնապէս ու հոգեպէս ի՞նչ պիտի արժէր այդ կեանքը, իօսելու, զգալու, շարժելու, սնանելու, մտածելու անկարող, մէզի մէջ փտած մսի կտոր մը՝ որ շանը նետես չուտեր...:

Լօգան, 1913

ՄԱՆՁԵՐՈՒՆ ԳԵՐԵՋՄԱՆԸ

Հիմա որ ուսերուս վրայ տակաւ կը զգամ տարինե-
րուն ծանրութիւնը, ու ձեռքիս գրիչը՝ երբեմն փետու-
րի պէս թեթեւ՝ այժմ մահուան բառերուն մէջ կը կապ-
ուի ու կը շփոթի, կը յիշեմ հի՛ն հի՛ն օրերը, այն
օրհնեա՛լ օրերը, երբ ուղեղիս, ջիղերուս, մարմինիս
բոլոր քջիջները այնպէ՛ս լեցուած էին կեանքով՝ որ
մահուան դաղափարին համար տեղ չէր մնացած . . . :

Երջանի՛կ տարիք, ուր կեանքը կ'եռայ, սիրտը կը
գեղու, հոգին կը պոռթկայ :

Ու ս՞ով կրնայ մոռնալ հազար անգամ կրկնուած ա-
նունը այն պաշտելի ընկերոջ՝ որ միանգամայն դասա-
կիցդ էր, տարեկիցդ ու սրտակիցդ, երեւակայական
վէպերուդ հերոսը, հրաշալի արկածախնդրութիւննե-
րուդ գինակիցը :

Արամն էր իմ գինակիցս : Միասին կը խաղայինք,
միասին կը սերտէինք, միասին կը չափուէինք : Երբ ան
հեռուի աղբիւրէն ջուր բերելու կ'երթար, ե՛ս ալ հետը
կ'երթայի սափոր մը ուսիս : Երբ ես թռչուններուն թա-
կարդ լարելու կ'երթայի դաշտերը, ա՛ն ալ հետս կու-
գար, սուտ սուլոցներով գիրենք հրաւիրելու :

Ու ի՛նչ չարութիւններ չէինք ըներ միասին : Երկու
թիթեռ մէկ լուցկիի գամելով՝ դասարանին մէջ թըռ-
ցնել, մեղուններուն թեւերը փետտելով՝ լարի վրայ

խաղցնել. ճանճի գլուխներ ճղմելով՝ գրքերը զարդա-
նկարել—տղոց բերանը շաքար մը տալով՝ ակօաները
փորցնել... : Լաւ կը յիշեմ որ օր մը ողջ մկնիկ մը լուց-
կիլի տուփի մը մէջ մտցնելով՝ չորս թաթիկները չորս
ծակերէ գուրս հանեցինք ու ազատ արձակեցինք: Երբ
գիրուկ դասատուն ու բոլոր աշակերտները տեսան որ
փոքրիկ տուփ մը սրահին մէջ ինքնիրեն կը վազէր խեն-
թի մը պէս՝ ամէնքն ալ սարսափահար գուրս խոյա-
ցան... :

Անանո՛ւն Ողխականներ՝ որ մեզ կիսատուածնե-
րու պէս յարզել կուտային դպրոցին մէջ: Ճիւղայի՛ն
չարութիւններ՝ որ մեզ հրեշտակներու պէս կ'ուրա-
խացնէին... :

Աւա՛ղ, օր մը կուգայ ուր մեծագոյն առաքինու-
թիւններն անդամ չե՛ն կրնար այս պլտիկ չարածճիու-
թիւններուն չափ ուրախացնել մարդկային սի՛րտը... :

Եւ սակայն չկարծէք որ մեր երջանկութիւնը ան-
խառն էր. ո՛հ, ո՛չ: Կատարեալ մարդ ըլլալու համար
գլխաւոր բան մը կը պակսէր մեզի՝ պեխն ու մօրուքը:
Ու ըսե՛լ սր, բուսնելո՛ւն պէս կ'ածիլէինք... :

Օր չէր անցներ որ դպրոցին ծառին տակ, ծերունի
կոճղին վրայ հասակնիս չչափէինք, մատներնուս ծայ-
րին վրայ բարձրանալով, ու դմելի խարդախ հարուա-
ծով մը չճեղքէինք կոշկոռած կեղեւը՝ իբրեւ չափանիչ:

Սակայն հիմա որ տարիներն ու մահը մեր մէջ ա-
մէն մրցում ի սպա՛ռ ջնջեցին, ինչո՞ւ չխոստովանիմ որ,
ան ինձմէ հասակո՛վ ալ, ուժո՛վ ալ, ճարտարութիւնո՛վ
ալ, չարութիւնո՛վ ալ միշտ գերազանց էր:

Լողալու մէջ իր նմանը չկար: Պայքարի մէջ մէկ-
հատիկ էր: Երբ ամէն Զատիկի—Ծնունդի յոյն դպրոցին
տղոց հետ կուռի կը բռնուէինք ուղմական շարքերով՝

ճակատ ճակատի, քարերը է՛ն շիտակ ու է՛ն հեռու թըռ-
ցնողը միշտ ինքն էր: Մեզի համար ամբողջ դիւղին մէջ
Ազգին պատիւը փրկողն ա՛ն էր միայն:

Վա՛յ եթէ իր ճամբուն վրայ շուն մը հաչեց. երեք
օր շանցած այդ շունը պիտի անհետանար:

Չէ՞ որ անգամ մը իր թռչնիկը փարատող կատուն
աչտարակի մը դադաթէն եօ՛թն անգամ վար նետած էր,
մինչեւ որ եօթը հոգիներն ալ խեղճին բերնէն դուրս
դային:

Սիւլիւլիւլի այդ աչտարակը ճիշդ մեր տան դէմն էր.
բարձր ու խարխուլ մի՛նարէ մը՝ յունական հին մեհեա-
նի մը վրայ թառած. մեհեանը դեռ կանգուն է՝ մի՛նա-
րէն փլած...: Հո՛ն կ'աղօթէր երբեմն բժշկութեան
հայր-աստուածը. հիմա բուերն ու դեւերը կ'իշխեն հոն:
Գիշերը սարսափը կը լեցնէ այդ պատերը. ու յուսինը
այդ աւերակներուն լեզու կուտայ՝ կ'ըսեն...:

Արամ այդ դեւերն ալ արհամարհեց: Գիշեր մը աչ-
տարակէն ներս սողաց, խաւար ու դարձդարձիկ սան-
դուխներէն սկսաւ բարձրանալ խարխափելով, սլատերը
շոյելով, ոտներն արիւնելով: Երբոր գադաթը հասաւ,
շունչը բռնեց, ձեռքն երկնցուց: Վերը անգղի բոյներ
կային ու ձազուկ մը կ'ուղէր գողնալ: Բայց վա՛յ թըռ-
չունի ձազեր գողցողին...: Իր սեւ աչերուն մէջ չա-
րութեան կայծ մը փայլատակեց. անգղերը տեսան այդ
կայծը ու կտուցի սոսկալի հարուածներ տեղացուցին իր
աչերուն:

Իր դէմքին վրայ մի՛շտ մնացին այդ վէրքի սպի-
ները: Սակայն տգեղութիւններ կան որ գեղեցկութենէն
աւելի կ'արժեն...: Այդ օրէն ի վեր դիւղին հերոսն էր
Արամ:

Քանի՛ քանի՛ անգամներ աղջիկներու դպրոցէն կը

կանչէին զայն՝ վարժուհիին դասագիրք մը տանելու, աչակերտներուն մարմնամարզ մը ցուցնելու պատրուակով: Եւ սակայն այս պատանին որ անպղերը կը փետտէր ու մանչերը կը ծեծէր, աղջիկներու առջեւ տղու մը պէս կը դողար ու մեղաւորի մը պէս կը կարմրէր...:

Էգերը իրեն համար արտակարգ, բացառիկ, անբընական, անկարելի էակներ էին: Մայրիկը իր փոքր հասակէն մեռած ու իր բոլոր եղբայրներն ալ արու ըլլալուն՝ Մանչանոց կը կոչուէր իրենց տունը: Բոլորն ալ միեւնոյն փայտէն տաշուած՝ ուժեղ ու շքեղ պատանիներ էին, — գիւղին փառքը: Բայց բոլորն ալ Արամին պէս շուարած, ամչկոտ, ախտագին զգայնութիւն մը ունէին: Կիները միայն հեռուէն տեսած ըլլալով՝ ձեռքի սեղմում մը գինաթափ կ'ընէր զիրենք...:

Արամ քանի՛ կը մեծնար՝ այնքա՛ն կը տկարանար: Եկեղեցիին մէջ երգած ատեն ձայնը կը փոխուէր. դըպրոցին մէջ պատասխանած ատեն միտքը կը խաւարէր. գիրք մը կարդալու պահուն՝ էջը չղարձուցած՝ կարդացածը կը մոռնար:

Տղոց մէջ տարտամօրէն կը փսփսային որ «ամօթբաներ կ'ընէր», «ողնածուծը հալեր էր»...:

Օրեր կային որ քովը չէր մօտեցուէր. այնքա՛ն յուստես, դաժան, գայրացկոտ կ'ըլլար. բռնած բանը կը կոտորէր:

Սակայն իր մտաւորական ոյժը կորսնցնելէ վերջ՝ քիչ քիչ իր մարմնական առաւելութիւններն ալ անհետացան: Մազերը փրցուած Սամսոնի մը պէս՝ սմսեղուկ, դողդոջուն, շուարած բան մը եղաւ: Այտոսկրերը ցըցուեցան, աչքերուն ծիրը կապարի վոյներ ստացաւ:

Ու չգտնուեցաւ մէկը, ո՛չ քահանան, ո՛չ վարժապետը, ո՛չ հայրը, ո՛չ իսկ բժիշկը, որ այդ տղէտ պատա-

նիին բացատրէին թէ այդ մենաւոր ու մեղաւոր դրօսանքները զինքը դերեզման կը տանէին... :

Արեւօտ օր մը, դանդաղօրէ՛ն, ժայռերուն դազաթը դացինք միասին: Յանկարծ գրպանէն արծաթէ խոշոր դրամ մը հանեց ու ձեռքի լայն շարժումով մը ծովը նետեց գայն: Արծաթը վայրկեան մը փայլեցաւ արեւուն տակ, յետոյ անդունդին մէջ կորսուեցաւ ու սրզտիկ ճողփիւն մը հանեց:

— Ասիկա տասներորդն է որ հօրմէս գողցայ, ըսաւ, ծով նետելու համար... : Իւրաքանչիւր փորձութիւնս այդպէ՛ս կ'ուզեմ պատժել. բայց կը զգամ որ ո՛ւշ է արդէն, կամքը մեռեր է մէջս, ա՛լ թազաւորի դանձ մը իսկ չպիտի բաւէ այս ծովը լեցնելու... :

Ասիկա մեր վերջին պտոյտը եղաւ, ու մեր վերջնութիւր խօսակցութիւնը:

Արամ անկողիէն ինկաւ ու ա՛լ չելաւ:

Մեր ծնողները մեզ արգիլեցին իրեն այցելել: Գիւղերու մէջ ուր պիտութենէ աւելի բնագոյր կը աիրէ, հո՛ն ուր բժիշկի ոտքը կը կոխէ, բարեկամները իրենց ձեռքը կը քաշեն՝ անասնական ինքնապաշտպանութիւնով մը: Ու ընտանիքը իր ցաւին մէջ կը կծկուի, միայնակ կը մնայ իր հիւանդին հետ՝ որ յաճախ ամենատարրական զգուշութիւնն իսկ չունի իր սիրելիները չվտանգելու համար... :

Ամիսներով տարտամ շշուկներով բաւականացայ:

— Երէկ գիշեր նորէն բժիշկը կանչուեր է...

— Թասերով արիւն փսխեր է...

— Փոքրիկ եղբա՛յրն ալ անկողին ինկեր է...

Օր մը, սակայն, ծնողքէս գաղտնաբար, իրենց տունը մտայ, ու վախն ի վախ սանդուխներէն վեր ելայ:

Հիւանդին սենեակէն բժիշկը դուրս կ'ելլէր : Ընտանիքին անդամները զայն պաշարեր էին երկիւղած ձեւերով :

— Ոտքդ պագնեմ, բժի'շկ, կ'ըսէր ծերունի հայրը դողալով... : Յոյսի բա'ռ մը տուր մեզի...

Բայց ան ճակատադրական կտրուկ շարժում մը ըրաւ :

— Ամէ'ն ցաւ վախճան մը ունի, ըսաւ... :

Բժիշկէն վերջ շուտով զիս ղրկեցին քահանան կանչելու : Տէրտէրն ինծի խաչ մը ու դիրք մը տուաւ, ու խնդրեց որ հետն երթամ : Վախն ու վատութիւնը սիրտս լեցուցին :

Ես այն ատեն դեռ չէի տեսեր թէ մարդ մը ինչպէ'ս կը մեռնի. սակայն յաճախ սոսկումով դիտեր էի թէ ի'նչպէս կը մեռնէին մեր թունաւորած շուները՝ սալայատակները խածնելով, կանգնելով ու իյնալով, դողալով ու սլաղատելով... :

Սակայն այդ օրը սորվեցայ ինչ որ բոլոր բժշկական կաճառները չուզեցին սորվեցնել՝ թէ մարդ մը անասունի մը պէս չի' մեռնիր... :

Հոն՝ ուր Գիտութեան մարդը յոյսի փոքրիկ բառ մը անդամ չէր դտած ըսելու՝ Կրօնքի պաշտօնեան հաւատքի անհո'ւն պաշար մը բերեր էր իր մաղաղաթի գրքին մէջ : Հո'ն ուր բժիշկը կեանքը կը չափէր ու կը կտրէր՝ չո'ր ձեւով մը, քահանան յաւիտենական կեանքի անձայրածիր հորիզոններ կը բանար՝ օրհնակա'ն շարժումով մը : Ու երկու հազար տարիներէ ի վեր կըրկնուած իր բառերը՝ մի'շտ նոյն դադտնիքն ունէին ոսկեղօծելու այն վերջին ժամերը, ուր դիտապէ'ս, ամէն յոյս, ամէն հաւատք, ամէն սէր, ամէն իրականութիւն ու ամէն երազ կը սնանկանայ, կը մեռնի, կը փտի : Գե-

րադո՛յն պարտութեան ժամուն՝ դերադո՛յն յաղթու-
թեան խաբկանքը :

Խաբկա՞նք թէ իրականութիւն, չե՛մ դիտեր : Սա-
կայն այդ օրէն ի վեր համոզուեցայ թէ որքան ատեն
որ մարդերը պիտի մեռնին՝ ա՛յնքան ատեն Գիտութեան
կողքին պիտի ապրի նաեւ Կրօնքը . . . :

Արդարեւ, քահանային մեկնելէն վերջ, աննիւթա-
կան շնորհ մը իջած էր արդէն հիւանդին դէմքին վրայ :
Անկողնին մէջ նստաւ, ձեռքը ձեռքերուս մէջ դրաւ, ու
խօսեցանք իրարու հետ՝ հի՛ն օրերու պէս :

— Ինքզինքս երբե՛ք այսքան լաւ չէի զգացած, ը-
սաւ . . . : Վաղը եթէ արեւ ըլլայ՝ կ'ուզե՞ս որ միասին
դաշտ երթանք պտտելու . . . :

Յետոյ, յանկարծ լռեց, ականջը լարեց, տժգու-
նեցաւ :

— Կը լսե՞ս, ըսաւ, իրիկուան զանգակն է . . . : Կը
յիշե՞ս, ամէն անգամ ես կը զարնէի մեռելին զանգակ-
ները . . . : Օր մը երբոր իմ կարգս ալ գայ, կ'ուզեմ որ
դուն զարնես ինձի համար . բայց այնպէս ուժով քաշես
պարանը՝ որ արար աշխարհ իմանայ . . . :

Սակայն ի՛նքն ալ, ե՛ս ալ, այնպէս համոզուած
էինք որ այդ օրը երբեք պիտի չգար . . . :

Հետեւեալ օրը՝ դարնանային զմայլելի օր մը՝ ընդ-
հատ ընդհատ զօղանջ մը փրթաւ օդին մէջ :

— Հրդե՞հ կայ, մայրի՛կ, ըսի . . . :

— Շուտով շապիկդ առ ու ժամ գնա, տղա՛ս, Ա-
րամը մեռեր է . . . :

Մեռե՞ր է . . . : Մեռե՞ր է . . . : Խենթի մը պէս վեր
վազեցի, փոքրիկ խուցի մը մէջ բանտուեցայ, դուռնե-
րը դոցեցի, սլատուհանները խցեցի՝ այդ ընդհա՛տ ընդ-
հա՛տ ու անընդհա՛տ զօղանջը չիմանալու համար . . . :

Սակայն ի դո՛ւր: Գիւղական դանդաղը ամբողջ տա-
րին ինժի համար լացաւ:

Ընտանիքներ կան որոնց անդամները՝ խաղի թուղ-
թերու պէս իրարու ետեւէ կ'իյնան: Սոսկալի վարա-
կումը հնձեց այդ դեռատի կտրիճները. մահը փակեց
այդ տան դուռը: Ու մինչեւ այսօր, դիւղի պատանինե-
րուն կը ցուցնեն մանչերուն գերեզմանը:

Լօզան, 1913

ՏԷՐ ՈՂՈՐՄԵԱ...

— Չէր քէզը տեսա՞ք, Տօքթէօր... .

— Ի՞նչ չէր քէզ... .

— Չեմ գիտեր... . Ինծի այնպէս թուեցաւ... . որքան կրցայ հասկնալ իր շարժումներէն, ճի՛շդ այս ժամուն համար ձեզի հետ ժամադրութիւն մը կը խնդրէր :

— Անունը չարձանագրե՞ց... .

— Գրել չի գիտեր, Տօքթէօր... .

— Բացատրութիւն մը չտուա՞ւ... .

— Լեզու չի գիտեր, Տօքթէօր... .

Չէր քէ՞զ մը, անպիր ու անլեզու, ան ալ Եւրոպայի ճիշդ կեդրոնը... . : Անապատներէն շեղելով քաղաքի մը փողոցներուն մէջ թափառող առիւծ մը աւելի տարօրինակ չէր կրնար ըլլալ :

Ու ան ի՞նչ առիւծ, ան ի՞նչ շքեղ անասուն, տեսնելիք բա՛ն էր : Ժամադրավայրին վրայ հեռուէն արդէն որոշեցի գինքը : Եթէ բիւրաւոր բազմութեան մը մէջ ալ թաղէին դայն, դիտողին աչքը ամէնէն առաջ ու առանց վարանումի, ուղղակի իրեն վրայ պիտի իյնար :

Լեռնցի հսկայի ահադին կերտուած մը. երկար ծալքերով լայն ու անհատնում վերարկու մը՝ որ արծաթէ նեղ դօտի մը մէջքին վրայ կը սեղմէր. անընկճելի ու հպարտ ուսեր՝ որ չէին ծռած, ու վերէն կ'իջխէին կորաքամակ քաղքենիներու բազմութեան վրայ. թա-

ուուտ մօրուք մը, որ ամբողջ ղէմքը կը ծածկէր: Ու այս բոլորին վրայ, վերը, մուշտակէ բարձր ու սուր գտակ մը, ուղտի մորթէ:

Վազվզող փոքրիկ մարդոց հոսանքին մէջ ան կը սպասէր անշա՛րժ, շփոթա՛ծ, արհամարհո՛տ: Թեւերը իրանին վրայ ծալլած էր, հաւնոցի մը մէջ բանտուած արծիւի մը պէս...:

Ի՞նչ բան ստիպեր էր այս տիտանը Ասիոյ լեռներէն գաղթելու ղէպի քաղաքակրթութեան այս կեդրոնները՝ որ կ'ատէր հպարտ անասունի իր նայուածքին մէջ:

Իր երեք ձապուկները հետն առած, — իւրաքանչիւրին ձեռքին մէյ մէկ ծրարով, — կովկասի չեմ պիտեր ո՛ր անկիւնէն ճամբայ ինկած էր, ու սահմանէ սահման, կայարանէ կայարան, շոգեկառքէ շոգեկառք փոխադրուելով, պատերազմի ղրկուող ձիերու պէս մինչեւ հոս հասած:

Իրեն ըսեր էին որ այստեղ բժիշկները հրաշք կը գործեն: Ու ան Լօզան եկեր էր՝ այն հաստատ հաւատքով որ բաւ էր դարտ մը ցուցնել՝ դարման մը գտնելու համար:

Ուրեմն այս Գողիաթը հիւանդ...:

— Հապա ինչո՞ւ զաւակներդ միասին բերիր, կը հարցնեմ:

— Իրե՛նց համար եկայ, բժի՛շկ... Թո՛ղ ես մեռնիմ, իմ կեանքս ի՞նչ է... ես մեղաւոր հայր մըն եմ... բայց փոքրիկնե՛րս, բայց փոքրիկնե՛րս...

Ու բառերը կը կոտրտէր, կը ծամծամէր, կը դարձընէր ու նորէն կը կրկնէր իր այլանդակ թուրքերէնով:

Իրա՛ւ ալ, հօր մը համար դիւրին-դիւրին խոստովանուելիք բան մը չէր իր պատմութիւնը: Դեռ իր ե-

ընտասարդութեան շրջանին՝ բանակին մէջ Փրանկախա մը ստացեր, բայց լուեր, գաղտնի պահեր էր բժիշկներէ: Ու այնպէս կը թուէր որ այդ հսկան հազի՛ւ թէ իր մորթին վրայ զգացեր էր ահաւոր ախտին դրոշմը: Յետոյ ամուսնացեր, բայց երեք գաւակներ ծնելէ վերջ, կինը մեռեր էր, դեռ քսան տարու...:

Ինք չէր ըսեր — ու չէր կրնար դիտնալ — թէ ինչէ՞ն մեռեր էր այդ անմեղ կինը: Բայց տարիներու ընթացքին մէջ, սոսկումով կը դիտէր որ իր երկու մանչերուն ականջները քիչ քիչ կը խցուէին, կապարի պէս կը ծանրանային: Ուխտատեղի, աղօթք, դեղ, անօգուտ:

Ինչո՞ւ: Ճարահատ բժիշկ մը իրենց արիւնը քննելով, տեսաւ որ հօրը հիւանդութիւնը գաւակներուն երակին մէջ կը շրջադայէր. այնպէս որ իրենց փոքրիկ սրտին իւրաքանչիւր զարկը ուրիշ բանի չէր ծառայեր՝ բայց միայն այդ ահաւոր թոյնը մարմնին գոնադան բըջիջներուն մէջ աւելի՛ եւ աւելի՛ մտցնելու...:

Հիմա այլնակն ալ սկսեր էր թեթե՛ւ, շա՛տ թեթեւ խուլութիւն մը ցոյց տալ. ու հօրը ամբողջ սարսափ այն էր որ մի՛ գուցէ այս վերջինն ալ...

— Այդ ապադան գուշակելը դիւրին է, ընդմիջեցի բա՛ւ է իր արիւնն ալ քննել:

— Ո՛չ, ո՛չ, բացազանչեց ղեղնելով...: Թող այժմէկին ապադան ալ անյայտ մնայ...: Խուլ տղաքնե ունենալ, այն չէ՛ ցաւը գլխաւոր, բայց դիտնա՛լ թէ անոնք խո՛ւլ են միմիա՛յն իմ մեղքովս, անոր համար ու տասներհինգ տարի առաջ օ՛ր մը տե՛ղ մը ես չնացի՛... չնացի՛...:

Աչքերը թրջեցան, փայլեցան: Ակոսները կճրտացին բերնին մէջ մանրախիճեր փշրելու պէս: Բայց որո՞ւ բարկանար: Այս նախնական մարդը՝ որուն համա

վրէժխնդրութիւնը կեանքին դերագո՞յն հպարտութիւնն ու օրէնքն էր՝ այժմ իր վրէժը ուրիշ մէկէն չէր կրնար լուծել, քայց մի՛այն իր անմեղ զաւակներէն...:

— Աստուա՛ծ, Աստուա՛ծ... քու արիւնէդ երախաներ չունի՞ս դուն... Մանուկներուն փշուր մը գութ չունի՞ս դուն...:

Ու գլուխն երերտկալէն ու հասակը ճօճելէն՝ երբ սկսաւ հեռանալ, ես դե՛ռ անշարժ մնացած կը դիտէի լեռնցի տիտանի իր ահագին կերտուածը...: Գաճաճ թէ հսկայ, մարդ որքա՛ն փոքր է բնութեան անյեղլի ու ահաւոր օրէնքներուն առջեւ:

Այս տեսակցութիւնը տեղի կ'ունենար երէկ: Այսօր, կիրակի, իր հասցէին կը դիմէի: Այդ առիւծին ճագուկները իրենց բոյնին մէջ տեսնելու հետաքրքրութիւնը քայլերս կը փութացնէր: Բայց այս ի՛նչ մութ փողոցներ, այս ի՛նչ նեղ տուններ: Այդ օտարական մարդը ինչպէ՛ս գտեր էր այս թշուառութեան օճախները:

Առիւծներու բո՞յնը: Յաճ սենեակ մը, մերկ ու դորշ պատերով: Սենեակին չորս անկիւնները՝ չորս տախտակէ անկողիններ, չորս դազաղներու պէս, գետնէն թիզ մը բարձր: Սենեակին մէջտեղը՝ փոքրիկ սեղան մը, նոյն տախտակէն կտրուած: Սեղանին վրայ՝ քարիւղի եփոց մը:

Հիմա կը հասկնամ թէ ինչո՞ւ երէկ կը քաշուէր զիս տուն հրաւիրելու:

— Ներեցէք ինձի, պարո՛ն բժիշկ: Եթէ մեր երկիրն ըլլար, հարկաւ այսպէս չէի բնդուներ ձեզ: Պանդխտութեան վիճակ է այս: Այս դազաղներն ու այս սեղանն ես եմ շիներ: Տեսէ՛ք, մատներս հազար տեղէ արիւնած են ու ձեռքերս սառ ջուրի մէջ ճաթուտելէն կը մզմզան: Կերակուրնին, կարկտաննին, լուացքնին ալ ես կ'ը-

նեմ . . . : Որբուկներուս մայրութի՛ւն . . . :

Ու այս բոլորը ինչո՞ւ . . . Ժառանգական ախտի մը համար՝ որուն դարմանն անհնարին էր : Սխալը անգամ մը դործուելէ վերջ՝ անկարելի՛ էր սրբել : Ա՛լ ուզածին չավ մայրութիւն ընէր , տղայութեան սխալը մի՛շտ աւելլ պիտի կշռէր նժարին մէջ . . . :

Դատաւորներու օրէնքին պէս բժշկութիւնն ալ իր օրէնքներն ունի , բայց որքա՛ն աւելի ահաւոր , անդըրդուելի , անյեղլի , վրէժխնդիր օրէնքներ :

Մէ՛կ բան կը մնար ինծի ընել , իրեն խորհուրդ տա որ ժամ առաջ երկիր վերադառնար : Բայց ան որքա՛ն գէշ կը հասկնար իմ միտքս . իրեն այնպէս կը թուէր որ իր աղքատութեա՛ն համար կը մերժէի դարմանս :

— Փո՛րձ մը , բժիշ՛կ , փո՛րձ մը ըրէք . . . : Բժշկութիւնն ինչո՞ւ մեզի դեղ մը զլանայ . . . : Եթէ ունեցած չի բաւեր՝ ամբողջ կեանքովս ես ձեր դերին , ձեր ստրուկը , ձեր պահապանը ըլլամ . . . Փո՛րձ մը , բժի՛շկ , փո՛ր մը , փո՛րձ մը . . . :

Յանկարծ լռեց . որովհետեւ դուրսէն դուռ բացուելու ձայն մը լսուեցաւ . տղաքներն էին :

— Յովհաննէ՛ս . . . Կարապե՛տ . . . Մարիա՛մ . . . դռնէց հայրը :

Թաշկինակին ծայրով աչերը չորցուց ու անգամ մը ալ ձայնը բարձրացուց .

— Յովհաննէ՛ս . . . Կարապե՛տ . . . Մարիա՛մ . . . :

Սեմին վրայ երկչոտ գլուխ մը երեւցաւ , յետոյ ուրիշ մը , յետոյ պզտիկ աղջկան գլուխ մը . . . : Առիծին ձագերը . . . : Բայց որքա՛ն խղճալի , որքա՛ն ճողած որքա՛ն անարիւն էին այս հսկային դաւակները : Խուլութիւնը՝ իրենց արտայայտութեան զգուշաւոր երկչոտութիւն մը տուեր էր :

— Մի՛ վախնաք, զաւակնե՛րս... նե՛րս մտէք...
բժիշկին ձեռքը պագէք... Յովհաննէ՛ս... Կարապե՛տ...
Մարիա՛մ :

Բայց անոնք տեղերնէն չէին երերար : Հայրը զընաց, ձեռքերնէն բռնեց, ներս մտցուց, ծունկերուն վրայ նստեցուց, շոյեց, համբուրեց :

Այսպէս, քիչ քիչ դուրսը մուտն իջեր էր արդէն. պատուհանները սեւցեր էին, տղաքներուն պառկելու ժամն եկեր էր :

— Այսօր կիրակի է, զաւակնե՛րս, աղօթքնիդ մի՛ մոռնաք :

Երեք որբուկները քով քովի շարուեցան՝ հասակի կարգով, ճիտերնին ծոցին, աչերնին վեր դարձուցին, ու սկսան աղիողորմ երգել .

Տէ՛ր ողորմեա, Տէ՛ր ողորմեա,
Յիսո՛ւս փրկիչ, մեզ ողորմեա՛ :

Այս ի՛նչ երգ, այս ի՛նչ երգ, Աստուա՛ծ : Ու քանի՛ տարի է չէի լսեր այս բարի ու ահաւոր մեղեդին : Վերէն ի վար սարսուռ մը անցաւ վրայէս, մարմինս փուշփուշ եղաւ : Ի՛նչ տարօրինակ համոզումով կ'երգէին այդ թրքախօս բերանները : Բայց այս բարի, այս աղաչաւոր, այս գալարուն, այս ահաւոր երգը մե՛ր երգն էր, «Կռունկ»ին ուլէս, ցեղի՛ն ու հողի՛ն երգը, գերագո՛յն տառապանքին ու գերագո՛յն յոյսին երգը :

Սակայն ի՛նչ ահռելի ծանրութիւններ կը ստանային այդ բառերը մանուկ շրթներու վրայ :

Տո՛ւր աշխարհիս խաղաղութիւն,

Մեղաւորաց դարձ եւ գղջում,

Եւ հիւանդաց այցելութիւն,

Կը հայցէին արծաթաձայն որբուկները, ճիտերնին ծռած :

Մեղաւորաց դա՛րձ եւ գղջում
կը կրկնէր հայրը, ձեռքերուն մէջ սեղմելով իր
գլուխը:

Տէ՛ր ողորմեա, Տէ՛ր ողորմեա...

Ու ես գիտեմ որ այս գիշեր նորէն, երբ խաւարը
լեցնէ այդ ահաւոր սենեակը, ու երբ երեք որբուկները
իրենց անմեղի քունը քնանան մշի՛կ մշի՛կ, չորրորդ
դադաղին մէջ մէկը, իր խղճին վրայ պիտի հսկէ ար-
թուն, — խուլերուն հայրը:

Լօգան, 1913

*

ԳԻՆՈՎԻՆ ԱՂԶԻԿԸ

Այդ օրը մոզական ընթերցումներով գլուխս լեցուցի, ու մազնիսական խառնակ մտածումներով փողոց նետուեցայ :

Գլխուս վերեւ գարնանային արեւ մը կար, այն առաջի՛ն արեւներէն՝ որ տաքցնելէ աւելի կը շոյեն, թուլցնելէ աւելի կը գինովցնեն :

Արե՛ւ մըն ալ ահա դիմացս. գարնանային աղջիկ մը, անոնցմէ՛ որոնք չեն այրեր՝ այլ հոգին կը գաղջեցնեն, չեն կիզեր՝ այլ կեանք կու տան :

Ուրախութի՛ւն մըն էր դիտելը իր կապուտակ աչերը՝ երկնքի պատաններու պէս : Արեւի՛ գոյն մազերը՝ իր ուսերէն աւելի անցորդին աչերը կը շոյէին : Անոր նայելով մարդ վայրկեան մը ինքզինք երջանի՛կ կը զգար ապրելէն, որովհետեւ այդ հասակի աղջիկները՝ երկու տարիներուն մէջտեղը՝ գեղեցկութենէն աւելի բան մը ունին իրենց վրայ . . . :

Կարելի՞ էր երեւակայել աւելի մեծ մոգութիւն, հրաշք մը, քան այն որ ահա դէմս էր, կը մօտենար, աչքս իր աչերուն մէջ . . . : Քա՛յլ մըն ալ, ու յանկարծ տօգունեցաւ, ճիչ մը արձակեց եւ ուժգնօրէն ինկաւ՝ երկինքէն ինկող քարի մը նման :

Վազեցի, չէ՛ր շնչեր. ձեռքերը սեղմեցի, չէ՛ր զգար : Երեսը գետնին՝ փայտի մը պէս ինկեր ու արդէն քարա-

ցեր էր մեռած թռչունի նման: Թեւերն ու ոտները երկաթի պէս կարծր էին, շիփ-շիտակ, մահուան շիտակութիւնովը . . . :

Բայց ասիկա վայրկեան մը տեւեց: Կռնակին վրայ դարձուցի գայն, մարմինը սեղմող կոճակները խլեցի, կապերը թուլցուցի:

Այն ատեն տժգոյն երեսը կարմրեցաւ, կապուտցաւ. ահագին ճիգով դէմքին մկանները կծկտեցան: Լեզուն՝ ակռաներուն մէջ ո՛ւժգնօրէն խածուած՝ կը գալարէր արիւնոտ: Գլուխը մուրճի մը պէս կը ծեծէր սալայատակին քարերը: Ձեռները, ոտները, ամբողջ մարմինը յանկարծ-յանկարծ կը դողային՝ վիզը կտրուած անասունի մը պէս: Աչերը՝ գնդակներու պէս դուրս ցայտած՝ իրենց ճերմակութիւնը ցոյց կուտային ամբոխին, որ եկեր էր ամէն կողմէ, վրայէ վրայ խոնուած, հետաքրքրութիւնով ու երկիւղով լեցուն, կարծես թէ երկինքէն նետուած չար հրեշտակ մը ջախջախուէր այդ ցեխերուն մէջ . . . :

Յետոյ, գլուխներու մէջէն գլուխ մըն ալ երեւցաւ:

— Ես իր տունը գիտեմ, — ըսաւ. գինով Սիմոնին աղջիկն է:

Ու ոտներէն, բազուկներէն բռնեցին տարին:

Ու ես կը խորհէի՛: Ահաւասիկ դեռատի աղջիկ մը, գեղեցիկներու մէջ գեղեցիկ, կոյսերու մէջ կոյս, որուն մէկ ժպիտը բաւական էր դառնացած կեանք մը ուրախացնելու: Եւ սակայն, — ինչպէ՛ս ճիշդ կ'ըսէր պառաւ մը — ա՛լ թող սպասէ որ մէկը խնդրէ իր փափուկ ձեռքը . . . : Ի՛նչ փոյթ թէ իր բոլոր բջիջները կեանքով ու երջանկութիւնով լեցուն են հիմա. անիկա դժբախտ պիտի ըլլայ, ուզէ՛ թէ չուզէ՛. ճակատագրէ՛ր . . . :

Բայց բնութիւնը իր մէ՛կ ըրածը ծածկելու համար՝ նմանօրինակ ու տարօրինակ ա՛յնքան ուրիշ ցաւեր ալ ստեղծեր է, որ ժամանակ չունիս մէկուն վրայ խորհելու, եթէ ոչ այդ մէ՛կը կրակոտ դամի մը պէս կը մխուէր ուղեղիդ մէջ...: Սուրացող շոգեկառքի մը մէջն ես, հազի՛ւ ժամանակ ունիս պատուհանէդ բան մը տեսնելու, այդ տեսածդ չդատած՝ ուրիշ մը կը յաջորդէ անոր, ու հազա՛ր ուրիշներ: Վարագոյրդ կը դոցես ու քո՛ւ ցաւերուդ վրայ կը խորհիս միայն: Ու ահա՛ կեանքը կաթիլ մը արցունք, անցուկը մոռցո՛ւկ...:

Այսպէս է մանաւանդ հիւանդանոցի կեանքը: Հոն թշուառութեան տեսարանները ա՛յնքան արագ կը յաջորդեն իրարու որ, բնա՛ւ ժամանակ չունիս խորհելու, եւ սակայն վարագոյրդ ալ չես կրնար դոցել՝ որովհետեւ ձեռքերդ ամէնուն վէրքին մէջ պիտի մխես: Նո՛յն օրուան անկողնին մէջ ուր մեռելի մը դիակը դեռ չէ պաղած՝ նոր հիւանդ մը կը պառկի, ապրելու յոյսով...: Նոյն երկաթէ սեղանին վրայ քանիներո՛ւ արիւնը իրար կը խառնուի ամէն օր, ու կը լերդանայ անկիւն մը...: Ու այդ բոլոր ցաւերը ա՛յնքան նման են իրարու որ հազի՛ւ թէ կարենայիր դանազանել իրարմէ: Անգամ մը սակայն գարհուրելի պարագայ մը ներկայացաւ:

Զմբան առտու մը, տաքուկ սենեակիս մէջ նախաճաշս կ'ընէի՝ բոլո՛ր մասնիկներովս վայելելով այն երջանիկ հանդստութեան ժամը, որ առաւօտեան ժամն է հիւանդանոցին մէջ: Յանկարծ մէկը արագ արագ դուռս ծեծեց: Գթութեան քոյրն էր, Մեծ-քոյրը, տարիքոտը: Բոլորովին տժգունած՝ ինծի բացատրեց որ այրուած կին մը բերեր ու արդէն իսկ գործողութեան սեղանին

վրայ պառկեցուցեր էին: Չարմացայ. այրուածները հազուադիւտ չեն. ինչո՞ւ ուրեմն այսքան այլայլեր էր այս կիներ որ ահադի՛ն ցաւեր շոյած ըլլալու էր իր ծերունի ձեռքերուն մէջ...:

Իսկոյն վար վազեցի: Գարշելի նեխութիւն մը փրուած էր սեղանին վրայ: Երեսը ծածկեր էին որ հիւանդը չսոսկայ ինքնիրմէն: Ամբողջ կուրծքը՝ վիզէն մինչեւ որովայնը՝ բաց վէրք մըն էր, վերէն վար: Թեւերը աւելի սոսկալի էին, մորթը այրեր, ճարպը հալեր, մըկանները սեւցեր, բարակցեր, կախուեր էին չուաններու պէս...: Պէտք էր այդ բոլորը մաքրել, կտրել, նետել, ողջը մեռածէն զատել: Բայց մկրատին դպած տեղը արիւնը կը բղխէր, մելանի դոյն, թանձրացած կաթիլներով...:

Կրակը կրակով կը մաքրուի: Ու հրաշէկ երկաթը սկսաւ դործել, արիւնի տիւրը խարանել, բաց վէրքերուն մէջ պտտիլ: Իր կարմիր համբոյրին տակ դեռ կեանքոտ դնդերները կը կծկտէին, որովայնը կը դալարէր, մորթապերծ կուրծքը կ'ելեւէջէր ցաւազին շարժումներով:

Կոկոն-կոկոն ստինքները այրեր, հալեր էին: Տեղտեղ վարդազոյն մորթի պատառներ մնացեր էին դեռ՝ վարդի փրթած թերթերու պէս: Տեղտեղ դեղնած ճարպ մը կ'երեւէր՝ թարախի դոյն, մինչեւ բազուկներուն խոռոչին տակ:

Ճենճերոտ մուխը կը բարձրանար, կը դալարուէր, սենեակը կը լեցնէր: այրուող մսի հոտը թոքերը կը խեղդէր: Գթութեան փոքրիկ քոյրերը մէկիկ-մէկիկ անհետացան՝ արցունքը աչքերնուն մէջ. յետոյ Մեծքոյրն ալ դնաց՝ թաշինակը քիթին...:

Հիմա մինակ էինք, ես ու կենդանի դիակը: Եթէ

նոյն իսկ գիտութիւնը հրաշք մը ընէր, ինչպէ՛ս պիտի
ապրէր, ինչպէ՛ս պիտի շարժէր ան. երկար հոգեվարք
մը չպի՞տի ըլլար իր կեանքը: Ա՛խ, ի՛նչ կ'ըլլար որ
կարմիր երկաթը սխալմամբ մօտենար, այրէր, ճեղ-
քէր այն խոշոր երակը, որ ահա՛ բազուկին տակ կը
տեսնուէր, մե՛րկ, անվթա՛ր, կեանքի՛ տրոփիւննե-
րով...: Ո՛չ, ո՛չ, կեանքը նուիրական է...:

Յորեկէն վերջ իր սրահը դացի: Անկողնին քով
մարդ մը նստեր էր, ի՛ր հայրը: Գլուխը կախեր էր՝
անբան ու երերուն՝ սարսափած կենդանիի մը պէս:
Գողգոջ ձեռքերով աղջկան դէմքը բացաւ, իր ճմրութ-
կած երեսները անոր այտերուն քսեց, համբուրեց, լա-
ցաւ...:

Այն ատե՛ն միայն տեսայ այդ տասնը եօթ տարու
դէմքը, այդ կապուտակ աչքերը, այդ արեւոտ մազե-
րը: Բայց այս իմ ճանչցած լուսնոտ աղջիկն էր, որ իր
ախտին մէկ նոպային՝ կրակին վրայ ինկեր ու այրեր էր:

Երեսին ճերմակ քօղը դարձեա՛լ ինկաւ ծերունիին
ձեռքերէն...: Ուրեմն գինով Սիմոնը ա՛յս էր, ոճրա-
գործը ա՛յս էր, օղիով յազեցած այս դարչահոտ մար-
մինը՝ որ լուսնոտներու, այսահարներու, պակասաւոր-
ներու, նզովուածներու սերունդ մը կը հասցնէր...:

Ա՛խ, գիտե՛մ թէ մեզմէ իւրաքանչիւրը կը թաթխէ
իր շուրթները այդ թոյնին մէջ. գիտեմ թէ դժուար է
փշրել «անոյշ անմահութեան» մը համար հրամցուած
բաժակ մը. գիտեմ թէ ամէն գինովի դաւակ լուսնոտ
չէ. բայց այս մէ՛կը բաւական չէ՞ր բոլոր գինեմոջնե-
րը նոյն ոճրին մէջ թաթխելու...:

Ու դո՛հը այս դժբախտ աղջիկն էր, լուսնո՛տը: Միշտ
կը յիշեմ փոքր հասակիս տեսած ըլլալ տպաւորիչ պատ-
կեր մը՝ ուր լուսնոտ կոյս մը, լուսնակ լոյսին, ձեռ-

ներն երկինք երկարած, ինքն իր վրայ կը դառնար, երկրէն երկինք նետուիլ ուզող բանաստեղծական հսկայ ծաղիկի մը պէս . . . :

Ո՛չ. լուսնոտը այս էր, ա՛յս մորթագերծ ու ճենճերուտ մարմինը՝ որուն վրայէն ուրեմն, վերէն ի վար խոշոր դող մը կ'անցնէր, ամբողջ անկողինը սարսուսցնելով. այն ատեն սրահին միւս հիւանդները իրենց վերմակին տակ կը կծկտէին, ցաւերնին մոռցա՛ծ: Ու երբեմն ալ, երբ այդ մեռած միսերուն մէջ դեռ կենդանի ջիղերը կ'արթննային՝ մէ՛կ ճիչ մը կը թռչէր իր բերնէն, բայց ահագի՛ն ու անկարելի՛ ճիչ մը՝ որ բոլոր սրտերը դանակի պէս կը ճեղքէր, պատերուն մէջ կը թափանցէր, գետնափոր յարկին սիւները կը դողացնէր, ամբողջ հիւանդանոցը վայրկեան մը իր սարսափովը կը լեցնէր՝ յետոյ յանկա՛րծ մահուան լուսթեան մէջ թաղելու համար այդ հսկայական շէնքը:

— Աստուած ընդունի իր հոգին, կուլար Մեծ-քոյրը ծնկաչոք, մահէն աւելի դէշը կայ . . . :

Գիշերը դեռ երկար ատեն կը շարունակուէին այդ սարսափելի ճիչերը ընդհատ—ընդհատ: Ննջասենեակիս մէջ պառկած՝ չէի կրնար աչերս գոցել: Այդ բողոքի ազաղակները կոկորդս կը խրուէին, շունչս կը խեղդէին: Աստուա՛ծ իմ, արշալոյսը ե՞րբ պիտի լուսնար . . . :

Սեւ—սեւ մտքեր ուղեղս կը պաշարէին: Այս որքա՛ն անարդարութիւն. մէկ կողմէն կը հաւաքեն ամէնէն առողջ երիտասարդները՝ պատերազմի մէջ հարիւր հազարներով մեռցնելու համար, միւս կողմէն՝ կը ստիպեն որ բժշկութիւնը դերմարդկային ճիգեր թափէ ապրեցնելու համար տառապագին մսակոյտ մը՝ որ իր բոլոր ուժով մա՛հը կը կանչէ . . . :

Ու այդ սպիտակ դիշերին մէջ քանի՛ քանի՛ անդամ—

ներ ոճրին փորձութիւնը ձեռքս դողացուց. մինչեւ որ վերջապէ՛ս ճիշերը դադրեցան, ու խաւարն ու լոռութիւնը լեցուցին Յաւին Տունը:

Առաւօտուն իր մօտ գացի. երեսին քօղը անգամ մըն ալ բացի ու լացի:

Այդ դարչահոտ նեխութեան մէջէն իր կապուտակ աչերը հանդա՛րտ կը նայէին՝ աղբիւսներուն վրայ բացուած այն երկնագոյն ծաղիկներուն սլէս, որ մի՛ մոռնար զիս կ'ըսեն . . . :

Վերմակին տակ արիւնն ամբողջ անկողինը լեցուցեր, մակարդեր, սառեր էր արդէն: Կասկածո՛վ իր թեւը վերցուցի. այն մերկ երակը փրթեր էր . . . — փրթա՞ծ թէ փրցուած . . . :

Լօզան, 1913

ԿՌՈՒՆԿԸ

Յուրտ-ձմեռ օր մըն էր : Դուրսը սառած հովը մըտ-
րակներու պէս կը շաչէր անցորդներու երեսին : Ձիւնն
ըսես՝ աչքերը կուրցնելու աստիճան :

Հայրենակցի մը սենեակին մէջ կժկտեր էինք մենք,
քանի մը ընկերներ, ամէնքս ալ պանդուխտ : Դուռը ճը-
ռաց, ցուրտ հով մը խուժեց սենեակէն ներս : Կարօն
էր, գերեզմանէն կուգար :

— Պը՛ռ՛ռ, ըսաւ, շա՛ն օդ. ասանկ օրով մարդ կը
մեռնի՞ . . . :

Քիչ վերջր, դուռը անդամ մըն ալ բացուեցաւ. քա-
նի մը յետամնաց ընկերներ ալ ներս մտան : Այս ձիւնին
տակ սպասած էին որ դիակը ամբողջովին ծածկուէր,
նոյն իսկ մէկը՝ մեր բոլորին կողմէ՛ յետին հրաժեշտի
քանի մը խօսքեր ալ ըսած էր այդ մենաւոր գերեզմա-
նատան մէջ, այդ անծանօթ մեռելին վրայ :

Ո՛վ կը ճանչնար, ո՛վ պիտի ճանչնար երբեք հազար
ու մէկ բզկտուած էջերը Կեանքի ու Մահուան այն տը-
ռամին՝ որ այսօր ձիւներու տակ թաղեցինք, օտարնե-
րու փոսին մէջ : Առա՛նց անունի, թռչունի դիակի մը
պէս . . . :

— Ե՛ս ալ չէի ճանչնար ան, ըսաւ մէջերնէս մէկը.
բայց պանդոկին մարդերը հասկցեր էին որ այդ օտա-
րական հիւանդը Հայ մըն է ու հայ բժիշկ մը կ'ուզէ իր

մօտ : Շարաթ մը յետոյ միայն կրցան զիս դտնել : Երբ իր սենեակէն ներս մտայ՝ պատուհանին փեղկերը գոցուած էին : Սահայն քիչ-քիչ այդ մթութեան մէջ դէմք մը գծագրուեցաւ, երկար, անկիւնաւոր, կանանչի գարնող դեղնութիւնով մը . խաւարով ու լոյսով շինուած Ռամպրանթեան գլուխ մը :

Երկրորդ բանը որ տեսայ այդ սեւութեան մէջ՝ ոսկորի գոյն մատներ էին, որ ինծի երկարեցան ու ձեռքերս սեղմեցին՝ կաշող խոնաւութիւնով մը : Կարծես թէ ա՛լ կաթիլ մը արիւն մնացած չըլլար իր մարմինին մէջ : Աչքերը իրենց փայլը արդէն կորսնցուցեր էին . սեւութեան մէջ սեւ՝ չէին երեւար :

Երբ աւելի վարժուեցայ այդ կէս-մթութեան՝ տեսայ որ մօրուքին վրայ տեղ-տեղ կարմիր արիւնը փակեր, թանձրացեր, լերդացեր էր : Մորթուած անասունի տաք շունչ մը կ'ելլէր իր բերնէն, դանդաղ ու խորունկ : Կարծես անտեսանելի դանակ մը ներսէն, վերէն ի վար ճեղքեր էր իր թոքերը :

Ալ նիւթական ի՛նչ դարման կարելի էր տալ այս մարմինին որ գրեթէ մեռեր էր արդէն : Բայց ան իօս սելու ճիգ մը ըրաւ, հազը խեղդեց իր խօսքը . խոկացող, խռպոտ հառաչներէն բա՛ռ մը հասկցայ,

— Կռո՛ւնկը . . .

Ու ես երգեցի իրեն . ո՛վ չի դիտեր կռունկը, բոլոր աչերն ետին մնացած ուղեւորներուն կռունկը . . . ու անդին՝ բոլոր ճիտը ծռած, անվերջ ճամբաներուն սպասողներուն կռունկը . . . : Ու ինծի այնպէս թուեցաւ որ իր հողին հովացաւ, գովացաւ, լացաւ . . . : Իր սրտին բոլոր լուրերը յանձներ էր հաւատարիմ կռունկին . . . :

Այս պատմութեան վրայ ամէնքս ալ լռեցինք : Սարսափե՛լի բան մը կար ճակատագրին մէջ այս անձանօթ

ուսանողին՝ որ հայրենիք դառնալու համար ճամբայ
ինկեր, ու ճամբուն վրայ մեռեր, թաղուեր էր իր չտե-
սած մէկ հողին մէջ...:

Թողախտը որ հո՛ն էր, ի՛ր մէջ, դարանակա՛լ, տա-
րիներէ ի վեր սպասեր էր որ բոլոր յոյսերը իրականա-
նան, բոլոր ուսումները կատարելագործունին ու բոլոր
աշխատութիւնները աւարտին՝ ի՛նք սկսելու համար իր
ահաւոր աշխատութիւնը, ու գերագո՛յն ժամուն տալու
համար գերագո՛յն հարուածը...: Ա՛խ, զգուելի՛, զըզ-
ուելի՛ հիւանդութիւնը...:

— Բժի՛շկ, ըսաւ մէկը, երբ գերեզմանին մէջ ե-
լեսը բացինք՝ մեկանի պէս սեւ էր... ինչէ՞ն է...:

Բայց բժիշկը չխօսեցաւ. մա՛րդ չխօսեցաւ:

Լռութիւնը անդա՛մ մըն ալ իջաւ մեր վրայ՝ քարի
պէս, ու այս անգամ աւելի՛ ահաւոր քան առաջին ան-
գամը: Այդ սա՛ռը կոտորելու համար՝

— Տղա՛քներ, ըսաւ ուրիշ մը, վաղը Հայոց Կա-
ղանդն է...:

Բայց Կաղանդին վրայ մտածողն ո՛վ էր: Մենք կը
լսէինք ճիւնները որ կը թփրտային ապակիին վրայ, կար-
ծես մեռելի՛ն մատները թփրտային մեր ապակիին վը-
րայ...: Այս ցուրտին՝ իր գերեզմանէն փախած՝ մե՛ր
մէջ մտնել կ'ուզէր ան: Ու չես գիտեր ի՛նչ մը ունէր
սպառնական այդ անանուն ու անծանօթ մեռելը. խոր-
հրդանշան մը ու ազդարարութիւն մըն էր ան մեզի հա-
մար...:

Ու իրա՛ւ, իրա՛ւ, այդ պահուն Մահը մեր վրան էր.
ա՛յն Մահը որ ուսանողին ու բանուորին, հաւտացողին
ու ուրացողին, բժիշկին ու բժշկուողին հաւասարապէս
անծանօթ ու սարսափելի է...:

Մենք ալ մա՛րդ պիտի ըլլայինք, կը թուէի՛նք պիտի

ստանայինք, լո՛յս պիտի տանէինք մեր խաւար աշխարհին. սո՛ւտ, սո՛ւտ...: Մենէ որո՞ւն շունչին մէջէն չէր շնչեր արդէն դարանակալ Մահը...: Իւրաքանչիւրն ինքն իր վրայ կը խորհէր, ինքն իր վրայ կը կասկածէր...:

Ո՛վ պիտի պատմէր ահաւոր մեծութիւնը այս երկտասարդ հողիներուն, որոնք աղօթքի մը կա՛պն ալ կը մերժէին ողջերուն ու մեռնողներուն միջեւ: Այլապէ՛ս, ամէն մարդ առանձնացեր էր ինքն իր հողւոյն մէջ...:

Սակայն, յանկարծ, մութ անկիւնէ մը դողդո՛ղ ու ցա՛ծ, երգ մը սկսաւ, նախ մէ՛կ բերնով, յետոյ բոլոր շրթունքներէ. բարի ու ահաւոր երգ մը, մահերգի մը պէս աղաչաւոր, աղօթքի մը պէս վեհափառ երգ մը, որ սառը կտորեց, արցունքները հալեցուց, սրտերը սաքցուց, բոլոր հողիները, բոլոր հողերը, բոլոր տըրտունջները, բոլոր մրմունջները իրա՛ր միացուց.

Ղարիպին սիրտն է խոց, ֆիկարն է վարամ,
Կերած հացն է լեղի, ու ջուրն է հարամ...:

Կոո՛ւնկ, կոո՛ւնկ, ամէն աշխարհի անկիւններէ, ամէն սրտի խորչերէ, քա՛նի ծանր լուրեր կապեցին ոտքերուդ, ու դուն կրնա՛ս թռչիլ...: Քանի՛ քանի՛ մահեր կապեցին քու թեւերուդ, կոո՛ւնկ, թեւաւո՛ր հառաչ որ կրնա՛ս թռչիլ...:

Ու երբ բժշկին նշանին վրայ՝ բոլո՛րս մէկ ոտքի կեցանք իբրեւ սուգի նշան, մարմինս փուշ-փուշ եղած՝ ես կը խորհէի որ այդ վայրկեանին, հեռունե՛րը, հեռունե՛րը, ծովերով ու լեռներով հեռունե՛րը տեղ մը, ծերուկ մայր մը ու ալեւոր հայր մը, ժպտելով ու յուսալով, ճամբո՛ւն, ճամբո՛ւն կը նայէին. մինչդեռ մենք գիտէինք որ ա՛լ տղան չպիտի դար, չպիտի գա՛ր...:

Եւ այս անգամ, ամէնո՛րէն հետ, բայց դողալո՛ւմ,
ու կարծես մօ՛րն ահանջին կ'երգէի ես մահահոտ եր-
գը...: Պանդխտութեան ճամբաներուն վրայ անանուն
մեռնողներու ամբօ՛ղջ ցեղ մը՝ համայն աշխարհը թու-
նաւորելու չափ դառնութի՛ւն դրեր էր այդ երգին մէջ,
ու քարերը լացնելու չափ քաղցրութիւն...:

Լօզան, 1913

*

« ՓՈՒԱՆ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ »

Դեռ դպրոցական նստարաններուն վրայէն՝ Արամ ընկերս կ'ըսէր ինծի .

— Երբ քսան տարու ըլլանք, ա'յնպիսի խնջոյք մը, ա'յնպիսի հանդէս մը սարքենք, որ ամբողջ գիւղը մեզի հետ ուրախանայ . . . :

Այն ատեն դեռ մեզի այնպէս կը թուէր թէ քսան տարեկանին խոչոր անկիւն մը պիտի դառնայինք :

Քսան տարի կեանքի պատրաստուիլ, քսան տարի գաւազներ պատրաստիլ, քսան տարի մահուան պատրաստուիլ . . . : Այս էր մեր նշանաբանը :

Մեր տղու միամտութեան մէջ այնպէս կ'երեւակայէինք թէ կեանքը մաթէմաթիքական ուղիղ գիծ մըն էր՝ որ երեք հաւասար մասերու կտորուելէ վերջ՝ ինքն իր վրայ կը զոցուէր, ինքնաբերաբար, եռանկիւնի մը պէս . . . :

Այդ օրէն ի վեր շա'տ ջուրեր անցան կամուրջին տակէն, ու հազի՛ւ կրցայ հասկնալ թէ կեանքի գիծը ոչ թէ ուղիղ, այլ քմայապաշտ գիկզակ մըն է, եւ ո'չ թէ հաւասարակազմ եռանկիւն մը կը ձեւացնէ, սեւ ու ծիծաղելի գէրօ մը . . . :

Անոնք որ դպրոցին մէջ գէրոյի մը համար կուլային, անոնք ամբողջ կեանքերնին պիտի լան . . . ստիպողա-

բար: Իսկ անոնք որ գէրոյով մը կը զուարճանային՝ անոնց համար կեանքը շա՛տ մը նմանօրինակ ու տարօրինակ զուարճութիւններ կը վերապահէ:

Օրինա՞կ: Արամ, ընկերս, դեռ հազիւ կեանքին պատրաստուած, դեռ այդ կանխորոշուած քսան տարիքին չհասած, բռնեցին ու թաղեցին...: Ու ես՝ մինակ մնացած՝ երբ օր մը ուզեցի տօնել այդ մեծ թուականը արդէն կեանքիս դարունը անզգալաբար անցած, դացած անէութեան մէջ թաղուած էր...:

Սակայն մեր ծրագրին մէջ ուրիշ տօն մըն ալ կար մե՛ծ տօնը, մեծագո՛յն տօնը, ամուսնութեա՛ն տօնը որ աննշմար չէր կրնար անցնիլ անշուշտ:

Ո՛վ կրնար գուշակել թէ այդ մե՛ծ տօնէն ալ ես ինք՝ պիտի հրաժարէի... ահա թէ ինչո՞ւ:

Ականատեսներ կը պատմեն թէ ինչպէ՛ս, մահուան դատապարտեալը իր ճերմակ շապիկին մէջէն լոօրէն կը յառաջանայ ու ճիտը չուանին կ'անցընէ՝ առանց ընդդիմութիւն մը ընելու, որովհետեւ գիտէ թէ ամէ՛ն շարժում անօգուտ է, եւ թէ իր բախալը ուրիշներ կանխաւ լճուած են՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Ես մահուան դատապարտեալ մը դեռ չեմ տեսած Բայց օր մը պարսկական եկեղեցիի մը մէջ հարս մը տեսայ, ու դեռ իր վրայ խորհած ատենս մարմինս միշտ փուշ-փուշ կ'ըլլայ:

Խուռներամ, սեւ բազմութիւն մը գլուխ գլխի կ'ալեկոծուէր հարսին անցքը դիտելու համար: Ահա՛ երեւցաւ ան: Շուարուն ու մահատիպ կը յառաջանար, առա՛նց յօժարութեան, այլեւ առա՛նց ընդդիմութեան որովհետեւ ուրիշներ արդէն իր ճակատագիրը վճուած էին՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Գլուխէն մինչեւ ոտքը ճերմակներու մէջ, ան կ

յառաջանար՝ իր միամտութեան չուանէն կախուելու... : Մինչեւ հիմա որքա՛ն երջանիկ էր ան . ցորեկները սիրոյ երգեր կը հիւսէր , գիշերները հրաշալի ասպետներ կը տեսնէր . դաշտի ճպուռներուն պէս անհող , երկինքի թռչուններուն պէս ազատ էր... : Այդ գիշե՛ր իսկ պիտի փչրուէին իր բոլոր երազները , ի՛նքն ալ իր կարգին պիտի ճանչնար մայրութեան ցաւերը , պիտի ծեծուէր , պիտի տգեղնար , պիտի անասնանար... :

Մարդակերպ դայլերու , յօշոտող նայուածքներու մէջէն ան կը յառաջանար՝ ճեփ-ճերմակ ու դեփ-դեղին : Պզտրտիկ մարմին մը՝ սրտատրոփ ու դողդոջուն , ոճրագործ ձեռքի մը մէջ բռնուած թռչնիկի մարմին մը , որ քիչ յետոյ պատա՛ռ մը պիտի ըլլար քովի գիշակեր ու տարիքոտ անգղին բերնին մէջ... : Փեսան՝ իր թեւէն ճանկած՝ կը յառաջանար ճարպոտ աչքերով , փայտի պէս պեխերով՝ սեւցուած ու սուրցուած... :

Ամբողջ ամբոխը գոյդ մը աչք եղած էր : Յամառ նայուածքներ կը սեւեռէին հարսին : Մասի մը պէս՝ քիչ մը ամէ՛ն մարդ պատառ-պատառ կը ճաշակէր այն «անմեղութենէն» , որ վայրկեան մը յետոյ գոյութիւն չպիտի ունենար ա՛լ... :

— Հարստութիւնը անո՛յշ բան է... փսփսաց մէկը՝ բերնին ջուրերը վազցնելով : Գրպանդ դրամ ունի՞ս . կեանքդ պոռնիկներու ծոցը փտեցուր , ու ծեր օրերուդ համար է՛ն անմեղ , է՛ն գեղեցիկ , պզտիկ աղջիկը առ , բղթտէ , արիւնէ , ծեծէ , հիւանդացուր... մա՛րդ մը ճայն հանելու իրաւունք չունի , ո՛չ իսկ կինդ... Աստուծոյ օրհնութիւնը քանի՞ ոսկիի գնեցիր , ուրիշ բան հարցնող չկայ... :

Ու իրաւ ալ նոյն վայրկեանին , բարձրաստիճան կուսակրօն մը Սուրբ Գրքէն վկայութիւններ կը բերէր

փեսային առաքինութեան համար...: Ամուսնութեան անուշութիւններուն վրայէն կը մտնէր, տակէն կ'ելլէր...:

— Ծով չմտած լողալ կը սորվեցնէ... կակազեց մէկը քովէս:

Բայց, ուրիշ մը այնպիսի՛ խօսք մը ըսաւ, որ մինչեւ ականջներուս ծայրը կարմրեցայ:

Այդ օրէն որոշեցի որ՝ եթէ երբեք ամուսնանայի, ամէն պարագայի մէջ այս տեսակ պիտի չամուսնանայի:

Տեսայ որ այդ պայմաններուն մէջ պսակը ուրիշ բան չէր եթէ ոչ խարդախ պայմանագրութիւն մը, որ կոյսը կը ստորագրէր առանց անոր առաջին բառը ըմբռնելու. իսկ ամուսինը որ լաւ կ'ըմբռնէր՝ ստիպուած չէր յարգելու իր պայմանագրութիւնը...:

Գերիներու վաճառականութիւնը ուրիշ տեսակ չէր. միայն թէ հիմա վճարո՞ղն ալ, վաճառուո՞ղն ալ աղջիկն է...:

Ու, ո՞վ հեզնութիւն, այդ փոքրիկ աղջիկը՝ որուն խօսքը դատարանին առջեւ արժէ՛ք մը իսկ պիտի չունենար՝ իր «Այո՛»ն պիտի յարգէր մինչեւ իր կեանքին վերջը, ու իր արգանդին մէջ պիտի կրէր համբոյրներուն ամբողջ ծանրութիւնը. մինչդեռ իր ամուսինը՝ առաջի՛ն յղութեան արդէն՝ պիտի խաբէր զայն, չա՛մ մը պէս...:

Բայց տեսնէիք թէ իր ծնողները որքա՞ն հպարտ կ'երեւէին, ի՞նչ ուրախութեան արցունքներ կը գլտորցնէին իրենց աչքերէն... ի՞նչ վարպետութեամբ առաջ տարեր էին դրամօժիտի սակարկութիւնը... ու ի՞նչ լաւ ընտրութիւն... ի՞նչ շնորհքով փեսայ...: Ամէնքը կը պաշարէին, կը շնորհաւորէին զիրենք:

Ես՝ նախանձով ու դառնութիւնով լեցուն դուրս կ'

նետուէի այդ գերեվաճառութեան շուկայէն, երբ մէկը թեւէս բռնելով քաղաքավարութեամբ անունս հարցուց... կ'երեւի «Մանօթ ներկաներ»ու շարքին մէջ տըպելու համար:

Տասնեակ տարիներ անցան այդ օրէն ի վեր, բայց դեռ չմոռցայ զինքը, այդ ճեփ-ճերմակ ու դեփ-դեղին աղջիկը, որ կեանքիս մէջ առաջին ու վերջին անգամ կը տեսնէի:

Իր ուզին զիս երկար ատեն տառապեցուց:

Օր մը, ես ալ իմ ճակատագրիս կը հնազանդէի՝ իմ լաւագոյն կէսիս միանալով:

Բայց իր պասիէն որքա՛ն տարրեր եղաւ մերինը՝ հակառակ ծայրայեղութիւն:

Առանց թմբուկի, առանց հանդիսաւորութեան հարսնիք մը. քաղաքական այն պարզ հարսանիքը՝ որ Եւրոպան կը պարտադրէ հաւատացեալին ալ, ուրացողին ալ, հարուստին ալ, աղքատին ալ:

Զուիցերիացի քաղաքապետը ամուսնական պայմանագրութիւն մը ներկայացուց մեզի՝ երկու վկաներու առաջ:

— Կ'ուզէ՞ք ստորադրել, Օ'րիորդ...:

— Այո՛, պարոն... ըսաւ հարսը՝ զրչի համարձակ ստորադրութիւն մը պառկեցնելով թուղթին վրայ:

— Շնորհակալ եմ Տի՛կիւն... պատասխանեց քաղաքապետը:

Ու ամէնն այսչափ: Այդ վայրկեանէն Օրիորդը Տիկիին եղաւ:

Եւ սակայն, — անկեղծ խօսք մը կ'ուզէ՞ք — այդ չարութիւնը զիս վիրաւորեց:

Այդ կանխաւ պատրաստուած թուղթը՝ յարձակողական ու պաշտպանողական հողի վրայ դրուած եր-

կուստեք ստորագրուած վաճառականական պայմանագրութեան մը վերածեց մեր տարտամ սէրերը, անչըրջազիծ անուրջները, ինքնայօժար նուիրումները, յաւիտենի խոստումները... :

Ու Սէրը, որուն համար Սողոմոն «Մահուան չափ զօրաւոր է» կ'ըսէ, առուտուրի մը չափ խախուտ եղաւ. որովհետեւ Օրէնքը՝ մեզ միացնելու ժամանակ՝ բաժնուելու պայմաններն ալ կը մատնանշէր... :

Այս բոլոր օրինական շղթաներուն ծանրութիւնը թեթեւցնելու համար երկնային օրհնութիւն մը կը պակսէր : Հարսն ալ շուտով նշմարեց այդ պակասը :

— Քանի որ, ըսաւ, մեր ամուսնութեան համար մեծ ծախսեր չըրինք, «փոխան հարսանիքի» դժբախտ աղջիկ մը ուրախացնենք այդ դրամով. ես նշանուած որբուհի մը դիտեմ որ պսակուելու համար միջոց չունի. թող իր ուրախութիւնը մեզի համար օրհնութիւն մը ըլլայ... :

«Մեծ միտքերը սիրտէն կը ծնին», կ'ըսեն, այսինքն կ'ինէն... :

«Փոխան հարսանիքի»... : Այդպէ՛ս որոշեցինք, ու այդպէ՛ս ալ ըրինք :

Ու մեր ուրախութիւնը աւելի կատարեալ ընելու համար, մեկնեցանք Փարիզ՝ հայ եկեղեցիին մէջ փրնտուելու ա'յն, ինչ որ կը պակսէր Լօզանի քաղաքատան Բարի քահանայ մը մեզ դիմաւորեց ժպտելով .

— Բայց զիս գտնելէ առաջ՝ գանձապետ էֆէնտին պէտք է գտնէիք... ըսաւ :

Քաղաքը տակնուվրայ ընելէ վերջ՝ գանձապետ էֆէնտին ալ գտանք գոհարավաճառի դրասենեակի մը մը մէջ, ոսկի նժարի մը ետին կծկտած, մոմի գոյն ծերունի մը՝ որ ձուլթ կը ծամէր... :

Երբ իմացաւ այցելութեանս պատճառը՝ ըսաւ .

— Աշխարհիս չորս կողմէն հոս կը թափին ածան-
օրհնութիւն մը ստանալու համար . . . : Մեր գլիները ա-
մէնուն յայտնի են արդէն , այնպէս որ սակարկութեան
պէտք չկայ . . . : Եթէ հազար Փրանք տրուի՝ ամբողջ
տաճարը լապտերի պէս կը զարդարենք , բայց նշանա-
ւոր բան մը կ'ըլլայ . . . : Եթէ միայն մէջտեղի ջահը
կ'ուզէք՝ գետինի գորգերով՝ այսչափ հարիւր Փը-
րանք . . . : Բոլոր ջահերը մէկանց՝ այսչափ հարիւր . . . :
Սուրբ խորանին լուսավառումը՝ այսչափ հարիւր . . . :

— Բայց պարզ օրհնութի՞ւն մը . . .

— «Պարզ օրհնութի՞ւն» ի՛նչ ըսել է , էֆէ՛նտիմ : Լու-
սահոգի Մանթաշօֆ այս շքեղ տաճարին համար միլիոն-
ներ ծախսեց նէ՛ պարզ օրհնութիւն մը տալու համա՞ր
է . . . : Ամէն մոմ հաշիւով կը վառուի , ամէն տիրացու հա-
շիւով կ'երգէ . . . : Պէտք է գիտնաք որ մեր ճայնաւոր-
ները Փարիզի Բօնսէրվաթուարին մէջ կ'ուսանին եւ Օ-
րէոային մէջ կ'երգեն . . . : Մեր Շահ-Մուրատեանը
«մատուսթ» կը իտղայ . . . : Եթէ գովաբանական քարոզ
մըն ալ կ'ուզէք՝ անոր հաշիւն ալ տէրտէրին հետ յար-
մարցնելու է . . . :

Ահա թէ ի՛նչ ցեխերու մէջ ստիպուեցայ սողացնել
մեր Սէրը՝ անլուծելի , անբաժանելի , երկնային , յա-
ւիտենական ձեւ մը տալու համար անոր . . . :

Բայց հետեւեալ օր արդէն՝ եկեղեցիին մէջ՝ մոռ-
ցայ այդ բոլոր դառնութիւնները :

Խորհրդաւոր գմբէթին տակ , ամայի շէնքին ճիշդ
կեդրոնը , մինա՛կ էինք մենք , իրարու սեղմուած՝ ե-
րիտասարդ ամուլ մը , ծերունի քահանայ մը ու Փրան-
սացի ժամկոչ մը :

Խորանին վրայ ու մեր երկու քովերը երկար ու

ձերմակ կերոններ կը վառէին, լոյս ցերեկով, տոբոյն ու երազային բոցով մը՝ որ կար ու չկար...:

Երբեմն դուռին բացուածքէն օտար գլուխ մը կ'երկննար հետաքրքիր: Այն ատեն կը լսուէր փողոցի անվերջ ու անհուն աղմուկը: Դուրսը՝ աշխարհի մայրաքաղաքը կը խժար, կ'ոռնար, կը հայհոյէր, կ'ալեկոծէր...: Ներսը՝ խարտեաչ եւ սեւ երկու գլուխներ իրարու կը կապուէին՝ ապրուշուս թելով մը, կեանքի ու Մահուան համար...:

Դուրսը՝ բոլոր կիրքերն ու բոլոր մեղքերը, բոլոր պիտութիւնն ու բոլոր քաղաքակրթութիւնը...: Ներսը՝ Հայաստանցի տէրտէր մը, կարծես Անիի քանդակներէն փրցուած՝ հին ու առաքելատիպ գլուխ մը, հազարաւոր տարիներու բռներ կը կրկնէր, յաւիտենական ու ահաւոր...:

Ձերմակ մոմերը կը հալէին, բուրվառը կապոյտ ամպով մը մեզ պաշարեց: Տէրտէրը անվերջ կը կարդար ու կ'երգէր. այդ ընթերցումը ու այդ օրօրումը քիչ քիչ մեզ ընդարմացուցին, վերացուցին, հեռացուցին, հին ու հեռու տեղուանք տարին...:

Կնքահայրը — մենակեաց ու մարդատեաց արուեստադէտ մը, որ եկեղեցի ոտք կոխած չունէր — հիմատողու մը պէս կուլար: Հարսը — որ ոչի'նչ կը հասկնար ոսկեդարու աստուածային բարբառէն — լռիկ մնջիկ կ'արտասուէր...: Ու տաք արցունք մը որ ինկաւ մեր միացած ձեռքերուն վրայ՝ մինչեւ ոսկորներուս ծո'ւծը դողացուց:

Ո՛չ. երկնքի կամարէն վարդի մը դուր ինկող ցօղը, բաղնետան դմբէթէն կոյսի մը ծոցը ինկող կաթիլը, այնքան չե'ն կրնար սարսուացնել...:

Ինծի ի'նչ փոյթ թէ Գիտութիւնը պիտի հեզնէ իր ա-

նարժան աշակերտին այս երկիւղած դիրքը՝ կրկնապէ՛ս ծիծաղելի, որովհետեւ Գիտութիւնը որ Կրօնքը չի հասկնար, Սէ՛րն ալ չի հասկնար: Յարաբերական իրականութիւններո՛ւն միայն կը հաւատայ ան. մինչ Սէրն ու Կրօնը բացարձա՛կ իտէալին կը ձգտին, նոյն յաւիտենական զգացումին երկու յաւիտենական ձեւերն են անոնք: Սէրը՝ անձնական, կերպարանաւոր, երկրային, բնական իտէալն է, Կրօնը՝ անանձնական, անկերպարան, տիեզերական, սերբնական իտէալը...:

Թող քարկոծե՛ն զիս թերահաւատները: Ես չե՛մ կըրնար ուրանալ այն անջնջելի՛ արցունքը որ իմ մայրենի եկեղեցին կըցաւ կաթեցնել իմ էութեանս մէջ, եւ որ բոլոր գիտութիւնները միացած՝ չպիտի կարենային կաթեցնել...:

Միայն թէ ազատեցէ՛ք Պսակը միջնադարեան յըղփութիւններէն, սերբեվաճառութեան յիշատակներէն, անբարոյացուցիչ տեսարաններէն, չտես ցուցադրութիւններէն...: Այս բոլորը կը ծառայեն միա՛յն ամուսնութիւնը դժուարացնելու, աղքատութիւնը նուաստացնելու, կուսութիւնը կարմրցնելու...:

Փոխանակ հարիւրաւոր հրաւիրեալներու՝ որոնք վա՛ղն իսկ պիտի քննադատեն ձեր հարսնիքին խեղճութիւնը, լաւագոյն է ուրախացնել որբուհի մը՝ որ ամբողջ կեանքով պիտի օրհնէ ձեզ:

Ու ո՛րեւէ թերթ ուրախ պիտի ըլլայ յայտարարելու արար աշխարհի թէ՛

Նորապսակ ամուլ Ք. այսֆան ոսկի.

կը նուիրէ աղջկանց որբանոցի մը

փոխան հարսանիքի:

Շարքը բացուած է, ո՞վ պիտի երկրորդէր...:

Լօզան, 1913

ՀՐԱՇԱԼԻ ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆ

Երիտասա՛րդ բժիշկ, որ մարդը առողջացնելու արուեստին ես նուիրուած, չեմ հարցներ քեզի թէ կը ճանչնա՞ս արուեստդ, բայց կը ճանչնա՞ս գոնէ մարդը:

Մարդը այն մորթազերծ կարմիր կենդանին չէ՛, որուն դնդերները քննեցիր մարդակազմութեան պատկերներուն վրայ: Մարդը այն մարմնազերծ դեղին կըմախքը չէ՛, որուն շարժումները ուսումնասիրեցիր ոսկորներուն վրայ: Մարդը այն շնչազերծ կանանչ դիակը չէ՛, որ ամիսներով քարէ սեղանի մը վրայ պառկեցուցած՝ չափեցիր, կշռեցիր, պատուեցիր, կտրեցիր, յօշոտեցիր, սղոցեցիր, բզկտեցիր, առանց որ անգամ մը բերանը բանար՝ հարցնելու համար թէ «ի՞նչ կ'ընես, բարեկա՛մ...»:

Քեզի հիւանդ մը ցուցնելէ առաջ՝ պատուիրեցին տարիներով դիակներու վրայ աշխատիլ, որպէսզի մարդը ճանչնաս, եւ որպէսզի հոգիդ չդողայ ու խիղճդ չպոռայ:

Երկարօրէն քննելէ, փնտուելէ, պրպտելէ վերջ, դանկին մէջ նեխած ուղեղ մը ու սրտին մէջ սեւցած արիւն մը գտար:

— «Ո՛ւր է հոգին, ո՛ւր է խիղճը», գոչեցիր ծիծաղելով:

Աւա՛ղ, քու ուսումնասիրած մարդդ զիա՛կ մըն է միայն: Զգուշացի՛ր իրեն նմանելէ: Մարդը որ կ'ապրի, մարդը որ կը խորհի ու կը զգայ, մարդը որուն բարոյական տառապանքները բի՛ւր անգամ աւելի են քան Ֆիզիքական տառապանքները, այն մարդը ուրիշ բան կը պարունակէ իր մէջ քան ճարպն ու ոսկորը...:

Ամէ՛ն մարդու մէջ Աստուած մը կայ...: Ահաւասիկ թէ ի՛նչ բան կը մոռնան քեզի ուսուցանել:

Յաւալի է խոստովանիլ որ այժմու բժշկական վարժարանները կեանքի առաքեալներ կը պատրաստեն ա՛յնպէս, ի՛նչպէս զինուորական վարժարանները կը հասցնեն Մահուան պաշտօնեաներ: Սա՛ տարբերութեամբ որ՝ այս վերջինները զինուորին ո՛չ թէ միայն սուր ու հրացան կու տան, այլ անձնուիրութեան, վեհանձնութեան, զոհողութեան ամբողջ դաստիարակութիւն մը: Մինչդեռ դեռատի բժիշկի մը ձեռքը թոյն մը եւ դանակ մը տալէ վերջ՝ կ'արձակեն զայն առանց բարոյական ու հոգեկան ո՛ւրեք պատրաստութեան:

Մարդը իբրեւ միտի ու ոսկորի շարժական գործիք մը ներկայացնելէ վերջ, բժշկութիւնը կը սորվեցնեն այնպէս՝ ինչպէս մեքենագէտներուն կը սորվեցնեն երկաթէ գործարաններուն ուսումը:

Հուգեկան ո՛չ մէկ բառ, բարոյական ո՛չ մէկ ուղղութիւն, անցեալի ո՛չ մէկ յիշողութիւն:

Եւ սակայն հազարներով տարիներ, Փարաւոններու երկրէն մինչեւ Աւետեաց երկիրը, ու Յորդանանէն մինչեւ Գանդէս, միլիոններով մարդիկ հուգեկան բժշկութիւնը միայն կը գործադրէին իրենց ախտերուն դէմ պայքարելու համար: Եւ ամբողջ կրօնքներ հիմնուեցան՝ հրաշքներու հաւատալիքին վրայ:

«Հրաշալիքներու դարը անցաւ» ըսին քեզի, ու ա-

մուր կերպով փակեցին անբացատրելի իրողութիւններու անհանգստացուցիչ դուռները :

Զլլա՛յ որ նեղմիտներուն հաւատաս : Այն մարդիկը որ ամէն բան գիտնալու յաւակնութիւնն ունին , կը մերժեն ինչ որ իրենց անհասկնալի կը թուի : Աչքերնին դոցած կը քնանան , ու աստղերը կ'ուրանան . . . :

Քանի որ խօսքը աստղերուն է՝ յիշեցնենք թէ մինչեւ 18րդ դարուն վերջերը , Փրանսական Գիտութեանց կաճառը կը մերժէր ընդունիլ թէ՛ երկինքէն կրնայ քար իյնալ երկրի վրայ . . . : Ականատես վկաները իբրեւ խենթ ու խաբեբայ կը հռչակէր : Օր մը , քաղաքապետ մը , իր շրջանակին մէջ ինկած երկնաքարէն նրմոյշներ զրկած ըլլալով իրեն՝ պատկառելի Ակադեմիան , 1772ին հրատարակած տեղեկագրով կը յայտարարէր , թէ «եղելութիւնը յայտնապէս կեղծ եւ երեւոյթը Փիլիքապէս անկարելի էր» : Ճշմարտութիւնը իրենց գլխուն մտցնելու համար պէտք եղաւ որ այդ քարերէն մէկը իրենց գլխուն իյնար . . . : 1864ի մայիս 4ին , ակադեմական Ատօլֆ Պրօնեար քիչ մնաց վախէն մեռնէր՝ երկնաքարի մը անկումին ականատես ըլլալով . . . :

Նոյնը պիտի պատահէր նաեւ հրաշալի բժշկութեան համար :

Տիեզերահռչակ բժիշկ Շարքօ՝ իր ամբողջ գիտութիւնը քանի մը անբուժելի հիւանդներու վրայ ի զուր փորձելէ վերջ , ի՛նչ մեծ եղաւ իր զարմանքը , երբ անոնք օր մը ուխտատեղի մը երթալով բոլորովին բուժուած վերադարձան . . . : Այսպէս , մատը վէրքին մէջ բռնուելէ վերջ՝ իրապաշտ գիտնականը խոնարհեցաւ ճշմարտութեան առաջ . իրն է հետեւեալ յայտարարութիւնը .—

«Գիտութիւնը որ յեղաշրջուելու վրայ է՝ չի կըրնար ամէն ինչ բացատրելու յաւակնութիւնն ունենալ ,

այսպէսով իր բարեշրջումը ժխտած պիտի ըլլար . . . : Հրաշքները ամէն ատեն գոյութիւն ունեցան՝ իրարմէ բոլորովին տարբեր կրօնքներու ու քաղաքակրթութեանց մէջ, ինչպէս որ այժմ ալ կը կատարուին բոլոր լայնութիւններուն վրայ : Այսպէսով բուժուած հաշմանդամները հարիւրներով կը հաշուուին, նոյնիսկ երբեմն պալարներն ու ուռուցքները : Ես տեսայ վերադարձը այն հիւանդներուն, որոնց ես չկրնալով անձամբ հաւատք ներշնչել՝ ուխտատեղի մը գացեր էին . քննեցի իրենց անդամալոյծ անդամները ու ներկայ գտնուեցայ ախտին անյայտացման :»

Լիթրէ իր «Իրական Իմաստասիրութեան» մէջ կը նկարագրէ բազմաթիւ հրաշքներ, որ Սէն-Լուիի գերեզմանին դաչեցելով կը գործուէին :

Հռչակաւոր Տօքթ. Փաուլէր կը ներկայացնէ ութը կին հիւանդներ, որոնք ստինքի ուռեցքներ ունէին ու դարմանուեցան հողեկան բուժումով :

Սխալ հետեւութիւններու տեղի չտալու համար դիտել տանք թէ ո՞րչափ հազուադէպ են գիտապէս վաւերացուած հրաշքները : Սակայն, եթէ հիւանդները իրենց հաւատքը փոխանակ փայտի կտորի մը, սուրբի պատկերի մը, դիակի շերմի մը վըայ դնելու՝ այդ փրկարար հաւատքը Գիտութեան վրայ դնէին, որքա՛ն պիտի շատնար հրաշալի բուժումներու թիւը . . . : Ա՛յս է հիւանդներուն տրուելիք պատուէրը :

Բայց բժիշկներուն համար ուրի՛շ կենսական սլառուէր մը կայ :

Եթէ դուն իրապէս բժիշկ ես, հիւանդներուդ փրկութեան համար՝ իրաւունք չունի՛ս ոեւէ միջոց մերժելու այդ նպատակին հասնելու համար : Սահմանափակ ու այլամերժ բժշկութիւն մը գիտակից ոճրագործու-

թիւն մըն է : Պիտի դիմես հնարաւոր բոլոր ազդակներուն : Իեղն ու դանակը , ջուրն ու կրակը , ելեքտրականութիւնն ու մագնիսականութիւնը , գիտութիւնն ու հաւատքը՝ փոխն ի փոխ քու գէնքերդ պիտի ըլլան . որովհետեւ այն ախտերը որոնց դէմ կը կռուիս , տարբեր հիւանդներու մէջ , տարբեր գէնքերու կը դիմես :

Պիտի հարցնես սակայն թէ կարելի՞ է հրաշքը գիտական հաւատալիքներու կարգը դասել : Անշուշտ կարելի է :

Գերբնական կարծուող հրաշքը այնքան բնական է , որքան երկինքէն ինկող քարը : Միայն թէ՛ գիտունները ժխտելով անոր զոյութիւնը , դեռ չուսումնասիրեցին հրաշագործումի օրէնքները եւ բախտին ձգեցին հրաշքի կատարումը :

Քաջութիւնն ունենանք խոստովանելու թէ հին ազդերը մեզմէ շատ աւելի լաւ կը ճանչնային այս պիտութիւնը : Եգիպտացիներուն , Իսրայէլացիներուն , Հնդկներուն պատմութիւնը լեցուն է այսպիսի փաստերով :

Այժմ մեզի համար մութ կը մնայ հրաշագործումի եղանակը , բայց անոր սկզբունքը լոյսի մը նման պարզ է . —

Չանձրոյթի գաղափարը կը յօրանջեցնէ , ամօթի գաղափարը կը կարմրցնէ , դութի գաղափարը կը լացնէ , սարսափի գաղափարը կը դեղնեցնէ , բժշկուելու գաղափարը կը բժշկէ :

«Եթէ , կ'ըսէ Պարուէլ , առողջանալու հաստատ համողումը իշխէ հիւանդին հոգւոյն վրայ , այդ հիւանդը անխուսափելիօրէն պիտի առողջանայ :»

Հոգեկան ազդեցութիւնը այնքա՛ն մեծ է Ֆիզիքականին վրայ , որ յանկարծական վախ մը բոլոր շարժումներդ անկարելի կը դարձնէ : Եթէ բուռն յուզում

մը կրնայ վայրկենաբար անդամալուծել, աւելի՛ բուռն յուզում մը կրնայ անդամալուծութիւնը վայրկենաբար փարատել :

Ամէն բան կախում ունի՝ բժշկուելու գաղափարը հիւանդին մէջ ներմուծելու արուեստէն :

Ու տեսէք թէ Սրուանձտեան — որ ո՛չ բժիշկ էր, ո՛չ դիտնական, այլ դաւառացի վեղարաւոր մը — դիտուններու կողմէ կղպուած հրաշքի բժշկութեան դուռները ի՛նչ վսեմ պարզութեամբ կը բանայ :

«Նայէ սա մանուկը, իր երեսներուն վրայ էրէթիկ ջրջրուկ ունի : Սա մամիկը թէզպէհը ձեռքն առած նրատեր է . մանուկին երկու բազուկները բռնած՝ իր բոյթերով ու մատներով տղուն բազկերակները կը ճնշէ, կը շօշափէ, բազուկն ի վայր մատները կը տանի ու կը բերէ . իր աչքերը անթարթ՝ մանուկին աչքերուն յառած է . ու երբեմն ալ արմուկներէն վեր թեւերը կը ճմլէ . կը դառնայ, տղուն երեսն ի վար կը խաչակնքէ, եւ ձեռքերը պորտին ու կուրծքին վրայ դնելով՝ բոյթով կը ճնշէ, վզին մայր երակները կը ճմլէ, ճակատը կը շփէ, երբեմն երբեմն ալ երեսին կը փշէ եւ միշտ կը պտպտայ, աղօթք կ'ընէ : Յաճախ տղան կը յօրանջէ : Կը մագնիսացնէ՞, կ'ելեփորակացնէ՞, թէ աղօթիւք հրաշք կը գործէ . — վերջապէս տղան հիւանդ էր եւ կ'առողջանայ :»

Հիմա այս պատկերին հետ բաղդատութեան դիր այն նորագոյն բժիշկները՝ որոնք յաճախ հիւանդին ձեռքն իսկ չսեղմած (ժամանակ կորսնցնելով թէ վարակուելու վախէն)՝ կը նստին՝ արագօրէն ստացազիր մը դրելու պէս՝ շարադրելու ղեղազիր մը, որ միշտ երկրորդական է, յաճախ անօգուտ, երբեմն վնասակար :

Կո՛յր պէտք է ըլլալ չտեսնելու համար այն բաղ-

մաթիւ հիւանդները, որոնք երկար ճամբորդութիւններ կ'ընեն, բժիշկէ բժիշկ կը նետուին՝ պաշտպան մը ու նեցուկ մը գտնելու յոյսով, ու չեն իսկ փորձեր գործադրել այնքա՛ն սուղ գնուած դեղագիրները: Որովհետեւ դժուար է ընդունիլ այն բազմաթիւ դեղերը՝ որոնք յաճախ տրամագծօրէն հակառակ են իրարու...: Ու յետոյ՝ հիւանդին փնտռածը միայն թուղթի կտոր մը չէր, այլ ապրելու յո՛յս, հոգեկան ուժ, տառապելու քաջութի՛ւն...:

Դժբախտաբար այս բարոյական ազդակը կ'անտեսեն բժշկական նորագոյն հաստատութիւններն անգամ: Սկեպտիկները համոզելու համար թէ հաւատքի բարբառ մը — հոգ չէ թէ հրապարակային ու անանձնական — Փիզիքական ի՛նչ մեծ ուժ կրնայ ներշնչել հիւանդին արեան մէջ, կը հրատարակենք սա յուզիչ տողերը, որ անձանօթ տիկին մը մեզի կ'ուղարկէ գուլիցերիական սանաթօրիոմէ մը. —

« Հիւանդի բնական յուսահատութեամբ, անկողնիս մէջ պառկած կը սպասէի ես ալ չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ... Մահուա՞ն՝ որ չէր գար, կեանքի՞ն՝ որ կ'ուշանայ գիւ վերականգնելու: Երկար ամիսներու հիւանդութիւնը արդէն մաշեր, հալեցուցեր էր կորովիս ու համբերութեանս մեծ մասը, ու մնացած քիչովը դեռ կը տանջուէի:

«Ահա՛ կը ստանամ «Ազատամարտ»ը: Մեծ ուրախութեամբ կը կարդամ հայերէն թերթերը. հայ գիրլ տեսնելով կարծես կարօտը կ'առնեմ հայրենիքիս:

«Ապրիլը յաղթել է»․ շտկուեցայ անկողնիս մէջ սկսայ կարդալ յօդուածը, եւ մինչեւ վերջացնել բոլորվին առողջ կը գգայի գիս: Ա՛լ կուրծքիս տակ հիւանդ թոք մը չի կար. երակներուս մէջ թարմ արիւ

կը հոսէր. յաջորդ օրն իսկ ելայ անկողնէս :

«Եթէ բժիշկները յաճախ գիտնան հիւանդին հոգին բուժել՝ երեւի աւելի շատ պիտի յաջողին մահուան ճանկերէն ազատել մարմինը :

«Ուրեմն ձեր յօղուածը միշտ լքման վայրկեաններու կարգացի եւ ամէն անգամ նորոգուած ուժերով սկսայ կռուիլ հիւանդութեանս դէմ :

«Կոտ՛ւնկը»... ինծի համար ալ պիտի երգէ՞ք այդ կռունկը...: Բայց չէ՛. ես պիտի լաւանա՛մ...:»

Լօգան, 1913

Ա. ՀԱՒՈՐ ՏԱՐԱԿՈՅԱԸ

Հայրենիքէս անակնկալ նամակ մը — այն պարզ ու
ահաւոր նամակներէն որ գիւղերո՛ւն մէջ միայն կրնան
գրել — սա տողերով կը վերջանար .

«Յ . Գ . — Ձեմ ուզեր ձեզ տխրեցնել , բայց ի հարկէ
ստիպեալ կու գամ լուր մը տալու որ շատ բարի չէ .
խօսքս Հայկին մասին է . անցեալ շաբթու գիւղ դարձաւ
ու հիւանդ ինկաւ . հարկաւ պիտի փութա՛մ գինեք վեր-
ջին անգամ տեսնելու :»

Վերջին անգամ մը տեսնելո՞ւ . եւ ինչո՞ւ համար .
ուրեմն այսքան հիւա՞նդ , եւ այսքան շուտո՞վ . . . : Բայց
չէ՞ որ շաբաթ մը առաջ ի՛նքն իսկ կը գրէր թէ ի՛նչպէս
համալսարանի քննութիւններուն մէջ առաջին էր հան-
դիսացեր , շնորհաւորութիւններու արժանացեր , ու գիւղ
վերադարձեր էր հանգչելու :

«Կարելի՞ բան է . կարելի բա՞ն է» , կը կրկնէի շուտ-
րած : Բայց ահաւոր տարակոյսը արդէն արթնցեր
էր մէջս , ու ամէն անգամ սարսափելի «յետ-գրութեա-
ն»ը , կը ցցուէր աչքիս առջեւ : Հապա եթէ ճիշդ ըլ-
լա՛ր . . . :

Բարեբախտաբար հետեւեալ օրն իսկ նամակ մը
Հայկէն , ուր եղբայրս իր ձեռքով , տասներկու վճիտ
երեսներու մէջ , իր մարդարտաշար ու լուսաւոր գիրե-
րով ինծի բի՛ւր բաներ կը գրէր , այնքա՛ն անուշ , այն-

քան բարի, այնքա՛ն յուսոտ, որ հազիւ թէ նամակին վերջը քանի մը տողով անցողակի կը յայտնէր իր «քիչ մը տկար» ըլլալը:

Ի՛նչ լաւատես խորհուրդներ, ի՛նչ գերերկրային զգայնութիւններ, ի՛նչ իտէական հորիզոններ, ու որքա՛ն հեռատեսութիւններ ապագայի...:

Ո՛չ, ո՛չ, ես վստա՛հ էի որ տղան չէր կրնար մեռնիլ. ան պիտի ապրէ՛ր ու պիտի յաղթէ՛ր, ան առաքեալ մը, ռահվիրայ մը, մարգարէ մը պիտի ըլլար:

Շարաթ մը վերջ նոր նամակ մը, ու այս անգամ հայրիկէս: Որքա՛ն տարիներէ ի վեր չեմ տեսեր զինքը. այժմ ալեհեր ու լուսաւոր ծերունի մը պէտք է ըլլայ: Բայց ինչո՞ւ գիրերը դողդոջ ու տարօրինակ են այս անգամ. ան միշտ հաստատուն ու փոքր տառերով կը գրէր: Արդեօք դժբախտութի՞ւն մը...:

«... Պանդխտութեան փամբաներուն մայելէն աչերնու լոյսը հալեցաւ, գաւա՛կս: Եղբայրդ հիւանդ, օտարներու բժշկութեան եմք կարօտ: Մայրդ ծեր է, հիւանդութեան դէմ միայնակ...:»

Սակայն նոյն պահարանին մէջ ահա՛ գրութիւն մըն ալ Հայկէն, ուր հիւանդն ի՛ր ձեռքով կը գրէ թէ բոլորովին առողջանալու վրայ է:

«... Հետգիտէ լաւանալու վրայ եմ. հագս դադրեցաւ ըսելու չափ քիչցած է. գիշերները քունս հանգիստ է, ցորեկներն ալ. ալ ո՛չ մէկ խոց. մարմինս տկար կը զգամ քիչ մը, բայց գիտեմ որ աշխատութեան արդիւնք է այս. քի՛չ մը հանգիստ՝ ու ես դարձեալ վե՛ր կը նետուիմ. ապրելու կամքս մի՛շտ ուժեղ է...»

Անշուշտ, անշուշտ: Կամքի ուժը, կեանքի ծարաւը, յոյսը, հաւատքը ունայնութիւններ չեն: Այն որ կ'ուզէ ապրիլ, պիտի ապրի:

Երեք օր վերջ նոր նամակ մը: Սակայն ինչո՞ւ ձեռքս դողաց այս անգամ պահարանը բացած ատենս:

Ի՞նչ կ'ըսէ... ահագին թափո՞ր... ու ինչո՞ւ... դանգակնե՞ր... Հայոց եկեղեցի... Յունաց Առաջնո՞րդ... դամբանակա՞ն... թաղո՞ւմ...:

Ի՞նչ կ'ըսէ... ուրեմն եղբայրս բռնեցին թաղեցի՞ն... եղբայրս որ ապրի՛լ կ'ուզէր...:

Այն որ միա՛յն լոյս կ'երագէր, ուրեմն հիմա ամբ մը խաւար հողի ներքեւ կը սեղմուի՝ գալարուող արմատի մը ու չորցած գանկի մը միջեւ...

Ա՞յս էր, ա՞յս էր իմ ահաւոր տարակոյսիս լուծումը: Ո՛չ, ո՛չ, ես չեմ կրնար ընդունիլ որ կորթեան մեծագոյն հանգոյցը այսպէ՛ս սուրի կոյր հարուածով մը լուծուի:

Ընդհակառակը: Տարակոյսս աւելի՛ ու աւելի՛ մեծացաւ, սաստկացաւ, խորունկցաւ: Աչերս պղտորեցան, շուարեցայ, սարսափեցայ: Ես որ աշխարհն այնքա՛ն հաստատուն հիմերու վրայ դրուած կը կարծէի՝ հիմա կը զգայի որ ան կը դուլար ատքերուս տակ:

Ուրեմն մեռե՞ր է: Ինչպէ՞ս հաւատալ... ինչպէ՞ս չհաւատալ...: Ի՞նչ էր կեանքը, ու մահը ի՞նչ...: Ո՞րն էր իրական, ո՞րն էր անիրական...:

Չորս բոլորս սաղայելական պարի մը մէջ կեանքը կ'եռար, կը զեղուր ու կը պոռթկար ամէն տեղէ: Խուռներամ բազմութիւն մը կը վաղվզէր ու կը տքնէր խելակորոյս: Մտրակները կը շաչէին, կառքերը կը սուրային, ինքնաշարժերը ահագին գոռգոռոցով զերար կը խաչաձեւէին: Մարդ ու մետաղ կեանքի աղմուկով կը լեցնէին միջոցը:

Աշխարհ կը կործանե՞ր, թէ աշխարհ կը յառնէր...:

Շուարած ու դողդղալով, գացի լաստերի սիւնի մը

բռնուելու, չիյնալո՛ւ համար :

Ո՞ւր կ'երթային, ո՞ւր կը վազէին ամէնքն ալ : Այս իւելացնոր վազքը կեանքի՞ արշաւ թէ մահարշաւ մըն էր միայն : Այս ճամբուն ծայրը յանկարծօրէն պիտի չըբացուէ՞ր անդունդներուն ամէնէ՛ն սեւը, ամէնէ՛ն խորը, ամէնէ՛ն խուլը, ուրկէ ո՛չ ոք չէ վերադարձեր . . . :

Ուրեմն այս անհամար հողիներով լեցուն շողեկառքերը, այս մարդերն ու տղաքները հեւ ի հեւ կը վազէին անկայուն կամուրջի մը վրայ՝ որուն մէկ ծայրը դատարկութեան վրայ կը յենուր . . . :

Կարելի՞ էր երեւակայել Կեանք-կամուրջ մը որուն մէկ ոտքը ոչնչութեան վրայ դրուած ըլլար . . . :

Այս բոլորէն ո՛չ մէկը եղբօր մը, զաւկի մը, հօր մը մահը չէ՞ր տեսած : Եւ սակայն իրենցմէ ո՛չ մէկը անկեղծօրէն, իրապէ՛ս, ներքնապէ՛ս կը հաւատար մահուան : Եթէ վստա՛հ ըլլային որ այդ բոլոր տառապալից ու սպառիչ գործունէութիւնը անիմաստ ոչնչութեան մը համար էր, ո՞վ պիտի վազէր, ո՞վ քաջութիւնը պիտի ունենար վազելու . . . :

Ո՛չ, այս մարդերը չէի՛ն հաւատար, չէին կրնար հաւատալ մահուան այնպէ՛ս ինչպէս բժիշկ մը կ'ըմբռնէր զայն : Եթէ միայն այդ ըմբռնումն ունենային, իւրաքանչիւրն ալ կանգուն մնալու համար ինծի նման՝ սիւնի մը բռնուելու պէտք պիտի ունենային . . . :

Ուրեմն ես նուա՞գ կ'արժէի քան այս տղէտ ամբոխը : Ուրեմն Գիտութիւնը մեռցուցա՞ծ էր իմ մէջ ինչ որ կար լաւագոյն, ազնուագոյն, գերագոյն, ու քանի մը յարաբերական հաւատալիքներու փոխարէն, ան ինձմէ խլե՞ր էր մեծագոյն հաւատալիքը՝ Կեանքի հաւատքը . . . :

Եւ սակայն, եթէ կեանքը իրօ՛ք ու միմիայն բջիջ-

ներու խաղ մըն էր, ինչպէ՞ս կարելի էր բացատրել որ այդ բջիջներուն ամէնէն պղտոր, ամէնէն ախտագին, ամէնէն յուսահատ եղած միջոցին կեանքի սէրը, ապրելու հաւատքը, յաղթելու յոյսը ծնէին այնքա՛ն զօրութեամբ, այնքա՛ն յստակութեամբ, այնքա՛ն լաւատեսութեամբ... :

Եւ ուրկէ՞ կու գային այդ հունաւոր բջիջներուն մէջ անհունութեան գաղափարները, այդ մահացու տարրերուն մէջ անմահութեան բնագոյնները, այդ գետնաքարչ մարմնի մէջ անշրջագիծ իտէալները... : Ինչպէ՞ս կարելի էր երեւակայել որ մասը ամբողջութիւն մը պարունակէր, ու բջիջը՝ տիեզե՛րք մը... :

Եթէ կեանքը ժամանակներու սկիզբէն ի վեր կը տքնէր միա՛յն Մահուան հասնելու համար. եթէ Բարեչրջութեան Օրէնքը միլիոնաւոր դարերէ ի վեր կ'աշխատէր անշունչ առարկաներուն շունչ տալու, հողը բոյսի, բոյսը կենդանիի, կենդանին մարդու վերածելու, յետոյ դարձեա՛լ մարդը հողի փոխելու համար, կարելի՞ էր որ ո՛րեւէ դիտուն միտք մեռնէր ու յագուրդ ստանար այսքա՛ն անիմաստ, այսքա՛ն անտրամաբան, այսքա՛ն ամուլ գործունէութիւնով մը :

Եթէ անշարժ ու անզգայ քարը կեանք ու շարժում առաւ, զգացում ու խորհուրդ եղաւ, եւ կամք ու խղճմըտանք, պարզապէս տառապելու ու մեռնելու համար, չէ՛ր արժեք կատարել այսքան դարաւոր ու տիեզերական աշխատութիւն մը՝ որ գեղջուկ գերեզման մը բա՛ւ էր խեղդելու... :

Ուրեմն ինչո՞ւ համար են ծաղիկները. աստղերը ինչո՞ւ. ինչո՞ւ համար է սէրը ու կեանքը ինչո՞ւ... :

Այս ընդարձակ տիեզերքին մէջ ո՞վ իրաւունք, ո՞վ

իշխանութիւն, ո՞վ զօրութիւն ունի ծագող արեւ մը
խաւարելու...:

Եւ սակայն ան մեռա՛ւ...: Մեռա՛ւ...:

Ո՞վ, ո՞վ պիտի կրնայ զիս ազատել այս ահաւոր
տարակոյսէն:

«Մեռցո՛ւր» կ'ըսեն գիտունները...: Բայց ժամա-
նակներու, միջոցներու, օրէնքներու անհունութեան
մէջ՝ ի՛նչ խղճալի բան է իմ գիտցածս. ու ինչպէ՛ս զօ-
րեմ իմ այդ փոքրիկ գիտութիւնովս ամբողջ Մեծ Ան-
ծանօթն սպաննելու:

Ձեռքս փոքրիկ մուրճ մըն են սուեր որ աստղերը
փշրեմ անով...: Բայց աստղերը միշտ մեզմէ բարձր ու
անհասանելի պիտի մնան՝ գերագոյն ճշմարտութիւննե-
րուն պէս. ու ով որ աչքեր ունի տեսնելու՝ պիտի տես-
նէ գանոնք...:

Երկու հսկաներու միջեւ կը տատանիմ ու կը տա-
ռուպիմ: Երկու միականի Կիկլօպներ կը բաժնեն հոգիս.
— Գիտութիւն մը՝ որ փաստեր ունի ու իտէալ չունի,
ու Կրօնք մը՝ որ իտէալ ունի ու փաստեր չունի...:

Առաջինը անվերապահ մահուան կը դատապարտէ
զիս, երկրորդը անհունութեան լուսամուտները կը բա-
նայ անհունաբա՛ղձ հոգիիս: Մէկը ոտքս գերեզմանին
կը կապէ, միւսն աչերուս՝ երկինքները ցոյց կու տայ:

Կրօնքը՝ իր հետեւողին յաւերժօրէն երանելի յաղ-
թութիւններ կը խոստանայ. Գիտութիւնն իր աշակեր-
տին լոկ վերջնական ու բացարձակ հպարտութիւն մը
կ'երաշխաւորէ՝ ստրուկ բջիջի մը մահուան կապելով
սանձարձակ հոգիին ազատաշունչ թռիչները...

Եթէ գոնէ Գիտութիւնը ձեռքս ուժեղ գէնքեր տար՝
անմահութեան ամէն երազ ջնջելու, կը սփոփուէի, խոր-
հելով որ ճշմարտութիւնը մե՛ր կողմն է՝ հոգ չէ թէ

դա՛ռն ըլլար ան...: Բայց ո՛չ, Գիտութիւնը կը լռէ. ու
այս լռութիւնը ժխտումէ մը աւելի ծանր կը կշռէ տա-
րակոյսի նժարին մէջ:

Ու նժարը կը տատանի ահաւոր ելեւէջներով: Ո՞ւր
ո՞ւր պիտի յանգի իր մահացոյց ասեղը. յաւիտենական
կեա՞նք թէ յաւիտենական մահ...:

Ո՞վ, ո՞վ պիտի ազատէ զիս այս ահաւոր մղձաւան-
ջէն:

Կ'անցնին օրեր, կ'անցնին շաբաթներ. ու տարակոյ-
սը կը մեծնա՛յ, կը մեծնա՛յ...:

Ամէն գիշեր, դողդղալով աղերս կու տամ ցայգ
սիւքերուն, աղերս կու տամ խաւարի թռչող հոգիներ
րուն.

— Հայ՛կս, անո՛ւշս, հոգի՛ս, մեռա՞ր, մեռա՞ր...

Ու խորասո՛յգ կը լսեմ միջոցին ընդմէջէն, բոլո
Գիտութիւններուն վրայէն սաւառնող, դարերէ ի դա
ու սիրտերէ ի սիրտ արձագանգող, Շէյքսպիրի ահաւ
հարցականը.

«Լինե՛լ թէ չլինել... մեռնի՛լ, քնանալ... քնանա՛
երագե՛լ թերեւս...:»

Լօգան, 1913

ԱՆԻԾՈՒԱԾ ԳԱՆՁԸ

Այն տարին Ալպեաններու վրայ հեռաւոր գիւղ մը գացեր էի օղափոխութեան: Օր մը, պտոյտէ վերադարձիս, պանդոկապետը զիս սա՛ խօսքերով դիմաւորեց.

— Ներողութիւն, պարո՛ն, հիւանդ կի՛ն մը եկած է հոս, առտուընէ ի վեր բժիշկ կը փնտռենք: Ամուսինը քովի սրահն է:

Քովի սրահը քառասուննոց մարդ մը կար. մարդ ըսածս՝ գլուխ մը, ու գլուխն ալ՝ երկար ու սուր ճակատ մը, կոնաձեւ շաքարի մը պէս, ճակտին տակ՝ դիշակեր թռչունի խոշոր քիթ մը:

Իրեն երջանկութիւն մը պատճառելու համար երբ Հայ ըլլալս յայտնեցի, ուրախութեան ու ղզուանքի այնպիսի յաջորդական ու յանկարծական արտայայտութիւններ առաւ՝ որ կարծես պտուղ մը խածած ատեն որդ մը ելլէր մէջէն:

Այս մարդերը որ իրենց ցաւը պահելու համար մինչեւ աշխարհիս ծայրերը եկեր, լեռներուն գագաթները ելեր էին՝ իրենց չա՛ր բախտէն, հայ բժիշկի մը ձեռքը կ'իյնային յանկարծ:

Իր նիհար ու տժգոյն դէմքէն ա՛յնպէս հետեւցուցի որ հիւանդը գուցէ ինքն էր. բայց ան թուրքերէն լեզուով՝

— Ո՛չ, ըսաւ, փա՛ռք Աստուծոյ, ես ի՞նչ ունիմ
հիւանդը իմ կինս է, իր սենեակը հրամմեցէք:

Կինը քանափէին վրայ երկնցեր էր՝ երեսը ափերուն
մէջ, սեւ մազերը մինչեւ գետինները թափած:

— Ելի՛ր, Արմինէ՛, այս տօ՛քթօրը քեզ պիտի փըր-
կէ...:

— Ես իմ փրկութիւնս մարդերէն չե՛մ սպասէք, ը-
սաւ կինը, կարճ ու վիրաւորիչ, առա՛նց գլուխը վե-
հանելու:

Ու այս առաջին այցելութենէն միա՛յն այն հասկը
ցայ որ, Արմինէ իր էրկան կը պատասխանէր հայերէնո
մը, որ փակ դուռ մըն էր ամուսնին առջեւ:

Երկրորդ այցելութեանս բոլորովին ուրիշ կերպ տե-
սայ Արմինէն:

Մազերուն մէջ, ականջներէն վար, վզին շուրջ
կուրծքերուն վրայ, թեւերէն վեր, մինչեւ մասներու
ծայրերը, ու մնացածն ալ քովի սեղանին վրայ՝ ոսկի
նե՛ր, ոսկինե՛ր, ոսկինե՛ր, հազար ու մէկ գիշերներ,
դանձ մը լեցնելու չափ:

Խեղճը՝ Հայ ըլլալս լսեր, ու փոխանակ ամուսնի
պէս զգուելու՝ ուզեր էր մեռնելէն առաջ մէկու մը գեղ-
ցիկ երեւալ: Ու իրա՛ւ ալ, այնքա՛ն գեղեցիկ էր ա-
որ բժիշկի մը ներուած չէ ըսել...:

Սեւ մազերուն մէջէն, այդ հազի՛ւ քսան տար
դէմքը ծիւրեր, իր տարիքէն աւելի փոքրացեր, աննի-
թական ու անկարելի բան մը դարձեր էր: Աչքերը ի-
րունկցե՛ր, խորունկցե՛ր էին, միշտ ներսիդին նայելէ
ու մազի պէս լայն ու կապոյտ շրջանակ մը ա՛լ աւե-
մութեցուցեր էր զանոնք: Այդ տժգունութեան մէջ դու-
կը ցայտէին իր շրթները, քարա՛կ քարա՛կ՝ երկու թ-
թեւ գիծերու պէս, ու կարմի՛ր կարմի՛ր՝ երկու վար

Թերթերու պէս...: Անշուշտ այդ սիրահար շրթները
փա'կ դուռ մըն էին իր ամուսնին առջեւ:

Յետո՛յ, շա՛տ յետոյ միայն հասկցայ որ, այդ
ամբողջ կինը՝ դեռ կենդանի, բայց արդէն գոց դադար
մըն էր այդ մարդուն համար:

Վա՛յ մարմինի բժիշկին որ հոգիէն չի հասկնար:
Ի՛նչ հոգեկան ցաւեր կան որ հիւանդին ցաւերը կը բիւ-
րապատկեն, կը թունաւորեն, մահացու կը դարձնեն,
այլեւ կը բացատրե՛ն այդ ցաւերը:

Այս խեղճ կինը ա՛յնքան կը վախնար իր էրկան հետ
մինակ մնալու գաղափարէն՝ որ իր զաւառացի հայրը
իր հետ բերեր էր: Սակայն ինչի՞ կրնար օգտակար ըլ-
լալ այդ գրեթէ անդամալոյծ ու իր սուգին մէջ զառա-
մած հայրը՝ որ վրայէ վրայ, իր վեց զաւակներն ու
կինը գերեզման տարեր էր:

Բոլո՛րն ալ հազարով ու թքնելով, մէկը միւսը վա-
րակելով, թոքերնին փսխելով մեռեր էին: Ու այս կինը,
որ ամէնո՛ւն ալ ինչպէս մեռնիլը տեսեր էր՝ համոզուած
էր որ ինքն ալ պիտի մեռնէր, անպատճա՛ռ...:

Զուր կը քաջալերէի զայն, թէ քանի որ դեռ մէկ
թոքը, կոկորդը, աղիքները վարակուած չէին, քանի որ
դեռ ջերմութեան աստիճանը բարձր չէր, պէտք էր շու-
տով հակաթոքախտ ներարկումները սկսիլ:

— Աւելո՛րդ ցաւեր, կ'ըսէր կինը...:

Աւելորդ ծախսեր, կ'աւելցնէր ամուսինը...: Ար-
դէն ո՞վ ըսաւ որ Արմինէն հիւանդ է... փա՛ռք Աստու-
ծոյ՝ ի՞նչ ունի... Թեթեւ հազ մը... այսօր կայ՝ վա-
ղը չկայ...:

— Այսօր կայ՝ վաղը չկայ... կը հեղնէր կինը,
որ շատոնց զղուած էր այս կեղծիքներէն, ու ձգեր էր որ
ի՛նչ որ ուզեն ընեն իրմով:

Հայրը կը փափաքէր զայն է՛ն սուղ սանաթորիումները տանիլ, է՛ն մեծ բժիշկներուն ցուցնել, է՛ն թանկ տեղերը դնել:

Բայց ամուսինը ուրիշ միտքէ էր: «Այս հիւանդութեան դեղն ու դարմանը օդն է» կ'ըսէր... ու օդը ձրի՛ էր: Անոր համար ալ մինչեւ հոս տեղուանքը քաշեր, բերեր էր զիրենք, որպէսզի թէ՛ աժան ըլլայ եւ թէ ծանօթներն ալ չիմանան թէ հիւանդութիւնը ի՞նչ է...:

Ու այս մարդը — եթէ ա՛յդ գլխով մարդ մը կրնար երջանկութիւն զգալ — երջանի՛կ էր հոս: Ամէն տեղ կը մտնէր, կ'ելլէր: Պանդոկապետին հետ սակարկութիւն մը կ'ընէր՝ թուրքերէն: Տղաքներուն յօխում մը կուտար՝ որոնցմէ տուփերով բերած էր ամէն պատահականութեան համար: Կիներուն լերան ծաղիկ մը կը քաղէր՝ ու իր լեզուով կը բացատրէր որ իր երկրին մէջ աւելի աղէկները կային: Մարդերուն թրքական ծխախոտ մը կը պլորէր իր մատներուն մէջ՝ որ ծուխէն դեղնած մազիւներով կը վերջանային:

Ու այս բոլորը այնպիսի կատակներով ու սրամտութիւններով համեմուած, որմէ մա՛րդ քան մը չէլ հասկնար, բայց ամէ՛ն մարդ կը խնդար: Լերան ձանձրոյթը փարատելու համար իրենց այս տեսակ հտպիտ մլ պէտք էր:

Նոյն միջոցին, փոքրիկ սենեակի մը մէջ, — որուն պատուհանը լեռներու կենսունակ զեփիւռին դէմ փակուած էր՝ հիւանդը չմսեցնելու համար, — երիտասարդ կին մը կը հազար, վերմակները կը խածնէր, կուլար...:

Ա՛խ, այդ կեղծ հտպիտին մէջ է՛ս միայն կը տեսնէլ զզուելի մարդը: Բայց ան ուզեց զի՛ս ալ շահիլ. ու թուանշաններով, թուականներով, մթութիւններով, բարդու-

Թիւններով, մէջ-մէջի, երկար բարակ պատմութիւն մը հրամցուց, «գլխ իրողութիւններու ճամբուն վրայ դընելու համար...»:

Այս բոլորէն աղօտ կերպով ա՛յն կը հետեւէր որ իր կիներ այժմ միա՛կ ժառանգորդն էր իր ծերունի հօր, «որ իր բոլոր գաւակները կորսնցնելէն վերջ՝ ալ երկար պիտի չկրնար ապրիլ, խեղճը...»:

— Գա՛նձ մը կայ, սօքթօր, խոշոր գանձ մը կայ...:

Ու այս բացազանչութեան մէջ մեղսակցութեան, խորամանկութեան, ոճրագործութեան ամբողջ գանձ մը կար...:

Իր միակ մտմտուքը ա՛ն էր որ այդ երկուքէն ո՞րը պիտի մեռնէր առաջ, — ծերունի հա՞յրը թէ հիւանդ աղջիկը...: Իսկ ես՝ երրորդ մը կը տեսնէի որ գուցէ այդ երկուքէն ալ առաջ մեռնէր, ի՛նքը, ամուսի՛նը:

Իր թարախի գոյն դէմքին վրայ ցցուած այտոսկըրները՝ ներքին ջերմութենէն կղմինտրի գոյներ կ'առնէին: Երբեմն: Գլուխը ուներուն մէջ իջեր ու կռնակն ալ կքեր էր՝ կարծես ահագին պատասխանատուութեան մը տակ: Բերնէն կանաչորակ ու մածուցիկ խուխ մը կ'արձակէր ամէ՛ն տեղ ու ամէ՛ն ատեն, «աշխարհին վրայ» թքնելու պէս...: Երբեմն նոյնիսկ կը պատահէր որ արիւն փսխէր. բայց ան պարզապէս «սրտիս զայրոյթէն է» կ'ըսէր...:

Ստոյիկեան պաղարիւնութեամբ՝ տարիներո՛վ իր շրթները ենթարկեր էր ան սոսկալի վարակումին՝ օ՛ր մը տիրանալու համար ոսկիի գանձին...:

Ա՛խ, այդ գանձը. քանիններո՞ւ թունաւորման պատճառ եղած էր ան: Հայրը օ՛ր մը չէր ուրախացեր անկէ. իր գաւակներուն համար դիզեր էր այդ հարստութիւնը: Տղաքները ուզեր էին դպչիլ այդ նզովուած ոսկիներուն.

ու գեղիս կեանքով հիւծած, սպառած, մեռած էին՝ մէկ միւսին ետեւէն, իրար վարակելով: Երիտասարդներէ վերջ մայրն ալ թաղեր էին:

Այդ ծերունին ի՞նչպէս դիզեր էր այս հսկայ հարըստութիւնը հոն՝ ուրկէ երիտասարդ քաղուկներ մինչեւ Ամերիկաները կ'երկարին սեւ հաց մը ուտելու համար Այդ գանձին մէջ իրենց անէծքը չէի՞ն նետած անո՞ն որ արիւն ու արցունք կու լային: Այդ ոսկի-զարդերու լեռը, որով ծերունին իր հիւանդ աղջիկը ծածկած էր քանի՛ հարսերու գլուխէն, քանի՛ այրիներու ձեռքէ խլուած էր...:

Արմինէ կ'անդիտանար այդ բանը: Հագի՛ւ չափա հաս՝ Պոլիս գիշերօթիկ վարժարան մը դրկեր էին զայն ու հագի՛ւ աւարտած՝ այս տգէտ մարդուն ծոցը նետեր էին:

Բայց կիները աստուածային գիտութիւն մը ու նասնական բնազդ մը ունին: Ինչ որ չեն գիտեր՝ կ'զգան եւ ի՛նչ որ կը զգան՝ իրենց ամբողջ հոգւոյն ու մարմնոյն մէջ կը զգան...:

Այս քսան-տարու կնոջ մէջ համա՛յն մարդկութիւն թունաւորելու չափ դառնութիւն կար: Ո՛չ կը հագուէր ո՛չ կ'ուտէր, ո՛չ կը խօսէր: Ու ոսկի-զարդերն ալ միայ օր մը դրած էր, ինձի՛ համար. բայց ծերունին ա՛յնքա ուրախացեր էր այդ օրը...:

— Աղջի՛կս, ուզէ՛ ինձմէ ինչ որ սիրտդ կ'ուզէ... միայն անգամ մը ուրախանալդ տեսնեմ... բա՛ն մը ուզէ իմ կարողութեանս սահմանին մէջ...:

Այդ կարողութիւնը անսահման էր, բայց ի՛նչ օգուտ: Աղջիկը ա՛լ աւելի կը դառնանար, կու լար «մեռնի՛լս կ'ուզեմ...» կ'ըսէր:

Ան կը զգուէր իր ամուսնէն՝ որ չար հրեշտակի մ

պէս կը ժպտէր. կը զգուէր նաեւ իր հօրմէն՝ որ իր վեց զաւակները թաղելէ վերջ դե՛ռ կ'ապրէր ու կու լար...:

Եւ սակայն այս երկու մարդերն ալ իրե՛ն համար կ'ապրէին: Այդ երկու փտութիւններն ալ որոշ ճիգով մը կը կախուէին կեանքէն, մէկը՝ աղջկան վերջին շունչը, միւսը՝ անոր դանձը հաւաքելու համար...: Այս նայատակին հասած ըոպէին իսկ՝ իրենց կէտին զարնուող գնդակներու պէս՝ երկուքն ալ պետին պիտի իյնային:

Ահագին տուամի մը վերջին դերակատարներն էին ասոնք: Անդամալոյժ վաշխառուին առջեւ կանգներ էր Վրիժառուն՝ կողոպտուած, մերկացուած, անպատուրւած ցեղի մը վիժուկը: Ու այդ երկու հակընդդէմ ուժերուն մէջ կը հիւծէր Հայու-կնոջ տիպարը, աղնուական ու հլու...:

Ահագին հրդեհի մը վերջին սիւներն էին ասոնք՝ իրարու կրթնելով կանգո՛ւն մնացած. մէկուն իյնալը միւսներն ալ պիտի տապալէր. ու այդ օրը հեռու չէր, որովհետեւ երեքն ալ փոքրիկ կրակով կ'այրէին ներսի-դիէն...:

Դեռ որքա՞ն սեւեց այդ մունջ տուամը, չեմ գիտեր: Ես ստիպուած եղայ այդ պիւղը թողուլ ու հիւանդանոց վերադառնալ: Բայց յաճախ կը խորհիմ իրենց վրայ: Արդեօք ո՞ր կը շարունակեն հիմա «անիծուած ոսկե՜ խնձորին խաղը», ո՞ր հողերուն վրայ, ո՞ր հողերուն տակ:

Դեռ աչքիս առջեւն է այն փոքրիկ բոյնը ուր չարաշուք բու մը ու վայրի կատու մը իրենց մէջ կը բղբտէին հիւանդ թռչնիկ մը, առա՛նց որ ան անգամ մը ճչար...: Ընդհակառակը. իմ ամէ՛ն օգնութեան փորձերս մերժեց: «Միա՛յն բան մը կը խնդրեմ, ըսաւ, որ օ՛ր մը պատմութիւնս գրես...:»

Խեղճ աղջիկ . կոյս հողիները պատմութիւն չունին :
Ու քու տփուոյն դէմքդ՝ առանց սա երկու դաժան մար-
դոց ստուերներուն՝ անհասկնալի նկար մը պիտի ըլլար .
ճերմակ թուղթի մը պէս :

Լօզան , 1913

★

ՄՏԱՄՈՒՔՍԻՆ ԶՈՀԸ

Մրուանձտեանի ըսածին պէս՝ Վանեցիին կաղը մինչեւ Չինաստան է գացեր :

Սա ծերացած ալուաւի գլուխը՝ որ պանդոկին ծառերուն տակ Փը՛ւթ Փը՛ւթ սուրճ կը խմէ՝ կասկած չունիմ որ մերիներէն է :

Ան միւսներուն պէս՝ ճաշարանին մէջ փակուած՝ հապճեպով չընէր իր նախաձաշը : Ներս գնաց, գաւաթը սուրճ ու կաթով լեցուց, իր ձեռքով դուրս բերաւ, ծառերուն տակ տեղ մը ընտրեց, անհուն խնամքով սիկառէք մը փաթտեց : Այն ատեն այդ պարզ նախաձաշը փոխուեցաւ, աննիւթացաւ, աղօթքի մը շնորհքն ու արքայութեան մը երանութիւնը ստացաւ : Մէկ ձեռքին ծխախոտը առաւ՝ երբեմն-երբեմն Փսրտացնելով. միւս ձեռքին առաւ շողիացած դաւաթը՝ որ այս վայրկեանին ամբողջ տիեղերքին առանցքը կը կազմէր. շուրթները դողալով երկարեցան՝ կարծես սիրահարական համբոյրի մը համար. յետոյ պէխերէն կախուած կաթիլներուն վրայ լա՛յն ձեռք մը պոտցուց՝ օրհնական շարժումով մը...

— Փա՛ռք ստեղծողին... :

Հակառակ հաճոյքը յաւերժացնելու իր յայտնի ճիւղերուն՝ երբ դիւթական դաւաթը իր պարունակութեան

հետ կորսնցուց նաեւ իր ամբողջ կարեւորութիւնը՝ մօտեցայ ու բարեւեցի... : Տեսնելու բան էր իր ուրախութիւնը. քիչ մնաց ակնոցներէն արցունքներ պիտի ցայտեցնէր... : Ա՛յս տարիքով ու ա՛յս գլխով մարդերուն համար մեծագոյն չարչարանքն է լռութեան դատապարտուիլ. իրենց լեզուէն հասկցող մէկը կը 'փնտռեն' իրենց փորձառութեան ու իմաստութեան հաւաքածոն պարզելու համար անոր առջեւ :

Ստամոքսի հիւանդութեան համար (ո՛վ պիտի գուշակէր իր նախաճաշէն) Լօղան եկած էր : Բայց այս քաղաքին մէջ ստամոքսի աստուածները երկուք են, — բժշկապետ Պուրժէն ու Քօմպլը, երկուքն ալ հակընդդէրէժիւններով կը յաջողին թէ՛ հարստանալ... թէ՛ հիւանդները ասողջացնել : Չարածճիներ ասկէ կը հետեւցնեն թէ հարուստի հիւանդութիւնն է, անգործ մարդը ջղայնութիւնն է, կուշտ ստամոքսի երեւակայութիւնն է... :

Սակայն այս մարդը ան չարածճիներէն չէր. ո՛հ ո՛հ... : «Ծերացած ագռաւի գլուխ մը» ըսի, բայց սղաճնի ուղեղով... : Այդ երկու հակառակ դարմաններէն ա՛յն հետեւցուցեր էր որ երկու՛քն ալ լաւ էին, քանի որ երկու՛քն ալ կը լուացնէին... : Ու երկու ոխորիմ «տիեզերաւիշակ»ներուն գիտութիւնը իրար խանելով, իր անձնական փորձառութիւնն ալ վրան բաղելով, արձակուրդի այս քանի մը ամիսներուն համակեանքի Ծրագիր մը շինեց էր, որուն կը հետեւէր գլուացիի հաստատամտութեամբ :

Այսպէս, իր շաբաթները կ'անցնէին առա՛նց փոփոխութեան, իրարու յար եւ նման՝ լուսանկար պատկերներու պէս : Իր օրերը չափուած — ձեւուած էին՝ Մայլ Տոմարի մը պէս կանոնաւոր : Իր իւրաքանչիւր ժամե

կանխա՛ւ ժամացոյցի մը պէս լարուած էին՝ ստամոքսին շուրջ... : Ու անոնցմէ վայրկեան մը փրցնել՝ Սուրբ-Գիրքէն էջ մը պատուելու պէս բան մը պիտի ըլլար... :

Առաւօտեան ութը՝ նախաճաշի խորհրդաւոր ժամն էր, մի՛շտ անաջին օրուան հանդիսաւոր արարողութեամբ, մի՛շտ նոյն ծառերու շուքին :

«Ութնէն-տասը՝ հանգիստ» ըսած էին բժիշկները : Հարկա՛ւ, նախաճաշը պիտի մարսուէր... : «Արեւելք»ը այդ մարսողութիւնը տկարացնելու պաշտօնը ունէր : Լրագիրը դրօշակի մը պէս կը պարզէր : Յօնքերը կը պուստէր, ու ծայրէ ի ծայր առա՛նց բառ մը փախցնելու կը կարողար. պարունակութիւնը ի՛նչ որ ալ ըլլար, միմիջեւ տա՛սը տեւելու էր այդ թերթը... : Ու այս ընթերցումը՝ որ իր մտաւորական միակ սնունդն էր՝ հանդիստ քունի մը համարժէք էր իրեն համար... :

Տասնին կ'արթննար : Անհո՛ւն դուրդուրանքով, ծոցէն թռչուն հանող տղու մը պէս, ներսի գրպանէն շիշ մը կը հանէր : Այդ հանքային հեղուկը՝ որ իր ա՛յնքան պատուով հիւրասիրած նախաճաշիկին վերջի՛ն հարուածը պիտի տար՝ աչքերը դոցելով ցմրուր կը պարպէր, երկու «տիեզերաւուչակ»ներուն կենացը... :

— Աստուած գիրենք անպակաս ընէ տառապեալ մարդկութենէն... :

Ասկէց վերջ՝ տասնէն-տասներկուք՝ դործունէութեան եւ շարժումի երկո՛ւ երկար ժամեր կը սկսէին, ստամոքսը ցորեկուան ճաշին պատրաստելու համար : Այդ դործունէութիւնն ալ ամէ՛ն որ անսիրտիտիս նո՛յնն էր, ու շափուած-ձեւուած նամակներ գրելու մէջ կը կայանար :

— Ես այս հիւանդ վիճակովս, կ'ըսէր, Զուիցերիոյ լեռներէն Մանթաշօֆին ամբո՛ղջ դործը կը վարեմ Աւի-

ըիկէի մէջ. Նեղոսին ափերը քարիւղով կ'ողողեմ . . . :
Մեր արձակուրդն ալ ասանկ . . . :

Յետոյ ձեռքով դրածները ոտքով նամակատուն կը տանէր. — չէ՞ որ բժիշկները ճաշն առաջ փոքրիկ պտոյտ մը յանձնարարած էին՝ ախորժակը բանալու համար . . . : Ա՛խ այդ ախորժակը . . . :

Վերադարձին՝ ճաշի պահն էր արդէն. նշանաւոր պահը, երբ իր երեւակայական ժամացոյցին երկո՛ւ աւեղներն ալ փո՛րը մատնանիչ կ'ընէին, ու ամբո՛ղջ ժամ մը ստամոքսին վրայ կանգ կ'առնէին . . . : Նախ խաշած մաքարօնին կ'ուտէր՝ Պուրժէին կենաց, յետոյ խաշած բրինձը՝ Քոմպին հոգւոյն . . . : Երբ իր երկո՛ւ քէժիմներն ալ կը հատցնէր՝ ծուռ աչք մը կը նետէր մեր պնակներուն :

— Սա խորոված հնդկահաւին հոտը քիմքս կը քրքրէ . . . ու տեղական դինին անուշիկ գոյն մը ունի . . . Ի՞նչ կ'ըսես, բժի՛շկ :

Ի՛նչ ըսէի : Այս մարդը համոզուած էր որ իր զորձ դրած գիտական միջոցներով եթէ քա՛ր ալ ուտէր պիտի հալեցնէր . . . : Ես՝ բնականէն սակաւապէտ՝ իբրեւ միակ դեղ չափաւորութեան պատուէրներ կու տայի իրեն : Բայց ան կը պատասխանէր .

— Բժի՛շկ, բժշկեա՛ր դանձն քո . . . : Աչքդ բա՛ց. դեռեզմանին մէջ ա՛լ խորոված հնդկահաւ չկայ . . . : Աստուած ամբողջ երկրադունդը գոյնգոյն բանջարեղէններով ու պտուղներով ծածկեր է նէ՛ միա՛յն հոտուըտալու համար չէ . . . : Մայր-Բնութիւնը ծովն ու հողը ձուկերով եւ երէներով լեցուցեր է նէ՛ միա՛յն դանոնք նը կարելով ճաշարանին պատերը ծածկելու համար չէ պէտք է որ ստամոքսիդ պատերն ալ համ մը առնեն . . .

Այս մարդուն բերնին մէջ «Մայր-Բնութիւն»

ստնտու կնոջ իմաստ մը կը ստանար: Ձուկերուն ճակտին գիրը ա'յսպէս կը հեզնէր. մարդերունն ալ սապէս.

— Արարիչը մարդուն երկար բաղուններ ու կարճ լեզու մը տուեր է՝ որ շա'տ աշխատիս ու քի'չ խօսիս (ա'հ, եթէ գործադրէր ըսածը...), պղտիկ սիրտ մը ու մեծ ուղեղ մը տուեր է՝ որ մէ'կ զգաս ու երկո'ւ հաշուես. իսկ ուղեղին հարիւրապատիկ մեծութեամբ որովայն մըն ալ տուեր է՝ հասկցնելու համար որ մեծ միտքերը փորէն կու գան...: Ուրեմն առաջին հողդ հո'ն պիտի ըլլայ. եթէ ստամոքսդ դուն քաղցրութեամբ չլեցնես՝ ան քու կեանքդ դառնութեամբ կը լեցնէ...:

Այս «քաղցրութիւն» բառը պատահական նմանութիւն մը չէր. աչքովը անուշին պնակին կ'ակնարկէր որ իր առջեւ անցնեմ...: Այդ սալորի անուշը իր ճաշերուն սովորական վերջաբանն էր՝ որ միշտ սա խօսքերով կը փակէր.

— Ա'խ, մայրիկիս եփած անուշը ուրիշ է...:

Ու «մայրիկ» բառը, որ իր երեք խօսքին մէկն էր՝ իր չորցած ու ճմռթկած բերնին մէջ մանկական անուշութիւն մը կը ստանար: Այս յիսուննոց ամուրիին մայրի'կը՝ որ իր տղուն անուշ կ'եփէր...:

Բայց հիմա այս ահագին ճաշը մարսուելու էր. ժամ մը մէկէն մինչեւ չորս՝ տառապագին շրջան մը կար: Նախ կէս ժամ փորին վրայ կը պառկէր՝ ըստ Պուրփէի. յետոյ կը դառնար կէս ժամ մըն ալ կռնակին վրայ կը պառկէր՝ որ Քօմպին խօսքն ալ տեղը անցնի: Յետոյ կծիկ մը կ'ըլլար եւ աջ ու ձախ ծունկերով քրտանական անդամ փորը կը ճղմէր՝ դայն պարպել ջանալով. ասկէց վերջ ալ գետինը ծունկի կու դարձնալի մէջ նստելու ձեւով մը՝ ու թխավարութեան անհատ-

նում շարժումներ կ'ընէր... միշտ «տիեզերահուշակ»-
ներուն պատուէրին համաձայն :

— Սա փորդ քիչ մը հանգիստ ձգէ, կ'ըսէի... :
Ստամոքսը կնոջ մը կը նմանի, որքա՛ն իրեն ուշադրու-
թիւն դարձնես, ա՛յնքան նազ կ'ընէ... :

Բայց ամուրի մը ի՛նչպէս հասկնար այս բաղդա-
տութեան ամբողջ նշանակութիւնը : Ան կը պատասխա-
նէր ինձի .

— Միջատը որ միջատ է՝ գնդասեղի չափ գլխով մը
ետեւէն ահադին փոր մը կը քաշէ... : Չորքոտանիներն
ու թռչունները երեքական ու չորսական ստամոքսներ
ունին... : Եթէ բնութիւնը մարդուն մէկ ստամոքս մը
տուեր է, գայն չինամելը անաստուածութիւն է : Եթէ
չհաւտաս՝ վարդապետներո՛ւն հարցուր... : Տարիներով
կը զարգացնենք պղտիկ ուղեղ մը, որ յաճախ մեր դժ-
բախտութեան պատճառ պիտի դառնայ, բնաւ չենք
դաստիարակեր ահագին ստամոքս մը, որ կեանքին աղ-
բիւրն է, հոգիին հիւթն ու ծուծն է... : Աս կէտիս մէ-
Եւրոպացիները մեզ գլած անցած են... :

Ու ստամոքսի դաստիարակութեան այս դժուարի՛-
գործը ա՛յնքան կը յոգնեցնէր դայն, որ այդ անվտան-
թիավարութեան փորձերէն վերջ՝ Մորփէոսի գիրկ
կ'իյնար :

Ժամը չորսին սենեակէն դուրս կ'ելլէր . բայց այ
անգամ թեթեւցած, կաղդուրուած, զուարթացած, լու-
սաւորուած, բոլորովին ուրիշ մարդ եղած :

Թէյի ժամն էր հիմա, ու խօսակցութեան ժամը
Պօսքը բերնէս կը գողնար :

— Քու պատմածդ ի՛նչ է որ, ես պատմեմ որ դու
լսես... :

Իր սովորական այս յառաջաբանին կը յաջորդէլ

անվերջանալի, աներեւակայելի, անկարելի պատմութիւններ, արեւելեան սրամտութիւններով ու սնամէջ տրամաբանութիւններով լեցուն, օճառի ոսկեզօծ ու անշօշափելի պղպջակներու պէս՝ որոնց հազիւ կը դպիս ու կը ճաթին... :

Բայց այս պղպջակներուն վերջը չկար: Որկրամունքներու յատուկ այս դուարձախօսութիւնը կը տեւէր մինչեւ իրիկուն: Այն ատեն՝ այդ բոլոր հրախաղութեան փորձերէն վերջ՝ միայն սեւ ածուխ մը կը մնար նորէն. պահ մը լուսաւորուած այդ գլուխը՝ ծեր ազօռաւի դըլուխ մը կ'ըլլար դարձեալ... :

Այնպէս որ, Երեկոյեան ճաշին իր խօսակցութեան նիւթերը կը լրջանային, պատմա-փիլիսոփայական տըլտըլ տեսութիւններ կ'ըլլային:

— Նափուլէոնին անկումը շատեր խեղ մը պատճառներու կը վերագրեն. բայց դուն հեռուները մի երթար, իբրեւ բժիշկ՝ Նափուլէոնին ճակատագիրը իր ստամոքսին մէջ կարդա. կը տեսնե՞ս հոն քաղցկեղը... : Վաթէրլօն ու Սէնթ-Հէլէնը այդ վերքէն կը սկսին... : Ես ալ միշտ ասանկ չե՞մ եղած. ժամանակ մը կար երբ արարական նժոյգի վրայ թռչած ատենս բոլոր սրտերուն հառաչները ետեւէս կը թռչէին. բայց ստամոքսին ցաւը եկաւ ու Հալէպին առիւծը քարիւղի պաշտօնեայի մը վերածեց:

Տարբեր էին նաեւ իր կերածները: Երեկոյեան սեղանին՝ երբեք միս չէր դներ բերանը, որպէսզի գէշ երազներով հոգին չպղտորի գիշերը: Մածունը երեկոյեան թագուհին էր. ու իրեն համար բնա՛ւ կասկած չըկար որ Աստուած կովը ստեղծեր էր. որպէսզի մարդերը մածուն քամեն իր ստինքներէն...

— Կոյսի մը պէս մաքու՛ր, մօր մը պէս բարի՛ մա-

ծունը... սրուն համար ՄէջնիքօՓ անմահութեան հեղուկն է կ'ըսէր... :

Այդ մեծաքանակ մածունը կը սկսէր քիչ քիչ թըմրեցնել, ջիղերը քակել, քուն պատրաստել... :

Բայց քնանալէն ալ առաջ՝ աստղերուն տակ գիշերային պտոյտ մը կ'ընէր՝ կերածները տեղաւորելու ու վաղուան ուտելիքներուն վրայ խորհելու համար... : Երբեմն սակայն կը պատահէր որ ուրի՛շ բանի վրայ ալ խորհէր :

— Բժիշկ, ըսաւ գիշեր մը, դուն իմ յիսուն տարիներուս մի նայիր... ես դեռ կո՛յս եմ հուլուկ-մարմնով... յաճախ կը խորհիմ ամուսնանալ, բայց յուզմունքէ կը վախճամ... քու կարծիքդ ի՞նչ է. ինչպէ՞ս կու դայ ստամոքսիս... :

Ու չկարծէ՛ք թէ անիրական մարդ մըն է այս Այս կենդանաւորին տակ կրնայի ծանօթ անուն մը դնել բայց ճանչցողները հասկցան արդէն : Գիտցէ՛ք միայն որ այս մարդը սուրբացաւ, սերունդներ դաստիարակեց յետոյ սլաշտօնեայ եղաւ, յարդուեցաւ ու մեռաւ... դիտէ՞ք ինչէն... փորի ցաւէն : Եղիպտոսի մէջ՝ հարսանիքի գիշեր մը՝ շատ ուտելէն ստամոքսը ճաթեցուցե է ըսին... : Ճակատագի՛ր :

Այս ճակատագրին վրայ հիմա կը խորհի՞ արդեօ այն որ ձուկերու ճակտին դիրը կը կարդար... : Միայն թէ իր խօսքերը դեռ ակահնջիս կը հնչեն անդրչիլիմեա պատուէրի մը պէս .

— Աչքդ բաց, բժի՛շկ, դերեզմանին մէջ ա՛լ խորոված հնդկահաւ չկայ... :

Լօգան, 1913

ՑԱԻԻ ՄԻՍԸ

Ցո՛ւրա, ցո՛ւրտ :

Բայց ա՛յնպիսի ցուրտ մը որ ոսկորներուս մէջի
ծուծը կը սառեցնէր :

Կատղած մրրիկը Ալպեան սարերէն վար կը սուրար,
հոս ու հոն կ'արշաւէր, ձորերուն մէջ կը պտուտօքէր,
ծառերն իրենց արմատէն խլելու մոլեգին ճիգեր կ'ընէր :

Ափերով ձիւներ ծուէն-ծուէն կը փախչէին, գետի-
նէն վեր կը թռչէին, կառքին ծակը-ծուկը կը լեցնէին,
ձիուն աչքերը կը կուրցնէին :

Խեղճ կենդանին չուարեցաւ, կողը հովին դարձուց,
պոչը փորին տակ պահեց, կծկտեցաւ, ինծի նայեցաւ՝
ե՛տ դառնալու պաղատանքով :

Յետոյ՝ յուսահա՛տ՝ գլուխը նորէն առաջ նետեց ու
կառքը նորէն շարժեցաւ :

Ձորին մէջ պահուրտած հիւղակի մը առջեւ կանգ
առինք : Հիւանդին տունը ա՛յս ըլլալու էր :

Դրան ճեղքէն միանդամայն չորս գլուխներ երեւ-
ցան, երկու տղու եւ երկու այծի անհամարձակ գը-
լուխներ :

— Մայրի՛կ... մայրի՛կ... :

Մայրիկը օրօրոցի մը վրայ հակած երախայի մը

ծիծ կու տար ներսը: Հոն, այդ սեւ պատերով գետնայարկ խուցին մէջ, մարդ ու կենդանի քով քովի սեղմուներ, թշուառութեան մէջ եղբայրացեր, շունչ շունչ տուներ էին իրար տաքցնելու համար:

— Տղաքներս, կտոր մը փայտ վառեցէք բժիշկին...:

— Չեմ ուզեր, Տիկի'ն, հիւա'նդը տեսնենք...:

Մութ սանդուխէ մը վերի սենեակը ելանք: Ցած առաստաղ մը՝ որ մէկ կողմին վրայ աւելի՛ կը ցածնար հաւնոցի ձեղունի պէս: Տանիքէն հալող ձիւները պատերէն վար կանաչ ճամբաներ պծեր, թուղթերը պատառ պատառ կախուներ էին: Զոյգ մը փոքրիկ պատուհանները քուրջերով խցուած, լրագիրներով փակցուած էին:

Ու այդ դոց խուցին մէջ սատկած անասունի հոմը լեցուներ, թթուներ, խաւցեր, հաստցեր, չչնչուտ այլ փսխեցնող թոյն մը եղեր էր:

Ակամայ՝ թաշկինակս բերնիս մօտեցուցի:

— Ներեցէ՛ք, ըսաւ կինը աղաչաւոր: Իր սաւանները լուալէն, տեսէ՛ք, ձեռքերս կոչկոռեցան այցուրտին...: Տղու մը պէս է, տղէն ալ պէշ...:

Հիւանդը գլուխը երերցուց անկողնին մէջ, կնոջ իրաւունք տալու ձեւով մը: Ու թեւերը ձիթադոյն վեր մակի մը տակ պահելով.

— Բժի՛շկ, ըսաւ, ձեր ձեռքերը չեմ սեղմեր. չըրթներուս մօտեցուցէ՛ք դանոնք որ համբուրեմ, չրթնե՛ր միայն մաքուր են...:

Նիհա՛ր, նիհա՛ր, չափազանց նիհար գլուխ մ'իայն կը տեսնէի իր ամբողջ մարմինէն. աղ-պղպե գլուխ մը, փոշոտ մազերով, կարծես հողէն հանուած բայց այնքան նիհար, որ դանկին բոլոր ոսկորները կ

ստեղծագործութիւն մարդակազմական պատկերի մը պէս :

Սակայն, այդ թշուառութենէն, այդ աղտոտութենէն, այդ նիհարութենէն աւելի՝ դէմքին գոյնը կը վերաւէր իմ ամբողջ ուշադրութիւնս : Անկարելի, աներեւակայելի մորթ մը, որուն ցանցերուն մէջ կաթիլ մը արիւն չէր մնացեր, լեմոնի մաշկի մը պէս դեղներ էր . բայց այնպիսի դեղնութիւնով մը որ միայն քաղցկեղին մասնայատուկ է :

Ահաւոր ախտին մահացու կնիքը . . . :

Ինչպէս որ առաջ ոճրագործներու ճակտին հրաշէկ երկաթով կը տպէին դատապարտութեան պիտը, այնպէս ալ հիմա այս ճակատադրական ախտը իր ընտրեալներուն վրայ կանխաւ կը դրոշմէ մահուան վճիռը : Բայց որքա՛ն աւելի դաւաճան կերպով . . . :

Իր դոհերը ո՛չ դեռահաս երիտասարդներն են, ո՛չ գողգոջուն ծերունիները, այլ անոնք՝ որ իրենց կեանքին գաղաթնակէտին են հասած, անոնք որ իրենց ուժին կատարելութեան մէջն են, անոնք որ դաւակնե՛ր ունին իրենց թեւերուն վրայ . . . :

Իր ընտրեալները անմեղներն են, որ ո՛չ մէկ կերպով չեն արժանացած այս սարսափելի սլատիժին :

Ճարճատուն կրակով չի կնքեր ան իր դրոշմը : Իր դաւաճան համբոյրը հազի՛ւ զգալի է, ու փոքրի՛կ, աննշա՛ն, անցա՛ւ հետք մը կը թողու : Հասարակ վէրք մը, որ տարիներու ընթացքին կը մեծնայ, կը խորունկնայ, կ'արմատանայ, քարի մը պէս կը կարծրանայ, սարդի մը պէս արիւնը կը ծծէ, ու անխուսափելիօրէն կը մեռցնէ :

Ճակտին վրայ չի տպեր ան իր հետքը : Այլ շտեմնութիւնք տեղ մը կը դատէ . հասուկ կնոջ մը ստինքին տակ կը պահուրտի, կամ մօր մը արգանդին գոգը, ու-

ընդի մը կոկորդին խորը, միւսի մը ստամոքսին անկիւնը, ու այս դժբախտ մարդուն ալ աղիքին ճիշդ ծայրը, — այսինքն այնպիսի տեղ մը որ ո՛չ ինք տեսնելու հնարաւորութիւնը, ո՛չ ալ ուրիշներուն ցուցնելու քաջութիւնն ունենար . . . :

Եթէ ժամանակին տեսնուէր՝ կարելիութիւն կար դանակով փրցնելու դատապարտութեան այդ կարմիր կնիքը: Բայց հիմա ո՛ւշ էր արդէն, եւ եթէ թաղաւո՛ր ալ ըլլար՝ ճար չկար . . . :

Աղիքին ծայրը՝ ախտը մեծցեր, ուռճացեր, ուռեցեր էր, կարմիր, խոնա՛ւ ու դարչահո՛տ, այն թունաւոր սունկերուն պէս որ աղբաւէտ ու մութ տեղեր կը բուսնին . . . :

Բայց այս, միայն դուրսէն երեւցող մասն էր: Ներսիւնէն ա՛յնպիսի համեմատութիւններ ստացեր էր այդ արիւնարբու մակաբոյժը՝ որ մեծ երակը ջգմեր ու ամբողջ մէկ սրունքը վերէն վար ուռեցուցեր, անշարժացուցեր էր: Այնպէս որ, սարսափելի տանջանքներու մէջ՝ խեղճը դերմարդկային ճիւղեր կ'ընէր քարեղէ՛ անշարժութեան մը մէջ արձանանալու համար . . . :

Մանուկ հասակին ո՛վ չէ լսցեր կարդալով պարմութիւնը այն դժբախտ մարդուն որ իր պալատին մէջ անկիւնը մարմար թիկնաթոռի մը վրայ անշա՛րժ նրատած էր՝ կէս-մէջքէն վար քար կտրած . . . :

Որքա՛ն աւելի դժբախտ էր այդ հիւանդին անշարժութիւնը . . . : Պալատ մը չէր անշուշտ իր տունը. բայ պալատէն աւելի բուն մը, սիրոյ բո՛յն մը . . . : Որքա՛ տարիներ ստրուկներու պէս աշխատեր էր ազարակներու մէջ՝ իր սեփակար օճախը ունենալու համար, ու հիմա չոր փայտ մը կը պակսէր օճախին . . . : Որբուհիի մհետ ամուսնացեր, երեք դաւակներ ունեցեր էր. Սեղ

ճերը թուշունի ճաղերու պէս կը բանային իրենց բերանը՝ ու հիմա չոր հաց մը կը պակսէր իրենց շուրթին... : Հասլա եթէ այդ մայրական այծերն ալ չըլլային, ո՞վ պիտի սնուցանէր թէ՛ հայրը, թէ՛ զաւակները... : Խեղճ այծեր. եթէ միայն գիտնային թէ ի՞նչ արիւնոտ ծրագիրներ կը հիւսուէին իրենց վաղուան համար... :

— Կը լսեմ որ, կ'ըսէր կինը, գիտնականներ հրաշալի տարր մը գտեր են այս հիւանդութեան դէմ... միայն թէ քիչ մը սուղ է եղեր... եթէ այծերը մասվածառին զրկեմ՝ թերեւս դրամը օգտէ... :

Հրաշալի տա՛րր, ռատիօ՛ւմ, ռատիօ՛ւմ... : Ո՞ր յիմարը արտասանեց քու դիւթական անունդ այս թշուառներուն : Եթէ միա՛յն գիտնային որ քու իւրաքանչիւր կրանդ քսանըհինդ հազար անդլիական ոսկի կ'արժէ, եթէ միայն գիտնային որ քու լուսաւոր ճառագայթներդ դեռ մեղի համար խաւար ու աղիտաբեր կը մ'նան, թերե՛ւս աւելի հանգիստ սրբով մեռնէին խեղճերը... :

Իայց հիւանդը արդէն նշմարեր էր դէմքիս վրայ նկարուած յուսահատութիւնը :

— Այն ատեն, բժի՛շկ, լա՛ւ է որ դանակն առնէք, վիզս կտրէք... : Ես ա՛լ ցաւին չեմ դիմանար. հրաչէկ սուրեր ամբողջ սրունքս կը ճեղքեն. աղիքներս գալար դալար կ'արիւնին. այս արիւնին վերջը չկայ... Զաւակներս վարը հա՛ց կու լան ու այծերու ստինքներուն կը փարին, ես անկողնին եմ դամուած, իրենց կաթը կը դողնամ... : Թէ յոյս չկայ, դարման չկայ՝, խնդրե՛մ, բժի՛շկ, շնո՛րհ ըրէք, ազատեցէ՛ք զիս այս կեանքէն... : Հողեվարք շա՛ն մը իսկ ճակատին՝ կապար գնդակը չընորհ մըն է... :

Կա՞յ աւելի դժնդակ կացութիւն մը քան ա՛յն, ուր յուսահատ հիւանդ մը թեւերուդ կը փարի մահուա՛ն :

պաղատանքով, եւ որ ստիպուած ես ետ մղելու ու ճշ-
դելու, որ ամիսներ երկարաձգէ իր հոգեվարքը:

Որո՞ւն կը պատկանի Յաւի Միսը, որո՞ւն կը պատ-
կանի հիւանդին կեանքը, ընտանիքի՞ն թէ Օրէնքին, բը-
ժիշկի՞ն թէ Աստուծոյ...:

Առեղծուածայի՞ն ախտ, որուն ո՛չ դարմանը, ո՛ր
պատճառը, ո՛չ մանրէն, ո՛չ՝ ծագումը յայտնի է:

Բուժելու անկարող, ու մեռցնելու անընդունակ
վերջին գէնք մը կը մնար ձեռքիս մէջ՝ մօրֆինը: Ա՛խ
եթէ միայն այս դեղն ըլլար բժշկութեան մէջ՝ ես դարձ-
եա՛լ պիտի սիրէի իմ արուեստս՝ հոգեվարքին վերջի
ժամերը ոսկեղօծելու համար...:

Փոքրիկ ներարկում մը: Ան՝ ա՛լ իր թշուառութիւ
նը պիտի մոռնայ, իր ցաւերուն պիտի խնդայ, պատե-
րուն պատուած թուղթերը պիտի չնշմարէ, ոսկեձե
ղուն պալատներու մէջ պիտի փոխադրուի, հուրիններու
գիրկը պիտի ապրի. ու մահուա՛ն իսկ մէջէն՝ անմա-
հուլթեան Աստուծուն պէս պիտի ժպտի...:

Շտապով նեղ սանդուխներէն դարձեա՛լ վար իջայ
Բայց այս անգամ կինը բռնեց թեւերէս:

— Ըսէք, բժի՛շկ, պիտի ապրի՞, պիտի ապրի՞...
Աստուա՛ծ, Աստուա՛ծ, որք եւ այրի՞ ես որո՞ւ պիտ
երթամ որբերուս հետ... հայր-մայր չունիմ, աշխալ
հի վրայ մարդ չունիմ... աշխարհը մեզ ողջ-ողջ թա-
ղեց... անդո՛ւլթ մարդեր, անդո՛ւլթ Աստուած...:

Երեսը դողնոցին մէջ պահած՝ սկսաւ կամացու
հեկեկալ, որպէսզի ամուսինը վերէն չլսէ: Բայց տղ
դաքները՝ հաղիւ ծունկիս չափ բարձր՝ սպառնակա
աչքերով զիս պաշարեցին թէ ինչո՛ւ իրենց մայրը
լացնեմ, կարծես ես ըլլայի իրենց ցաւին պատճառը:

Ու որքա՞ն իրաւունք ունէին այդ մանուկ ուղե-

ները: Գործուող չարիքի մը անկարող ականատեսն ըլլալ՝ այդ չարիքը դործելու հաւասար վատութիւն մը չէ՞ . . . :

Շուարած ու ամօթահար՝ ես տնակէն դուրս նետուեցայ, կառքին մէջ կծկտեցայ, հեռացայ, փախայ այդ անէծքի հովիտէն՝ առանց ետիս նայելու . . . :

Յո՛ւրտ, ցո՛ւրտ . . . :

Բանկալթի, 1914

ՄԵՌՑՆԵԼՈՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ

— Պզտիկուց ծորակ խաղացած էք, Տօքթէօ՛ւ Վազուն աղբիւրի մը բերանը մատով խցել փորձած էք Ձուլալ ջուրերու ցայտքը աչերնուդ մէջ գգացած էք . . . Երեւակայեցէ՛ք որ դեռ անցեալ տարի ծորակ կը խաղայինք արիւնի հետ . . . :

Այսպէս խօսողը յիսուննոց մարդ մըն էր, աղ-սլըր պեղ գլուխով, բարի ու խոշոր աչերով, ու տփգո՛յն ու տփգո՛յն . . . : Պուկարիոյ չեմ գիտեր ո՛ր անկիւնէ կու դար ինծի դանդաղ հիւանդութեան մը համար ոբոլորովին ջլատեր, յուսահատեցուցեր, սարսափեցուցեր էր այդ հին յեղափոխականը :

— Հիմա աչերս սեւ կը տեսնեն, կ'ըսէր. ծունկեր կը կտրուին, մտքիս գէշ խորհուրդներ կու գան : Հաւատացէ՛ք ինձ որ ձեզի դալու համար ճամբորդած ատենս, կը զգուշանայի շոգենաւին եզրը երթալէ, որպէս զի ծով ջնետուիմ յանկարծ . . . :

Ու իրաւ ալ ա՛յնքան յուսահատութիւն կար անո աչերուն մէջ, որ քիչ մը բոց տալու համար իր կանաչորակ այտերուն՝ Պալքանեան պատերազմի յիշողութիւնները կը հարցնէի իրեն :

— Հա՛, ըսաւ, ձեզի արիւնի շատրուան մը պիտի պատմէի. բժիշկ էք, կը հետաքրքրուիք: Սա անիծած արիւնը որ երակներուս մէջ կը շրջագայի՝ դիտէ՞ք ո՛րքան ուժ ունի. չէ՛, վստահ եմ որ չէք գիտեր: Ասիկա չիրքերով չէ՛, փորձառութիւնով կը սորվուի: Օր մը ձերբակալեր էինք թշնամի երիտասարդ մը որ մեր ընկերներէն երեքը մեռցուցեր էր: Թուխ, հպարտ, գեղեցիկ տղայ մըն էր: Գլուխդ ծռէ՛, ըսի. նժոյգի մը վիշին պէս ճիտը կլորցուց: Սուրս այնպէս մը տեղին իջեցուցի որ, Մայրի՛կ պոռալով՝ գլուխը կախուեցաւ: Ու արիւնը սկսաւ վիզէն վեր ցատքել շիփ-շիտակ, բարձրը, բայց շա՛տ բարձրը, մարդահասակ ծառի մը պէս ռարձր: Զղջալով՝ ձեռքս իսկոյն վէրքին վրայ թխմեցի, սակայն արիւնն այնքա՛ն ուժով էր, այնքա՛ն ուժով, որ մեռելին իւրաքանչիւր թօթվըտուքին՝ մատներս վերվեր կը հրէր: Հապճեպով մէկ ձեռքիս վրայէն՝ միւս ամիս ալ դրի գալարուող վիզին վրայ. այն ատեն արիւնը մատներուս մէջտեղուսնքէն սկսաւ սրսիփիլ շատրուանի մը ջուրերուն պէս, ունդերուս, ականջներուս ու բերնիս մէջ, թարթիչներուս ու պէխերուս թելերուն վրայ, աչուրներուս փոսերուն մէջ, կաթած տեղը թանձրանալով, շրթունքներս փակցնելով, երեսներս տաքցնելով...: Բայց, ի՞նչ, կը տժգունի՞ք, Տօքթէօ՛ր...:

— Օ՛հ, դադրեցուցէ՛ք, դադրեցուցէ՛ք. զգուե՛լի է, զգուե՛լի՛...:

— Զգուե՛լի՞ ըսիք...: Պատերազմը պատերազմ է, Տօքթէօ՛ր...: Զգուե՛լին այն է երբ մարդ ինձ պէս հիւանդութենէ կը մեռնի, երբ վախելով ու վատելով, դեղագործի սրուակներուն փարելով, կամաց-կամաց, կաթիլ-կաթիլ կը մեռնի...: Ու յետոյ ես ձեզի բան մը ըսե՞մ, Տօքթէօր, ամէն բան պարագային համեմատ պէտք

է դատուի, նոյն իսկ ոճիրը: Ես այնպիսի պարագաներու մէջ գտնուեցայ ուր չսպաննելը աւելի մե՛ծ ոճիր էլ քան սպաննելը...: Ես ձեզի այնպիսի ոճիր մը պատմեմ, որուն քով իմ ըրածս պարզ խաղալիք մ'է տղու... Կ'ուզէ՞ք...

— Կ'ուզեմ, ըսի անհամբեր:

— Նկարագրած շատրուանէս քանի մը շաբաթ վերէն էր: Նահանջի հրամանը եկած էր հիմա. բանակը քաշուեր հեռացեր էր ճերմակ հորիզոնին ետին, ճիւնապաս ահագին տարածութիւններուն մէջ քանի մը խումբ վերջապահներ ձգելով թշնամիին արշաւին դէմ: Այդ ցըրուած, կորած խմբակներէն մէկն ալ մենք էինք: Բայց ինչ որ ամէնէն աւելի կը վտանգէր մեր դիրքը՝ վիրաւոր ընկեր մըն էր: Ո՛չ կարելի էր քալեցնել զինքը, ո՛ր ալ թշնամիին ու ճիւնին լքել: Մեծ բան մը չէր իր վերքը, բայց մէջը հող ու աղբ դացած ըլլալով՝ վիրաւորը սարսափելի պրկումներ կ'ունենար: Նախ երեսին մկանները կծկտեցան. յետոյ ճակտին կնճիռները ծալք-ծալք դամուած մնացին: Աչերն այնպէս անշարժ էին ու այնպէս ալ ահաւոր՝ որ հոգեվարք մը իր ճգնաժամին մէջ քար կտրեր էր կարծես: Ու այդ փոթ-փոթ ճակտին տակ ու այդ պիշ-պիշ աչերուն տակ, բերանն այնպէս վալ քաշուեր էր երկու ծայրերէն՝ որ դիւային քրքիջի մը դիմակն ըլլար կարծես ան: Գլուխն ետեւ նետուած էր վիզն ուժղնօրէն պրկուած, աղեղի պէս կորնթարդ մարմինն համակ քարացած, դարչապարն ու գանկը լոկ կը դալչէին դետնին...: Հիւանդապահ կառքերը քաշուել էին, ամէնքն ալ, վիրաբոյժ մը թողլով մեզի: Աստուծո պէս իր ձեռքերուն կը փարէինք, իր աչերուն կը յառէինք, ճա՛ր մը, ճարա՛կ մը կ'աղերսէինք: — «Թէքա-նօ՛ւ...» կը վճռէր ան: Ու այս բառը ախտանիշ մը է

մահանիչ մ'էր նոյն ատեն : Եւ ամէն անգամ որ գետնա-
քարչ վիրաւորը իր գարշապարներուն վրայ կը պրկուէր ,
կ'աղեղանար ու կը դողդղար՝ ծայրը գետին մխուած
սուսերի մը պէս , — «Ορθορθοθου...» կը զոչէր վի-
րարոյժը , ազատում չկայ... :

— Եթէ ազատում չկայ մի՛ ձգէք որ այս խեղճը
հոգեվարք շան պէս չարչրկուի . սրսկում մը , դեզ մը
ըրէք , վիզը կտրեցէք , բայց ազատեցէ՛ք զինքը , եւ ա-
զատեցէ՛ք մեզ ալ... :

— Եթէ դուք ազատուիլ կ'ուզէք , կ'ըսէր , ո՞վ կ'ար-
գիլէ գձեզ մեկնելէ . ես իր քով պիտի մնամ մինչեւ իր
վերջին շունչը . բայց ես չունիմ մեռցնելու իրաւունքը ,
եւ կեանքին պաշտօնեան եմ... :

— Արդ , ես հիմա ձեզի հարց կու տամ , Տօքթէօ՛ր :
Եթէ դո՛ւք ըլլայիք այդ վիրարոյժին տեղը , դո՞ւք ալ
իրեն պէս պիտի ընէիք : Ըսէ՛ք ինձի : Ես վստահ եմ որ
ձեր բոլորին գրպանին մէջ հեղուկ մը կայ որ... :

— Անշո՛ւշտ , անշո՛ւշտ , ընդմիջեցի , բայց եթէ նոյն
խկ հիւանդն ուզէ , մենք չունինք գայն մեռցնելու ի-
րաւունքը : Որի՞ կը պատկանի կեանքը . ո՛չ հիւանդին ,
ո՛չ բժիշկին : Կեանքն Աստուծոյ կը պատկանի... :

— Աստուծո՞յ... Աստուծո՞յ... , ըսաւ ռազմիկ խօ-
սակիցս փրփրելով : Մէկ կողմէ ահագին ծախսեր , շէն-
քեր ու դարմաններ կ'ըլլուին անդամալոյժներու , ցաւա-
զարներու , հոգւով մարմնով փտածներու , անբուժելի
զառամածներու կեանքն ամէ՛ն գինով պահպանելու հա-
մար... , մինչդեռ անդին , կռուի դաշտին վրայ , է՛ն
խոստմնալի ու է՛ն առողջ երիտասարդները հաղարնե-
րով , տասը հազարներով գետին կը փռուին , յետոյքէն
զարնուած նապաստակներու պէս գլտոր դառնալով... :

ասոնց կեանքն ալ Աստուծոյ չի՞ պատկանիր, Տօք-
թէօ՛ր...

— Կ'աղաչեմ, ընդմիջեցի, բայց ձեր վիրաւոր ըն-
կերն ի՞նչ եղաւ:

— Մեր վիրաւոր ընկե՞րը: Աղբակոյտի մը վրայ
պառկեցուցեր էինք զայն, որպէս զի տաք ըլլար: Կը
զգուշանայինք կրակ վառելէ, վախնալով որ մի՛ գուցէ
ձիւնապատ դաշտերու մէջէն բարձրացող մեր մուխը
թշնամիին մատնէր զմեզ: Իւրաքանչիւրնիս հրացանի
սառած երկաթին փարած՝ փոքրիկ լուսամուտներու ե-
տին պահակ կը կենայինք, ճերմակ հորիզոնները քննե-
լով վախն ի վախ: Ո՛չ իսկ շշուկ մը, ո՛չ իսկ լոյս մը
կար ներսը: Կիսաստուերին մէջ՝ մատներուս ծայրին
վրայ կոխելով կը քալէինք մեռելի տան մը պէս. որով-
հետեւ մահը մեր մէջ էր, հոն էր սպառնական: Ու
մեռելը հոն էր, կենդանի մեռելը դիտապատ, դիակ-
նացած, կարծրացած, բայց այնքա՛ն տառապալից ու
դեռ այնքա՛ն զգայուն, որ լոյսի ճառագայթ մը զայն
կը մտրակէր կարծես, ու ձայնի շշուկ մը կը դողդղա-
ցնէր իր քարացած մարմինը՝ երկրաշարժէ մը ցնցուող
տապանաքարի մը պէս...: Վիրաբոյժը պաղարիւն՝ իր
ջերմութեան աստիճանը կը չափէր. — «39... 40...
41... 42...», սարսափելի՛, սարսափելի՛...»: Դանակի
մը ծայրովն իսկ կարելի չէր բանալ իր կծկուած ակ-
ռաները, կաթիլ մը ջուր, պատառ մը հաց տալու իրեն:
Եթէ հիւանդութիւնն իսկ չըլլար, անծթութենէն պիտի
մեռնէր այս խեղճը: Բայց վիրաբոյժն օրինապահ ու ա-
նայլայլ՝

— Ես մեռցնելու իրաւունք չունիմ, ես մեռցնելու
իրաւունք չունիմ... կը կրկնէր:

Այս սարսափելի օրերը՝ վեց օր, վե՛ց դար տեւեցին

Առաւօտ մը երբոր ելանք, աչքերը բաց՝ ան կը հսկէր : Պրկուած մարմինին ահեղ ճիգէն՝ գարշապարները հողը փորած ու գանկն աղբին խրուած էր : Ձեռքերը, ոտքերը շիփ-շիտակ, կզակները կղպուած, ճակատը ծալք-ծալք կծկտած, քրքիջի ձեւ մը շրթունքներուն, աչքերը պիշ-պիշ դուրս ինկած, ան պառկեր էր ահաւոր : Կարելի չէր նայիլ իրեն : — «Բայց նայեցէ՛ք, մարմինը չի դողար այսօր...», ըսաւ մէկը շնչալով :

Ու իրաւ ալ մարմինը չէր դողար : Սակայն ա՛յնքան սարսափ ու տառապանք կար իր բաց աչերուն մէջ, որ ո՛չ ոք համարձակեցաւ մատին ծայրով դպիլ իրեն, վախնալով որ մի՛ գուցէ նոր սարսուռ մը ծնցնէր :

— Մեռե՛ր է... , վճռեց քժիչկը, իր գլխարկը հանելով : Ու բոլորս ալ հրացաննիս իջեցուցինք իր անջեւ :

Այսպէս վերջացաւ այս անվերջանալի, այս ահաւոր, այս անդրմարդկային մահը, ի՞նչ կ'ըսեմ, այս ոճիրը, ոճիրներուն գլուխ-գործոցը... :

Բերա, 1914

ՏԵԼԻՐԻՈՒՄ ԹՐԷՄԷՆՍ

Ծեծուած շան մը պէս կը դողդղար :

Երկու կողմէն, երկու հուժկու պահակներ զայն առաջ կը մղէին : Ու ան սարսափահար ու աղաչաւոր աչերն ինծի ուղղած, ոտքերուն բոլոր ուժովը կ'ընդդիմանար, սպանդանոց տարուող անասունի մը պէս :

— Մի՛ վախնար, մի՛ վախնար, ըսի քաղցրօրէն, այստեղ հիւանդանոց մըն է, ես այս տեղին բժիշկն եմ :

— Պիտի մեռցնեն զիս, պիտի մեռցնեն զիս, Տօքթէօ՛ր, պիտի մեռցնեն զիս . . .

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ :

— Ձեմ գիտեր, չեմ գիտե՛ր, ես ոչ մէկուն չարութիւն ըրած մարդ չեմ : Ահա տասը օրէ ի վեր զիս կը տանջեն : Բայց, հաւատացէ՛ք ինծի, Տօքթէօ՛ր, կ'աղաչեմ, հաւատացէ՛ք ինծի, ես սլարկեչտ մարդ եմ, ես չէի մեռցնողը, ան ինքնիրենը մեռաւ :

— Ան ո՞վ է :

— Մայրի՛կս, ալեւոր մայրիկս, ան ինքնիրեն մեռաւ . . . : Միւսներն ալ ես չմեռցուցի, Տօքթէօ՛ր, միւսներն ալ :

— Բայց միւսները որո՞նք են :

— Չաւակնե՛րս, դաւակնե՛րս . . . :

Ու ճայնը աւելի պատիկցուց :

Ակռաները աւելի սեղմուեցան, կճրտացին, սոսկալի՛, սոսկալի՛ :

Վիզը ծռած էր, գլուխը թեքած, դէմքին մէկ կողմը ճմռթկած, կծկտած, կզակները ուժգնօրէն կըղպուած :

— Ասկէ երեք օր առաջ էր, Տօքթէօ՛ր, շարաթ գիշեր մը անկողնիս մէջ աչքերս չկըցայ գոցել : Պատուհանիս առաջը մինչեւ լոյս փսփսացին : Նախ երկու հոգի էին, յետոյ այդ երկուքը երեք եղան, չորս եղան, տասր եղան... : Աչքովս տեսած բաները կը պատմեմ, Տօքթէօ՛ր... :

— Ու կը լսէի՞ր ալ :

— Անշո՛ւշտ, անշո՛ւշտ : Նախ փսփսուքներ միայն կ'իմանայի, խժլտուքներ, սուլոցներ : Բայց վերջը յետակ յստակ լսեցի ամէն բան : «Իր մայրիկը խեղդեր է», կ'ըսէր իրենցմէ մէկը : — «Հարկա՛ւ, հարկա՛ւ», կ'ըսէին միւսները, «Իր գաւանկներն ալ ինք մեռցուցեր է : Սանդուխ մը բերե՛ք, պատուհանէն ներս մտնելու է... չուսան մը, դանակ մը, զգուշուքի՛ւն, զգուշուքի՛ւն...» Սարսափահար դուռու բացի, դաշտերուն մէջ վազեցի, վազեցի, վազեցի, ու անձրեւին տակ տեղ մը գետին ինկայ, քնացայ : Միւս աւտու երբ ելայ՝ կզակս կղպուած էր... :

Ձայնը ճիգով դուրս կու գար ակռաներուն ճեղքէն : Խօսքերը կը քակուէին, կը տարտղնէին դուրս ելլելու համար :

Դէմքին վրայ կապոյտ ու սեւ ուռեցքներ կը ցըցուէին, անհամար հարուածներու սարսափելի դրոշմները :

Ամբողջ գլուխը փաթթուած էր ճերմակ լաթե-

րու մէջ, որոնց տակէն արիւնը թանձր կաթիլներով կը բղխէր, կը տարածուէր, ճակատէն վար կարմիր ճամբաներ կը գծէր :

Ի՞նչ կնճռոտ հանգոյց մըն էր աս :

Ո՛չ, իր պատմածները ճիշդ չէին կրնար ըլլալ, եւ սակայն սուտ ալ չէին անոնք, քանի որ այնքա՞ն տառապանք ու սարսափ կար իր խաւար աչքերուն խորը :

Ու այնքան սարսափ ու տառապանք կար իր խաւար աչքերուն խորը, որ ան չէր նկարագրեր, այլ կ'անպրէր իր տառապանքը :

Ան կ'անպրէր սարսափելի մղձաւանջի մը մէջ, — բաց աչքով մղձաւանջ մը, — որ շարաթէ մը ի վեր սկըսած ու դեռ չէր աւարտած :

— Շարաթէ մը ի վեր ականջիս մէջ կը հայհոյեն, կը պոռան, կու լան : Աչքերս կը վախնամ գոցելու, թարթիչներս հագիւ փակած՝ կարմիր բոցեր ու արեւներ իրարու կը գարնուին : Պատիս բոլոր խուցերէն փոքրիկ բաներ կը վազվզեն, կը քրքջան, կը դաւադրեն : Սենեակիս մէջ սեւ, դադրելի միջատներ կան, անկողնիս մէջ կ'եռուզեռեն, սրունքներէս վեր կը սողան եւ ուտերէս վար կը սահին . . . : Անցած գիշեր, գիշեր մը ամբողջ, կոկորդէս վար դիակի մազեր, երկար մազեր կը լեցնէին . . . :

Կը խօսէր նողկանքով, սարսափելով, խարխափելով : Իր կղպուած կզակին ետեւէն կը գլայի որ լեզուին ծայրը կը դողդղար :

— Ձեռքերդ բաց, ըսի :

Հագիւ թէ բացած՝ տեսայ որ մատներն ալ աննշարելիօրէն դողդղալ սկսան :

Լեզուին ու մատներուն այս թեթեւ դողը հին գինեմոլութեան մը ախտանիշը :

— Ձուր կը խմե՞ս, հարցուցի :

— Երբեմն, երբեմն...

— Տարի՞քդ :

— Տարիքս յիսուն, թերեւս աւելի :

— Վիճա՞կդ :

— Կէս մը ամուսնացած, կէս մը ամուրի :

— Ձաւակնե՞ր :

— Վեց գաւակներ ունեցայ, չորսը գերեզմանն են :

— Միւսնե՞րը :

— Միւսները մայրիկն առաւ ու փախաւ :

— Բայց խեղճերը միջոց ունի՞ն ապրելու :

Դէմքը ճմռթկեց, ուսերը թօթվեց :

— Մայրիկնին գեղեցիկ կին է, ըսաւ :

Բարոյական զգացումի այս աստիճան չգոյութիւնը, եկաւ ա՛լ աւելի հաստատել միտքիս մէջ հին գինեմոյութեան մը ախտանիշը :

Որովհետեւ, աչքօլը միայն մարմինը չէ որ կը փրտեցնէ, այլ եւ հոգին :

Եւ սակայն, օր մը կու գայ, երբ այդ թունաւորուած, դիակնացած, աղքատացած մարմնին մէջ հոգին կ'արթնայ, կը փոթորկի, կը պոռթկայ, ինքնիրմէն կը նողկայ ու ինքնիրմէն կը սարսափի :

Տէլիրիում Թրէմէնը, այն սարսափելի դժոխքն է որ Տանթէի մը հանճարը պիտի չկրնար երեւակայել, եւ որ իւրաքանչիւր գինեմոյ իր տառապանքին համար կը կերտէ :

Բաց աչքով մղձաւանջ մըն է այս, որ ոչ թէ գիշեր մը կը տեւէ, այլ շարաթ մը կը յաւերժանայ : Ու տառապանքն այնքան մեծ է, ու հիւանդն այնպէս համոզուած է իր մղձաւանջին իրականութեան, որ նախամեծար կը համարի անմիջապէս մահանալ : Շատ մը ան-

բացատրելի կարծուած անձնասպանութիւններ՝ ուրիշ պատճառ մը չունին բժիշկներուն համար:

Ու այս մարդուն պարագան անոր համար հետաքրքրական էր, որ ան իր գառանցանքին մէջ իսկ ձերբակալուած էր, առանց իր անձնասպանութիւնն աւարտելու ժամանակ ունենալու... վկայ իր արիւնաթաթախ գլուխը...:

— Երէկ գիշեր փողոցին մէջ քալած ատենս սեւեր հագած մարդ մը տեսայ: Ես այս մարդը կը ճանչնայի, չեմ գիտեր երբ, չեմ գիտեր ուր, բայց գիտեմ որ թըշնամիս էր: Յետոյ անկիւն մը դառնալուս՝ հատ մըն ալ ելաւ, յետոյ հատ մըն ալ, յետոյ հատ մըն ալ: Ոմանք առջիս, ոմանք ետիս, ուր երթալս շփոթեցայ: Չախ կողմս բաց պարտէզ մը կար, մէջը մտայ, ու մութ տան մը խոհանոցը պահուրտեցայ, կծկտեցայ: Մութն իջեր էր: Ասանկ՝ երկար ժամ մը անցաւ: Յետոյ դուրսէն ձայն մը փրթաւ, կամաց կամաց սողալու պէս խըշրտոց մը՝ որ երթալով կը մօտենար: Սարսափեցայ, լոյս վառեցի, պատուհանին ետեւ երեք դէմք երեւցան, յետոյ նորէն, յետոյ նորէն...:

Ահա ճիշդ այդ միջոցին էր որ խոհանոցին անկիւնէն կացին մը գտնելով, սկսած էր իր գլխուն այնպիսի սոսկալի հարուածներ իջեցնել՝ որ, իր անասնական աղաղակներէն արթննալով, տնեցիները ձերբակալեր ու հիւանդանոց առաջնորդեր էին գինք:

Հիւանդանոց առաջնորդեր էին, որպէսզի խնամէինք, դարմանէինք ու ազատ արձակէինք այդ հոգևով մարմնով թունաւորուած մարմինը:

Ազատ արձակէինք, որպէսզի նորէն խմէր ու նորէն շնար, ու ախտաւորներու նոր սերունդ մըն ալ հասցնէր...:

Տխո՛ւր արհեստ, տխո՛ւր սլարտականութիւն... :

Այդ գիշեր երկար ատեն տանջուեցայ խորհելով այն բոլոր աղէտներուն վրայ, որ այս մարդը ազատօրէն պիտի կրնար գործել :

Մինչդեռ... մինչդեռ նոյն գիշերն իսկ՝ մղձաւանջի նոպայի մը մէջ ան ինքզինքը մեռցուցեր էր :

Հետեւեալ օրը, դիազննութեան սեղանին վրայ փրոած էինք արդէն դիակը, քանի որ մեր դարմանատունը մեռնող անոքիկ հիւանդները մեզի կը պատկանէին : Նեղ սղոց մը՝ պզտիկ ճոճոցով երկուքի կը կտրէր իր գանկը մեզի ցոյց տալու համար ուղեղին ախտաբանութիւնը :

Բայց ահա դուռը կամաց մը բացուեցաւ : Պատանատուն մայր մը, երկու տղայ... :

Գինովին նախկին կինն էր, որ իր էրիկին այցելելու եկեր էր հիւանդանոց, ու դուռէ դուռ զարնուելով՝ մինչեւ դիազննութեան սրահն էր հասեր... :

Քար կտրեցաւ : Հառաչ մը չկրցաւ հանել կուրծքէն :

Իսկոյն դուռը երեսին գոցեցինք : Ու սղոցին երկու ծայրէն բռնած՝ երկու բժիշկ, իրարու երես նայեցանք ոճրագործներու պէս :

Ու դեռ ահանջիս մէջ է, թէ ինչպէս, դուրսէն, դըրան ճեղքէն, գինովին տղաքները կը ճզային .

— Հայրի՛կ, հայրի՛կ, քեզի նարինջ բերինք, հայրի՛կ... :

Բերա, 1914

ՄԵՂՔԻՆ ՊՏՈՒՂԸ

Երբ մեղապարտ քաղքին վրայ կէս-գիշերը կը հըն-
չեցնէ իր տապներկու հարուածները, անասելի վախ մը
կը լեցնէ տարփոտ խաւարը :

Մարդը որ Աստուծու պէս կրնար ստեղծագործել, ի-
ժի մը պէս կը թունաւորէ հիմա : Սէրը որ օրհնութիւն
մըն էր, անէծքի մը կը վերածուի :

Է՛ն տաք համբոյրները կը կեղծեն, է՛ն անզուսպ
կիրքերը կը խարդախեն, է՛ն բուռն սէրերը կը նահան-
ջեն, է՛ն արգաւանդ արգանդները կ'ամլանան . . . :

Անխոստովանելի վախն է ան, քայց անխուսափելի
վախը, բոլոր օրինաւոր ու ապօրէն գիրկընդխառնե-
րուն վախը, ամէն անկողիններու ու ամէն գիշերներու
վախը, սերնդագործումի վախը . . . :

«Զգո՛յշ . . . զգո՛յշ . . .» կ'ըսեն գիշերային զանգակ-
ները, որոնց ղօղանջը հալած կապարի մը պէս կ'անձ-
րեւէ անբարիչտ քաղքին վրայ . . . :

Բայց այս ամուլ քաղքէն անդին արգասաբեր դիւ-
ղերը կան . այս թաքթաքուր տուներէն անդին յուռթի
անտառները կան . այս սալայատակ փողոցներէն անդին
թաւչային մարդերը կան, ու ուռճացող հողերը կան,

ու ամբողջ երկրագունդը կայ՝ յղի կնոջ մը պէս ու-
ռեցած . . . :

Հո՛ն Բնութիւնը իր մայրական գիրկը կը բանայ
պարզ ու մաքուր հոգիներու համբոյրին : Հո՛ն դեռ Սի-
րոյ մեծ տուամը կը կատարուի այնպէս ինչպէս հազար-
ներով տարիներէ ի վեր մարդկութեան առաջին զոյգը
ըմբռնեց ու գործադրեց զայն՝ բնական, ճակատագրա-
կան ու յաւիտենական . . . :

Հո՛ն նուիրուեցաւ լերան աղջիկը իր քաղքենի սի-
րահարին :

Գարնանային գիշեր մըն էր, առանց լուսնի : Ան-
տառին մթութիւնը իրենց սիրտը կը տրոփեցնէր : Խո-
նաւ շունչ մը կ'արտածորուէր հողէն՝ բոյրով ու աւի-
շով ծանրըցած : Տարօրինակ բոյսեր՝ մութին մէջ հոգի
կ'առնէին, կը շնչէին, կը շարժուէին կեանքի գալա-
րումներով :

Դեռատի սիրահարները շունչ շունչի տուա՛ծ, խո-
րասուղուա՛ծ, քարացա՛ծ, կոկոններուն փթթիւը կը լը-
սէին, տերեւներուն շոյուիւը կը զգային, ճիւղերուն ի-
րարու երկարիւը կը տեսնէին :

Գաղջ թացութիւնը իրենց երեսները կը շոյէր տիե-
զերական համբոյրի մը պէս : Անոնք յափշտակուած ա-
կանատեսներն էին ահագին տուամի մը՝ ուր մութ ու
լուռ ստեղծագործութիւն մը, աստուածային ու յաւեր-
ժական աշխատութիւն մը կը կատարուէր : Հոն նիւթ ու
բոյս՝ յամր դերակատարներու պէս՝ անհո՛ւն կեանքը
կը բեղմնէին . . . :

Գիշերը յառաջացեր էր : Ծառերու ետին արիւնող
քանի մը լոյսերը մարեցան : Գիւղը կը քնանար : Հեռուէ
հեռու զանգակի մը տասներկու հնչիւնները միջոցին մէջ

մաղուեցան: ժամը՝ տիեզերքին բազկերակը՝ կանգ առաւ...:

Երբոր ամէն բան լռեց, յանկարծ ճիւղերը դողդղացին: Տերեւներու տակէն երկար սարսուռ մը անցաւ Անտառին մէջ, յանկարծ, կենդանիի մը ստուերը առանտուեցաւ, զգուշաւոր ու իրենցմէ քայլ մը անդէ կանգ առաւ: Իր անհամբեր սրունքները եղէգի մը պէկը դողային. իր փայլուն մուշտակը հարսի մը պէս կ'պսպղար: Որքա՛ն լիզուեր, յարդարուեր, մուշկաբուռուեր էր:

Ահաբեկ սիրահարները բոլորովին անչարժացաւ Քայց ահա անտառին խորքէն մե՛ղմ սուլոց մը լսուեցաւ յուզում մը լեցուց միջոցը, ու կենդանին տէգի մը պէղէպի հոն սլացաւ:

Քաղքենի սիրահարը այլայլեր էր. բայց լերան աջիկը բնազդաբար ամէն բան հասկցաւ.

— Կը լսե՞ս, ըսաւ, արուն իր էգը կը կանչէ...

Կարծես ինքն ըլլար գիշերային թաքթաքուր հասանիքին վաղող եղնիկը: Ամբողջ խորհուրդ մը արթըցաւ իր մէջ, զաղտնի ու դեռ իրե՛ն իսկ անծանօթ խորհուրդ մը, տասնըօթ վարուններէ ի վեր իր մէջ հասունցող իգութեան խորհուրդը:

Մթութեան մէջ իր շրթները արուին շրթները փլտոեցին, բազուկները բազուկներուն գալարուեցաւ շունչերն իրար խառնուեցան, անչարժացան, նոյնցան...:

Քայց հեռուէն խուլ աղաղակ մը լռութիւնը վրդվեց, սարէ ի սար դարնուեցաւ, կրկնուեցաւ, մեծցաւ խորունկցաւ, ամբողջ գիշերը լեցուց, տիեզերական ահապին բարբառ մը եղաւ, ամբողջ բնութիւնը սս

սուսացուց, ու այդ բոլոր միջին արդասաւորումներուն իմաստ մը տուաւ... :

Այլանդակ գոչիւն մ'էր ան, անբան անասունի սիրտբոցատող պոռչտուք մը, որ փրկութեան շեփորի մը սըրութիւնը ու անէծքի որոտումի մը ծանրութիւնը ունէր: Առաջին մեղքէն վերջ՝ կարծես Եհովա'ն որոտար իր ահաւոր նզովքը... :

Լերան աղջիկը դարձեալ հասկցաւ. բայց այս անգամ տոգունեցաւ. այդ ազդարար գոչիւնը ազարակէն կու գար. իրենց յղի կովը «կը ծնէր ցաւով...»:

Ամիսներ վերջ, նոյն ազարակին մէջ, նոր մայր մըն ալ կը տառապէր, ինքը, լերան աղջիկը:

Ես չլսեցի կենդանիին գոռիւնը. բայց այս աղջկան ճիչերը անկարելի՛ ճիչեր էին, անմարդկային, աներեւակայելի ճիչեր.

— Մեռցուցէ՛ք զիս... մեռցուցէ՛ք զիս...

Խրճիթին բոլոր փեղկերը գոցուած, բոլոր ծակերը խցուած էին որպէսզի ձայնը չարթնցնէր դիւղը: Մամիկ մը, արիւնոտ ձեռքերով ճնշեր, ճմլեր, ճզմեր, ճանկեր էր անիծապարտ արգանդը՝ մեղքին տառուղը վիժեցնելու ճիգով:

— Մեռցուցէ՛ք զիս... մեռցուցէ՛ք զիս... կը պոռար աղջիկը անընդհատ:

Կոնակին վրայ պառկած գտայ գինքը: Գլուխն ետեւ նետած, միայն երկու ծունկ ու փոր մը կը ցցուէին անկողնէն, անհունօրէն ուռեցած փոր մը որ ճմլիկ-ճմլիկ կարմրեր ու կապուտցեր էր: Իր երկու օրունքներուն մէջտեղէն, փոքրի՛կ ու վարդապո՛յն ձեռք մը կը

կախուէր, երախայի պաշտելի ձեռք մը, կեանքին բըռնուելու ճիգով մը...:

Հիմա ամբողջ աշխատութիւն մը պէտք էր՝ մամլ կին ըրածը շտկելու, արդանդին մէջ մանուկը շրջելու, գլուխը դուրս հանելու համար:

— Մեռցուցէ՛ք զիս... մեռցուցէ՛ք զիս... կը պրօնար խեղճ աղջիկը, իր տասնըեօթ տարիներուն ամբողջ ուժովը:

Բայց այդ յոգնած, թուլցած որովայնին մէջէն ելրեմն— երբեմն ահագին ճիգ մը կ'անցնէր, մանուկը լոյս աշխարհ հանելու բնազդական ճիգ մը: Այն ատեն ամբողջ մարմինը գերազոյն ուժով մը կը կծկտէր: Դէմքը ակառները, թեւերը, մատները, ստինքները, ծունկերը ջիղերը, մկանները, ոսկորները ամբողջ գործարաններ միայն արդանդ մը կ'ըլլային, ահագին ու ցաւազին ալ գանդ մը որ վայրկեանէ վայրկեան պիտի ճայթէր:

— Մեռցուցէ՛ք զիս... մեռցուցէ՛ք զիս...

Բայց ահա յանկարծ, ճղնաժամային ճիգի մը մէտողան ուժգնօրէն դուրս խոյացաւ:

Մեղքի՛ն պտուղը: Բայց որքա՛ն կծկտած, ճմրուկ կած, ճզմուած էր ան: Պզտիկցած ծերունիի խորշմած գլուխ մը...:

Վայրկենաբար, կարծես հրաշքով, մօր ճիչել դադրեցան, ցաւերը անէացան: Անհուն տառապանք վերջ, անհո՛ւն երանութիւնն էր հիմա. դժոխքէն վերախտը...: Բնազդային շարժումով մը բազուկներինձ երկարեց զաւակը համբուրելու համար:

— Բայց մեռե՛ր է... պոռաց յանկարծ:

— Ո՛չ թէ մեռեր է, այլ մեռցուցեր էք... , ըսի:

— Աստուա՛ծ իմ, Աստուա՛ծ իմ... ու որքա՛ն սրունիկ է, ու որքա՛ն դեղեցիկ է... անուշիկս, աղուոր

հողիս, աչերդ բա՛ց, աչերդ բա՛ց...

Ու մեղմօրէն սկսաւ լալ մշիկ-մշիկ:

Ի՞րն էր յանցանքը:

Նկարագրեց ինձ անտառին գիշերը, հարսի պէս անցնող էգ կենդանին, ու յետոյ յղի կովին աղաղակը: Պատմեց թէ ի՞նչպէս իր սիրահարը՝ առողջութեան համար լեռ եկած ուսանող մը՝ իր յղութիւնը տեսնելով քաղաք փախած էր: Ըսաւ թէ ինչպէ՛ս իր հարագատ եղբայրները՝ ինքզինքնին անարդուած զգալով՝ չէին ուզեր իր հետ խօսիլ, ու հիւանդութեան պատրուակով՝ չէին ներեր որ տունէն դուրս ելլայ ան՝ չցուցադրելու համար իր մեղապարտ որովայնը: Նկարագրեց թէ ինչպէ՛ս իր ծնողները՝ դեռ յղութեան վախճանին չսպասելով՝ շտապած էին դայեակի մը միջոցով խլելու դեռահաս երախան:

Խեղճ փոքրիկ աղջիկ: Ու խորհիլ որ պզտիկ անգաղտնապահութիւն մը բաւ էր գայն մարդկային արդարութեան յանձնելու ու մարդասպանի մը պէս դատապարտելու: Որովհետեւ Օրէնքին առջեւ՝ դեռ չծրնած երախայ մը կամ հարիւրամեայ ծերունի մը մեռցնել՝ հաւասար ոճիրներ են:

Բայց չէ՞ որ անիրաւ մարդկութիւնը ի՛նքը մեռցուցեր էր այս միամիտ աղջկան կուսութիւնն ալ, սէրն ալ, սիրտն ալ, պատիւն ալ, գաւակն ալ...:

Քանի՛ քանի՛ տեղեր կը գործուին այս անանուն ոճիրները. քանի՛ դեղեր կը գործածուին այս խեղճ տրդաքներուն դէմ. քանի՛ կոյուղիներ կը խցեն անոնք. քանի՛ քժիշկներու ոգելից շիշերուն մէջ կը պահուին այս մեղքին պտուղները...:

Ու դեռ որքա՛ն երջանիկ են այս տղաքները բաղդատմամբ այն միւսներուն, որոնց մայրերը՝ արգանդ-

նին չարչրկելով՝ հրէշնե՛ր կը հասցնեն բժշկական վաճառականութեան համար...:

Օր մը պիտի գայ որ մարդկութիւնը պիտի ըմբռնէ թէ մեղքի տղայ չկայ. ամէն տղայ որ կը ծնի, օրհնեա՛լ է. ու նորածին երախայ մը աւելի կ'արժէ քան իր ծնողը, լաւագոյն բարեչրջումի մը արշալոյսն է ան որ կ'ժպտի, եւ որ կը խեղդենք դեռ չծնած...:

Օր մը պիտի գայ որ բոլոր կեղծ վայելքներէն զըզուած՝ մարդկութիւնը պիտի ըմբռնէ թէ իր գերագոյ պարտականութիւնն ու իր գերագոյն երջանկութիւն սէրն ու սերնդագործութիւնն են...:

Բայց այդ օրը դեռ հեռու է:

Ու մեղապարտ քաղքին վրայ երբ կէս-գիշերը կ'հնչեցնէ իր տասներկու հարուածները, անխոստովանէ լի վախը կը լեցնէ տարւիտ խաւարը...:

Լօգան:

ՉՄԵՌՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1904ի ձմեռն էր, սաստիկ ձմեռ մը :

Սարի մը կողէն տքալով լեռնաբարձ շողեկառք մը
կը բարձրանար, դադաղի պէս յամբընթաց :

Այդ փոքրիկ շողեկառքը ամէնէն տխուրն է որ կը
ճանչնամ աշխարհիս երեսին :

«Հոնկէ ելլողը վար չիջնար» կ'ըսեն . . . :

Հոն երգ չկայ, ծիծաղ չկայ. հոն խօսք չկայ, հապ-
ճեպ չկայ :

Փոքրիկ պատուհաններէ վտիտ դրուխներ կը նային
դուրս. ապակիէ աչերով անկենդան, համակերպ ու
միակերպ նայուածքներ : Ահաւոր ու հանդարտ դէմքեր
բոլորն ալ, աշխարհին դէմ դառնացած, մահէն աւեր-
ուած երիտասարդներու :

Հիւժախտաւորներ են անոնք որ այս փոքրիկ շողե-
կառքը տքալով ու դողալով ամէն օր ու ամէն ժամ, եր-
կրագունդին չորս ծայրերէն լէյզէնի գազաթը կը նետէ :

Դուրսը, ճամբուն երկայնքին, սպիտակ ու սարսա-
փելի վիհեր կան. անհուններ ու անդունդներ որ համա-
պարփակ ձիւնին տակ կ'ալեկոծուին :

Բայց ահա շողեկառքին մէջ մահուան խժտուք մը
փրթաւ. բոլոր հիւանդագին աչքերը մէկ կողմ դարձան
սարսափահար: Անկիւն մը վտիտ երիտասարդ մը, կը
տենդէր, կը դողար, կը խղդուէր, կը հազար:

Պատառ-պատառ թոքերը կը փրթէին: Գլուխը շտա-
պով պատուհանէն դուրս կախեց:

Թուքը ձիւնը կարմրցո՛ւց, կարմրցո՛ւց...:

Ուսկէ՞ կու գար, ո՞վ էր:

Փարիզէն կու գար, Հայ էր: Թէ մեռնէր իսկ, մէ-
կը չկար զինքը ճանչցող:

Քիչ յետոյ, կայարանէն մինչեւ բուժարան, ձիւ-
նին մէջէն արիւնը դարձեալ գծեց իր կարմիր ճամբան:

Լեռնամբարձին տխուր բազմութենէն վերջ, հիմա
աւելի տխուր մենութիւնն էր, Սանաթորիումի նեղ սեն-
եակ մը, այն մերկ ու ճերմակ սենեակներէն որոնք հա-
րիւրներով քովէ քով ու վրայէ վրայ կը շարուին, եւ
որոնց իւրաքանչիւրին մէջ մենաւոր հիւանդ մը կը
տքայ:

Դուրսը ահագին եւ անծայրածիր ծով մ'է լեռնե-
րու, խելքի-մտքի չսղմուող բարձրութիւններու, որոնք
խաւար քառսներէն յանկարծ կ'ոստնուն, ճեփ-ճերմակ
ալիքներու պէս արեւուն տակ կը փրփրին ու կը պսպը-
ղան, ամպերուն ու երկինքին կը խառնուին, կը տա-
տանին ու կ'օրօրուին, գերագոյն ալեկոծումի մը մէջ
յանկարծ սառած անդրհեղեղեան ովկէանի մը պէս:

Բայց դուրսը նայո՞ղը ով...:

Ներսը, հականեխուած չորս մերկ պատեր, անկո-
ղին մը, հիւանդ մը: Սնարին վերեւ, ճերմակ թուղթի
մը վրայ անուն մը, անդունդ մը... Ատոմ Եարճանեան:

Հեռո՛ւն, շա՛տ հեռուն, ծերունի հայր մը, դող-
դոջուն մայր մը, ու քոյրիկներ թռչուններու պէս ճըլ-
վըլուն:

Աւելի հեռուն, արիւնի տակ մշուշի մը մէջ, հայ-
քենի լեռները, մայրենի երգիքները, ահեղավազ Եփ-
րատը:

Ու այս բոլորին վրայ ու բոլորին շուրջ, սահմա-
նագլուխի շղթաները, կապարէ դուռները, ու ամբողջ
Համիտեան սարսափը...:

Մահամերձ պանդուխտը ակնթարթի մը մէջ վե-
րապրեցաւ այս ամէնը: Ու իր քրտնաթոր անկողնին
վրայ կծկտած, մահուան թոթուրտուքներուն մէջէն իր
մեղքը վերջին անգամ մ'ալ սաւառնեց դէպի հեռաւո՛ր,
հեռաւո՛ր տունը մայրենի:

— Աւա՛ղ, ապարանքի մը պէս մեծ էիր ու շքեղ,
Ու ես, երդիքներուդ սպիտակ կառուարէն
Սատղաճորան գիշերներու լոյսին հետ
Վարէն ահեղավազ Եփրատին կ'ունկնդրէի:

— Բայց ո՞վ պիտի բերէ, ո՞վ պիտի բերէ, ըսէ՛,
Քու սրբազան մոխիրէդ ափ մը մոխիր,
Մահուան օրը, իմ տրտում դագաղիս մէջ
Հայրենիքս երգողի իմ անիւնիս խառնելու...:

Սակայն տենդը կը բարձրանար, կը բարձրանար:
Շրթները կը գեղնէին, կը բարակնային, կը փրփրէին:

— Մտիկ ըրէ՛ք, ակոսներս մահագուժօրէն կը կրճատին...

Ալ իր բարբառը զառանցանք մ'էր ու իր ջերմը՝
մահաջերմ:

— Վերջալոյսի ու մահաջերմի այս ժամուն

Ագոսաներու եղերաւոր երաններ մեռելակերպ...

Ու գերեզմաններ, ու վանկեր, ու պանդակներ ուր
կը ղօղանջեն, ու պատանքներ առագաստներու պէս բաց,
ու փոթորիկ, ու կտցահարում, ու անտառներ ոտքի, ու
դեղին հողի անձրեւում...

— Ու նորէն երազներու ուխտուած մարմնի վրան
Արիւնով թրջուած պատանքներու խոնարութիւնը
կը գգամ...

Ու բազուկներ որ աստեղով յաղթանակներու արեգակին
գալարուեցան,

Այսօր ջախջախուած սրտիս սէրերուն վրայ կը
խաչաձեւուին...

Պէտք էր ամբողջովին յիշատակել իր անըմբռնելի,
անկապակից ու ահաւոր այն էջը որ Յիշատակ կը կոչ-
ուի եւ որ 40 աստիճան ջերմութեան մէջ յղացուած է:
Առանց այս բժշկական բացատրութեան, դժուարին պի-
տի ըլլար ըմբռնել այդ արիւնի, նոճիի, արշալոյսի ու
փոթորկի առեղծուածը: Միակ վճիտ բան մը կայ հոն,
որ լճակի մը զուլալ ջուրերուն զովութիւնը կը բերէ այդ
մահաջերմին մէջ ուր մահն արգիլուած է.

— Օ՛հ, բաժա՛կ մը ջուր, բաժա՛կ մը ջուր, բաժա՛կ
մը ջուր,
Իմ յիշատակիս եւ հողի հայրենական աղբիւրներէն,
Վասնզի մահը ուսերուն վրայ է այս իրիկուն...:

Պէտք էր ամբողջովին յիշատակել տառապանքի ու
մահապարտի այն կարմիր հատորը որ Հոգեվարքի եւ
Յոյսի Ձախեր կը կոչուի եւ որ արիւնի մէջ յղացուեցաւ:

Ահա թէ ի՛նչպիսի յուսահատական վիճակի մէջ էր
հիւանդը, երբ օր մը վրայ հասաւ Մինաս Զերպէ լա-
կոնական թուղթ մը թէ «Իւցագնօրէնը գրողը երիտա-
սարդ չի մեռնիր...»:

Ո՛չ, Իւցագնօրէնը գրողը երիտասարդ պիտի չմեռ-
նէր: Ան պիտի ծառանար ահաւոր հիւանդութեան դէմ,
ան պիտի սրբէր իր ճակտին գիրը, ան պիտի պայքա-
րէր Մահուան հետ:

«Մարդը ստեղծուած է պայտարեղու, ու կիւնը՝ ոսպ-
միկը միսիթարելու համար», կը գրէ Նիցչէ:

Ահաւասիկ նաեւ կին մը՝ ռազմիկը միսիթարելու
համար: Թողնած ծաղկեփո՛ւնջ մը՝ որ Կովկասեան ան-
ծանօթ գեղուհի մը կը ղրկէր մահահոտ բանաստեղ-
ծին . . . :

Ուրեմն ողջ աշխարհը դեռ ամբողջովին չէր լքած
ղինքը: Ուրեմն դեռ վա՛րը, կապո՛յտ հեռուները, տար-
տամ ձորերու մէջ կո՛յս մը կար որ արշալոյսին ցօղա-
թուրմ ծաղիկները կը հաւաքէր իր տենդահար ճակտին
համար:

Հիւանդն իր գողգոջ շրթներուն դրաւ զանոնք: Իր
հպարտ սիրտը դեռ չէր ճանչցած Սէրը: Տարտամ խոնա-
ուլթիւն մը իր աչքերը լայնցուց, լացուց . . . :

Յետոյ, արդէն իսկ զայրացած իր սրտին այս տկա-
րութեան վրայ, միտքը սաւառնեց դէպի հոն, հեռուն,
Կովկասը, ուր դարաւոր ու այեւոր գեղուհի մը կը յօ-
շոտէին, Մայր Հայաստանը . . .

Ո՛չ, հայրենիքի այսպիսի մէկ ճգնաժամային վայր-
կեանին, ան պիտի չմեռնէ՛ր, ան պիտի չյուսահատէր,
ան պիտի ապրէր, պիտի մռնչէր, պիտի երգէր, պիտի
բոցավառէր ռազմիկներու հոգին: Հսկաներու ճակա-
տամարտին մէջ ան իր գրչին ծանրութիւնը պիտի նե-
տէր՝ արիւնէն խենթեցած սուսերի մը պէս . . . :

«Զա՛րկ, Կովկաս . . .»

Այս տարօրէն հիւանդը՝ իր հոգեվարքի անկողնին
մէջէն՝ ուժի ահագին գանձեր պիտի գտնէր ամբողջ
ցեղ մը դօտեպնդելու համար:

«Զա՛րկ, Կովկաս . . .»

Շնչատութենէ հեծող այս երիտասարդը՝ իր հի-
ւանդ կուրծքէն ռազմաշունչ փոթորիկներ պիտի յառնէր

Ալպեաններու գագաթէն մինչև Արարատի ստորոտը . . . :

«Ձա՛րկ, Կովկաս . . .»

Ու կամքի տարօրինակ ուժով մը՝ բժիշկներու պատ-
ուէրին անսալու համար՝ այդ ջղուտ ու անհանդարտ ե-
րիտասարդը, ամբողջ երկու տարի, ամէ՛ն օր, ամէ՛ն
ցերեկէ վերջ, երկար երկար ժամերով, բաց օդին մէջ
փռեց, անշարժացուց, քարացուց իր վտիտ մարմինը, ա-
րեւուն տակ անմահութեան համար հասունցող մոմեա-
յի մը պէս . . . :

Հնազանդ տղու մը նման առտու-իրիկուն կանոնա-
ւորապէս չափեց իր ջերմութիւնը: Միայն թէ ամէն
անգամ որ չափազանց բարձր էր ջերմաչափը, խկոյն
կը ցնցէր ու կ'իջեցնէր զայն, ոտքերը ուժգին ուժգին
գետին զարնելով, ու «պիտի ապրի՛մ, պիտի ապրի՛մ»
պրոռալով . . . :

Ու շաբաթն անգամ մը, երբ իր ծանրութիւնը չա-
փելու համար կը մօտենար ճակատագրական նժարին,
չէր մոռնար կանխաւ քանի մը գիրք պահելու իր գըր-
պաններուն մէջ, անոնց կշիռովը ինքզինքն ու իր բժիշ-
կը խաբելու համար . . . :

Կարելի՞ է սակայն Մահը խաբել . . . :

Ո՛վ դուք որ այսպէս կը խորհիք, յուսահատներ ու
պարտուածներ, ձեզի՛ համար են այս տողերը:

Այդ տարիէն ի վեր տասը երկար տարիներ բոլոր-
ուեցան: Օր մը Լէմանի ափերուն վրայ նստած էի:
Սպիտակ շոգենաւ մը լճափին մօտեցաւ՝ իր առջեւէն
կարապները թռցնելով: Խուռներամ բազմութեան մէ-
ջէն յանկարծ մէկը անջատուելով ինծի վազեց, եղբօր
մը, մտերիմի մը պէս: Ու գրկուեցանք ու համբուր-
ուեցանք՝ առանց որ կարենայի ճանչնալ զինքը:

— Չե՞ս յիշեր, ըսաւ, ես երբեմնի հոգեվարքն
եմ . . . :

— Սիամանթօ . . .

Ու կը խօսէր, ու կը խնդար ու կը կատակէր : Կը
նկարագրէր Կովկասն ու Ամերիկան, Փարիզն ու Պեր-
լինը, Արարատն ու Նիակարան :

Ես զմայլա՛ծ կը դիտէի իր հզօր հասակն ու պայ-
ծառ դէմքը : Ու զո՛ւր կը ջանայի յիշել այն չարչրկուած
ու ծամածուռ դիմագծութիւնը որ Հոգեվարքի եւ Յոյսի
Ջահերուն կողքը կը զարդարէ, եւ որ հեղինակին նկարն
էր՝ դեռ հազիւ տասը տարի առաջ . . . :

Բանկալթի, 1914

ԱՅԼ ԱՍԵՐՈՒՄ

Կա՞յ աւելի սիրտ-բոցաւոր իրականութիւն մը քան մեղամաղձոտ մանուկները . . . :

Տղու մը պարզ ու վճիտ հողին ինչպէ՞ս կրնայ տը-
խուր ըլլալ, քանի որ յուսահատութիւնը խիստ բարդ
հոգեբանութիւն մը կ'ենթադրէ :

Բնական երեւոյթ մը չէ այս, այլ ախտարանական
ծնունդ մը, սրէնքէն դուրս չեղում մը, բացառութիւն
մը: Սոստովանինք սակայն որ այս բացառութիւնները
հետզհետէ օրէնքի կարգ անցնելու վրայ են:

Նոր քաղաքակրթութեան մեծագոյն վէրքերէն մէկն
է այս, այլասերումը, վաղուան հիւանդութիւնը, հի-
ւանդութիւններուն յոռեգոյնը՝ որովհետեւ ո՛չ մէկ բը-
ժչկութիւն պիտի կրնայ դայն դարմանել: Իր մանրէն
երբեք պիտի չգտնուի:

Հին ցեղեր խարոյկներու վրայ կ'այրէին իրենց լուս-
նոտներն ու ջլագարները՝ իբրեւ չար ոգիներ: Պղատոն
իր իտէալ հանրապետութենէն կը վանէր մեղամաղձոտ-

ները: Սպարտացիներ իրենց տխուր ծնունդները գետը
կը նետէին՝ առոյգ ու զուարթ մանուկներ միայն ընտ-
րելով ցեղին պահպանումին համար. ահա ա՛յս կերպով
այդ ափ մը փոքրիկ ազգը պատմական դիւցազուններու
մեծագոյն ազգը եղաւ:

Այսօր այդ բարբարոս միջոցները իսպառ հեռաց-
ուած են քաղաքակրթութեան սահմանադրուիներէն .
բայց այլասերումի վտանգը երթալով անկարելի համե-
մատութիւններ կը ստանայ:

Այս երկաթէ դարին համար երկաթէ ուղեղներ են
պէտք:

Մինչդեռ, օրը օրին, հեւ ի հեւ, ճղնաժամային ու
գինեմուլ գործունէութեան մը մտրակին տակ հալած-
ուող մարդկութիւնը ջլազար ծնունդներ միայն կու տայ:

Արեկոծ Եւրոպան շատոնց ի վեր կը հնչեցնէ ահա-
զանգը:

Օրէ օր նոր սկզբունքներ կը կիրարկուին, առողջա-
պահիկ խիստ միջոցներ կը հետապնդուին. ախտածին
մանուկներու համար լեռնային գաղթավայրեր կը հաս-
տատուին, ու անտառային դասարաններ, ու բացօթեայ
վարժարաններ, ու աշակերտական ազարակներ:

Այս բոլոր ճիգերուն նպատակն է այդ այլասերած
մանուկներուն ուսմունքէ աւելի արեւ տալ, միտքէն ա-
ւելի մարմինն աշխատցնել, գիրենք կղզիացնել, չէզո-
քացնել, հեռացնել մտասորակոն տարրերէն: Որովհե-
տեւ վտանգը միայն անհատական չէ, այլեւ ընկերական:
Իրենց հիւանդագին ու չարչրկուած ուղեղը գիտութենէն
միայն թոյն կը ծծէ ու թոյն կ'արտածորէ: Իրենց մաղ-
ձոտ հոգին կը դառնացնէ նախ իրենց սեփական կեան-
քը, յետոյ իրեններուն կեանքը, ու յետոյ — ամբողջ
ցեղի մը կեանքը...:

Աշխարհիս բոլոր մարդասպաններն ու բոլոր չարագործները ձեռք ձեռքի տուած՝ պիտի չկրնային այնքա՛ն երիտասարդ, այնքա՛ն խոստմնալի, այնքա՛ն ընտրուած հոգիներ սպաննել քան Շօփէնհաուէր մը, Նիցչէ մը, Պայրըն մը . . . :

Այլասերած մանուկներու օրօրոցներո՛ւն մէջ պէտք է փնտռել անձնասպանութեան քարոզիչները, յոռետեսութեան առաքեալները, ապականութեան մարզարէները :

Անոնք կը ջլատեն գործունէութեան ամէն տենչ, երջանկութեան ամէն յոյս, սրբութեան ամէն հաւատք :

Անոնք չեն յառաջդիմեր այլ կ'ոստնուն, չեն երագեր այլ կը զառանցեն, չեն օրհներ այլ կը նզովեն, չեն սիրեր այլ կը տուփան :

Իրենց երգը հայհոյանքի մը պէս ամբարտաւան է, իրենց ժպիտը հեզնութեան մը պէս վիրաւորիչ :

Օրինա՞կ կ'ուզէք : Բայց ամէ՛ն ազգերէ աւելի Հա՛յ մտաւորականութիւնը կը վիտայ այս բացասական հանճարներով :

Գիտեմ որ հին մաշկոյթ ունեցող ցեղերու համար այլասերումը տիկնայական օրհնք մըն է : Գիտեմ որ մեզ նմանող հին ու անտէրունջ ցեղ մը՝ ինչպէս են Հրեաները՝ նոր ազգերէն քառապատիկ աւելի խենթ կը ծնցնէ : Մակայն այդ ափ մը Հրեայ ցեղը աւելի բազմաթիւ հանճարներ տուաւ աշխարհին՝ քան ամբողջ եւրոպական ազգերը՝ ձեռք ձեռքի տուած . . . :

Մենք ալ իրենց պէս ինչո՞ւ չկարենայինք տալ միակ Հայ հանճար մը որուն գոյութիւնով սա խրոխտ Եւրոպան հպարտանար, եւ համայն մարդկութիւնը բանո՛ւմ մը գոնէ պարտական ու երախտագէտ ըլլար մեզի :

Կէս-հանճարներ շա՛տ : Բայց երբ փոքրիկ ցեղի մը

մտաւորական բանակը տաղանդաւոր փոքրիկ վիժուկներով միայն կը լենայ՝ անհանդուրժելի, դայթակղեցուցիչ, դատապարտուած ցեղ մը կ'ըլլայ այն :

Զգո՛յշ, զգո՛յշ :

Եթէ Եւրոպան է որ կը հնչեցնէ այլասերումի ահազանգը, մի՛ մոռնաք որ այդ սարսափելի ախտը ամէնէն առաջ մե՛ր ցեղին կը սպառնայ՝ իբրեւ հին ցեղի մը :

Ու մենք՝ փոխանակ արմատախիլ ընելու, տգիտօրէն կ'ընտրենք է՛ն ախտավարակ ծիւերը ու գիրե՛նք միայն կը մշակենք :

Այն բոլոր առոյգ, պայքարող, զուարթ ու աչքաբաց երիտասարդութիւնը որ կը լեցնէ մեր վարժարանները, կ'առնենք օր առաջ գարծի տալու համար... : Իսկ այն քանի մը ճղճիմ, տժգոյն ու տխուր տղաքները, այն պատանի ծերունիները որ արեւէն ու պայքարէն խուսափելով՝ դպրոցի մութ անկիւններուն մէջ թուղթ կը մրտեն, անոնք դպրոցէ դպրոց, երկիրէ երկիր, համալսարանէ համալսարան կը ղրկենք :

Խեղճե՛րը... : Անո՛նք կը լեցնեն պանդուխտ ուսանողի գերեզմանները, անոնք կը լեցնեն հարուստի նախասենեակները ու վաճառականի գրասենեակները. հիւանդանոցի խշտեակները անո՛նք կը լեցնեն... :

Ու կը պատահի մեզ ա՛յն ինչ որ ո՛չ մէկ քաղաքակիրթ ազգի չէ պատահած : Մեր դիւղացի ու շուկայի դասակարգը աւելի՛ մտացի է քան ա՛յն որ մտաւորական կը կոչուի. ընթերցողը աւելի ողջամիտ է քան գրողը. առաջնորդուողը աւելի հեռատես է քան առաջնորդողը. ուրիշ խօսքով՝ մարմինը աւելի խելացի է քան ուղեղը... :

Զարմանալի չէ ուրեմն որ ընթերցողները մեր մէջ :

հետզհետէ կը քիչնան: Այսօր արդէն աւելի դրող կայ քան կարդացող:

Բնախօսական օրէնք մ'է որ մարմինը իր մէջէն քիչ-քիչ կը չեղոքացնէ, կ'անջատէ, կը վտարէ այլասերած մասերը:

Նոյն օրէնքով միայն կարելի է բացատրել թէ ինչո՞ւ մեր մտաւորականութեան ու մեր հասարակութեան միջեւ գտնուող կապը քիչ-քիչ կը բարակնայ: Յեղը կը մնայ առաւել քան երբեք առո՞ղջը, ու իր մէջէն կը չեղոքացնէ, կ'անջատէ, կը վտարէ օտարացած ու այլասերած տարրերը: Գլուխը մարմնին կապող նիհար պարանոցը երթալով կը բարակնայ: Ու հեռու չէ գուցէ այն օրը երբոր վիզը փրթելով՝ մեր մտաւորականութիւնը անմարմին գլուխ մը պիտի ըլլայ միայն, եւ մեր ցեղը՝ անգլուխ մարմին մը...:

Չէ՞ք տեսներ արդէն թէ ի՞նչպէս շատ մը պրագէտներ լիրբ քաջութիւնը ունին յայտարարելու թէ իրենք ժողովուրդին համար չէ՛ որ կը գրեն:

Ո՛չ, հօտին ու հովիւներուն միջեւ անհասկացողութիւնը երբեք այսքան մեծ չէր եղած:

Գառնուկի պէս անդէն ցեղ մը ամէ՛ն օր, ամէ՛ն օր կը յօշոտուի: Իսկ մեր գամբռները խելօքցեր, փիլիսոփայացեր, քաղաքակրթուեր են, տիեզերական եղբայրակցութեան մը խօսքերը կ'ընեն մեզի, ու կ'երազեն այն հեռավոր օրուան՝ ուր դայլ ու գառնուկ մէկտեղ կ'արածուին...:

Մանուկի պէս տպէտ ցեղ մը ուսման կաթին է կարօտ, այն բարի ու անարատ ու սպիտակ կաթին որ հիւանդներն իսկ կարենային մարսել: Իսկ մեր համալսարանականները որ մեր մտաւոր ստնտու մայրերը պի-

տի ըլլային, դեռ կերպածնին չմարտած կու գան մեր առջեւ փոխելու... :

Ռրբուկի պէս անտէր ցեղ մը հուժկու, ու լուսեղ ու սիրտբուկ բարբառի մըն է ծարաւ: Իսկ մեր գրաւ գէտները հանելուկային, առեղծուածային, խաւարաւ կուռ բաներ կ'ըսեն իրեն. ու մեր քերթողները՝ գրիչնին հայ պրեան մէջ թաթխելէ վերջ՝ չինարէն տաղեր կը գրեն որպէսզի մա'րդ չհասկնայ... :

Թռչունի պէս վիրաւոր ցեղ մը, փոքրիկ վիրակապի մըն է կարօտ՝ իր թեւերը նորէ'ն բանալով միջոցին մէջ պրծիւի պէս սաւարնելու համար: Իսկ մեր ընկերաբանները թո'յն կը փչեն քոյներէն ներս, ու մեզ կը խօսին այն տարտամ ապագաներուն վրայ՝ ուր ազգ ու հայրենիք ու ընտանիք կը լուծուին համաշխարհային միջազգայնութեան մը մէջ... :

Այսպէս էր նաեւ հին Յոյներուն մէջ: Երբոր հիւանդ մը փրկելու ամէն յոյս կը կորսուէր՝ բժիշկը կը հեռանար իր սնարէն, ու փիլիսոսիայ մը կը նստէր հոգեվարքին մօտ, մահամէրձը մխիթարելու համար այն յոյսով թէ՛ օր մը ամէն կեանք ու ամէն անհատականութիւն պիտի հալին տիեզերական պոյացութեան մը մէջ... :

Ո՛չ, մենք դեռ այդ օրին չհասանք, մենք դեռ ապրիւ կուղենք, մեզ հոգիի ու մարմնի բժիշկներ միայն պէտք են:

Հեռու մենք՝ ախտագի'ն մտաւորականներ: Դուք ցեղին ուղեղն էք. բայց երբ այդ ուղեղը ուրիշ կերպ չի կրնար խորհել քան յուսահատեցնելով մեր կենսունակութիւնը, մենք պիտի փրցնենք ու նետենք այդ ուղեղը:

Մենք նոր միտքեր, նոր սիրտեր, նոր հոգիներ պիտի դարբնենք:

Մեզի կարմիր ու մսուտ շուրթներով, ուժեղ ու ժպտուն գրականութիւն մը պէտք է:

Մեզի առողջ ու երիտասարդ մտաւորականներ պէտք են: Զուկն իր գլուխէն կը հոտի, ազգն՝ իր մտաւորականներէն: Անո՛նք են ցեղի մը գլուխը:

Կրնայ մարմինը շատ ուժեղ ու շատ գործունեայ ըլլալ, բայց երբ ուղեղը խաթարուած է՝ այդ մարմնին շարժումը պիտի ըլլայ միա՛յն յիմարական գործունէութիւն եւ անպտուղ յոգնութիւն:

Ահա թէ ինչո՞ւ իրական վտանգները թողլով՝ հովերուն դէմ ու մենք մեզ դէմ կը պայքարինք: Ահա թէ ինչո՞ւ փոխանակ յառաջդիմելու՝ խենթերու պէս կեցած տեղերնուս վրայ կը ցատկենք երկու հազար տարիէ ի վեր . . . :

Այո, մեր ցեղը տարօրինապէս կենսունակ ու աշխատող ցեղ մըն է: Այո՛, մեր հնամենի նաւը դեռ շուրերուն վրայ կը ծփայ, դեռ չընկղմեցաւ: Բայց ի՞նչ է պատճառը որ երէկուան նաւակները մեզ արդէն անցան, ու մենք Ուրուական Նաւին պէս կը ծածանինք դեռ, անխորասուզելի՛, բայց եւ հաստատ ցամաքի մը հասնելու անկարող . . . :

Ասոր պատճառները շատ բարդ են անշուշտ: Բայց գլխաւոր պատճառներէն մէկն ալ ա՛յն է որ ղեկին գլուխը կը նստեցնենք մեր է՛ն ախտագին, է՛ն ալլասերած, է՛ն անպէտ ծնունդները:

Սակայն ստո՛յդ, ստո՛յդ կ'ըսեմ ձեզի, վտանգը մեծ է, շատ մեծ, աւելի՛ մեծ քան կրնանք ենթադրել:

Ժամանակն է հակազդելու, հակազդե՛նք:

Մեզի նոր Ոսկեդար մը պէտք է, նոր Ոսկեդա՛ր մը:

Ալլասերո՞ւմ, ո՛չ, Վերածնո՞ւնդ . . . :

Լօգան

ԱՊՐԵԼՈՒ ԿԱՄՔԸ

1694 Փետրուար 20ին ծնաւ — աւելի վիժեցաւ քան թէ ծնաւ — մանուկ մը որ երեւութապէս մեռած էր: Ո՛չ կը տեսնէր, ո՛չ կը ճշար, ո՛չ կը շարժէր, ո՛չ կը շնչէր:

Քանի՞ վայրկեան, քանի՞ ժամ, քանի՞ օր պիտի ապրի... ամբողջ դար մը:

Ու հակառակ իր անվերջ հիւանդութիւններուն՝ մըտային ա՛յնպիսի դործունէութիւն մը ցոյց պիտի տայ, որուն նմանը պատմութիւնը չէր արձանագրած դեռ:

Ո՛չ միայն դար մը պիտի ապրի, այլ այդ դարը իր սեփական դարը պիտի ըլլայ, Վօլթէրի դարը...: Որովհետեւ այդ հանճարեղ վիժուկը Վօլթէր ինքն էր:

Կատարեալ կմախք մը: Իր ժամանակին ամէնէն նիհար, ամէնէն հիւանդ, ամէնէն տղեղ մարդը:

Ու երեւակայել որ երեսուն տարեկան ծաղիկ հասակին, ծաղկի համաճարակ մը եթէ բոլորովին չմեռցուց զինքը, գոնէ վրայէն վերցուց գեղեցկութեան յետին նշոյլը:

Ո՞ւր երթամ որ գիս ընդունին,
Երբ դեմքիս վրայ ասեղ ախտին
Կնիքն ունիմ սասկատեսիլ,
Կարելի՞ է սիրոյ խորհիլ . . . :

Իր մտերմական նամակագրութիւնը բժշկական մանրամասն օրագիր մըն է, ուր Հիբօքրատ իսկ պիտի շուարէր ախտերու ա՛յսքան այլազան ցուցադրումի մը առջեւ: Բայց հիւանդը ոչինչ կը փոխէր իր անխարդախ զուարթութենէն:

— Երկու տարի երկու աչերս երկու պալար էին, կ'ըսէ, թարթիչներս ալ երկու պարան էին կարմիր ու սպիտակ . . .

Աչացաւին փոխն ի փոխ յաջորդեցին կրկորդացաւը, ձայնարգելութիւնը, խլութիւնը: Լինդերը կը փռտէին, ալոսները կը թափէին բերնին մէջ: Յօդացաւ մը ընդհատաբար անկողին կը դամէր, կը հիւծէր, կը սպառէր զայն: Բայց Վօլթէր՝ միշտ ժպտուն:

— Քոստաներուն է՛ն նիհարն եմ . . . , կը գրէր:

Յօդացաւէն աւելի՛ ցաւագին ախտ մը երեսունը ինը տարի սարսափելի կերպով տանջեց զայն՝ միզարգելութիւնը: Այնպէս որ իւրաքանչիւր անգամ ստիպուած էին գինքը լողցնելու, արիւնելու: Իսկ ասոր յաջորդեց շատ աւելի վտանգաւոր ախտ մը, սպիտակամիզութիւնը:

— Մատիտի պէս ոտքերս՝ տակառի պէս ուռեցան . . .

Յետոյ վրայ հասաւ ծերութեան հիւանդութիւնը, անդերակութիւնը: Ենչերակները կարծրացան, կիրկապեցին, քարացան. բազկերակն սկսաւ անկանոն կերպով գարնելու, ուղեղի արիւնախոնումներ իրար կը յա-

Չորդէին, եւ իբրեւ հետեւանք՝ անդամալուծութիւնը
ոչ չեզուին կապուելը...

— Երբ մարդ ինծի չնախ նիհար է՝ ծիծաղելի է ան-
րիւնախոնուած ունենալ, բայց ես ունեցայ այդ ծիծաղե-
լիութիւնը...

Եւ սակայն Վօլթէր այսքանով յուսահատող մարդ
մը չէր: Իր ծեփունի ու կմախացած կուրծքին տակ
մի՛շտ երիտասարդ կը մնար սիրտը, մի՛շտ խանդավառ,
մի՛շտ ժպտուն: Ահա թէ այդ հիւանդութեան միջոցին
ի՞նչ կը գրէր դերասանուհի մը:

— Եթէ ունենայի քսան տարի, եթէ ունենայի ձեզի
արժանի մարմին մը, հարստութիւն մը ու սիրտ մը, բո-
լորն ալ ձեզի պիտի նուիրէի: Բայց ամէն բան կորսըն-
ցուցի, ու հազի՛ւ թէ աչք մը ունիմ ձեզ տեսնելու, հո-
ղի մը ձեզ հիանալու, ու ձեռք մը ձեզի գրելու հա-
մար...

Եօթանասունը ութը տարեկանին Վօլթէր դեռ չէր
կորսնցուցած իր սրտին երիտասարդութիւնը...

Բայց իր գլխաւոր հիւանդութիւնը — ա՛յն որ օրօ-
րոցէն մինչեւ դագաղ ամէն օր տանջեց զինքը — ստա-
մոքսի հիւանդութիւնն էր: Կարելի է ըսել որ միւս բո-
լոր հիւանդութիւնները միա՛յն իր մարմինը տանջե-
ցին՝ առանց կարենալ իր հոգւոյն հասնելու. իսկ այն
վերջինը ուղղակի իր ուղեղին, մտածելակերպին վրայ
կ'ազդէր:

Վօլթէր առանց ստոմոքսի հիւանդութեան՝ ուրիշ
Վօլթէր մը պիտի ըլլար, աւելի՛ լաւատես, աւելի՛ վը-
սեմ, աւելի՛ անտոնաճային Վօլթէր մը: Մինչդեռ հի-
մա որքան ալ բարձրանայ, կը զգաս որ մէկ հոտը հո-
ղին է: Եթէ մէկ ձեռքով հրեշտակ մ'իսկ թոցնէ, գլի-
տես որ միւսովը սատանայ մ'է բռնած կռնակին ետեւ...

Անկարելի է բժիշկ ըլլալ, ու իր ջղուտ ու խայթող,
զուարթ ու կծու, անուշ ու դառն լեզուին տակ՝ իսկոյն
չգուչակել ստամոքսի լեղիութիւն մը:

Ճաշակեցէք եւ տեսէք սա յատկանշական քառեակը.

Զուարթ եղայ քէներուս մէջ

Ու ախտերու համբերեցի.

Մէկ ոտքս միշտ դագաղին մէջ՝

Միւսով տուի աքացի...:

Հոտուրտացէք նաեւ — չեմ համարձակիր ըսելու
ճաշակեցէք — իր Փիլիսոփայական Բառարանէն փըր-
ցուած սա պատառը.

— Երբ նախարարէ մը շնորհ մ'ունիք խնդրելու,
նախ տեղեկացէք թէ իր փորն ազա՞տ է: Մեր նկարա-
զիրն ու հոգին մեր աղբամանէն կախում ունին...:

Արդէն չէ՞ որ Մօնթէները իմաստասէրն ալ այդ ա-
նօրեայ կանոնաւոր գործողութեան մէջ կը սահմանէր
մարդկային ամէնէ՛ն իրական երջանկութիւնը:

Հարկ կա՞յ ըսելու որ Վօլթէր այդ յետին երջան-
կութենէն ալ գրկուած էր:

Պղինիոս պատմաբանը կը հաւաստէ թէ Եգիպտա-
ցիք Իպիս թռչունէն սորվեցան փորլուացք ընել. —
«Իպիս իր մարմնին ներսը կը լուսայ կտուցովը ջուր նե-
րարկելով հո՛ն՝ ուրկէ առողջութիւնը կը պահանջէ որ
ստամոքսին անելորդ սնունդները դուրս գան:»

Պղինիոսը չեմ գիտեր, բայց Վօլթէր անմահացուց
այդ ժէսքը...: Երեւակայեցէք որ ամիսը ութը լուծո-
ղական կ'ընդունէր ու տասներկու փորլուացք:

Երբ Բրուսիոյ թագաւորը Ֆրէտէրիք Մեծ՝ իր հան-
ճարին վրայ զմայլելով՝ զայն իր պալատը պահել ու-
զեց,

— Խնդրէ ինձմէ ի՛նչ որ կ'ուզես, հարցուց :

— Կ'ուզեմ միտակ անկողին մը, գրեթէ մը ու Ֆրուսիոյ թագաւորը... , պատասխանեց Վօլթէր :

Ու տարիներ յետոյ երբ հայրենիք վերադառնալով, դարձեալ գերմանական ազդու լուծողականներ կը խընդրէր իրմէ .

— Ղրկած դեղահատներս բաւական են ամբողջ Ֆրանսան լուծելու... , կը գրէր Մեծ Թագաւորը :

Այս պայմաններուն մէջ դիւրին է հետեւցնել թէ ի՛նչ տրամադրութեան տակ կ'աշխատէր .

— Գրած ատենս երկու ձեռքով փորս կը բռնէի, ու յետոյ գրիչս... .

Դժուար չէ նաեւ կուսել որ՝ հակառակ իր յաւիտենական քմծիծաղին՝ իր կեանքը հեռո՛ւ էր վարդագոյն ըլլալէ .

— Ամբողջ կեանքս ես մեռայ... , կը գրէ տեղ մը :

Եւ սակայն իր բոլոր ժամանակակիցները մեռան, զինքը պաշտպանող բարեկամները մեռան, զինքը դարմանող բժիշկները մեռան, ու ինք դեռ կ'ապրէր, կ'ապրէր ու կ'աշխատէր : Եօթանասուն հատոր գիրքեր դեռ չյովնեցուցին իր գրիչը : Ութսուն տարեկանին Մէնէի Աղջիկները գրեց երկու օրուան մէջ : Երկու տարի յետոյ Իրէնի ողբերգութիւնը յղացաւ... :

Ի՛նչ մոգական գաղտնիք մ'ունէր ուրեմն այս արտակարգ մարդը որ ինքն իր բժիշկն ըլլալը կը յայտարարէր ամէնուն :

— Պահպանեցէք ձեր առողջութիւնը, կը գրէր բարեկամի մը, ան աւելի ձենէ կախում ունի քան աշխարհի բոլոր բժիշկներէն : Զափաւար եղէ՛ք :

Ահա իր միակ պատուէրը :

Զարմանալի է դիտել որ այդ որկրամոլութեան դա-

րուն մէջ, Վօլթէր նոյնի՛նկ թագաւորներու սեղանին վը-
րայ երբեք չէր շեղեր իր գիտցած կերակուրներէն :
Կաթ, հաւկիթ, թնայ, գետնախնձորի ապուր, բրինձ, ու
մրատան մը ոչխարի միս . ահա դար մը ապրելու իր
ճաշացոյցակը :

Ան քիչ կ'ուտէր, բայց շատ կը ծամէր : Սկիզբները
իր միակ մոլորութիւնը սուրճն էր, բայց երբ տեսաւ որ
իր ջղայնութիւնը կ'անելցնէր՝ սուրճն ալ դադարեցուց :

Ու այս նախաւորութիւնը՝ Սիրոյ մէջ մինչեւ ծո-
մապահուսթեան նահմանները կ'երթար . . . :

Քիչ մը վերը իր տգեղութիւնը ցիշեցինք : Բայց
Վօլթէր իր մասնաւոր գեղեցկութիւնը ունէր՝ մաքրու-
թիւնը : Իր վտիտ մարմնին վրայ կուսական շնորհ մը,
սրբութիւն մը, յոյս մը կար միշտ : Լոկանքն ամէն օր
անպակաս էր : Ու իր անձին, հազուատին, ուտենտին
ծնայրահեղ անբժուութիւնը կնատարեալ կրօնք մը, արարու-
ղութիւն մը, նաշտամունք մը եղած էր իրեն համար :

Իր հիւանդութիւնները մոռնալու համար իբրեւ
միակ դարման՝ աշխատութեան կը նուիրուէր : Օրական
տասնըոթէն քսան ժամ կը գրէր ու կը կարդար՝ իր
ցանկերուն վրայ խորհելու ժամանակ չունենալու հա-
մար . . . :

Գրասենեակին մէջ հինգ սեղաններ ունէր՝ հինգ եր-
կերու համար : Հագիւ թէ մէկ գրքին վրայ ձանձրա-
ցած, միւսին վրայ կ'իյնար . . . հանգչելու համար :

Բայց այդ սո՛սկ ուղեղային կեանքը շատոնց պիտի
սպառէր իր կեանքը՝ եթէ մարմնային աշխատութիւն-
ներով ան չգիտնար ներդաշնակել իր գործունէութիւնը :
Պարտիզպանութիւն, ալքեղործութիւն, ծաղկամշակու-
թիւն, ամէն օր կը ծաղկեցնէին իր ուժերը :

Շուն երկարակեցութեան դնողունիքը գիւղացիներուն

մէջ կը փնտռեն: Ի՛նչ բան աւելի բնական քան առողջ լեռնցի մը, որ ո՛չ սիրտ կը մաշեցնէ, ո՛չ միտք կը յոգնեցնէ, ծառի մը պէս կ'ապրի ու անասունի մը պէս կ'ուտէ:

Վօլթէր իր անձին օրինակով մեզ ցոյց կու տայ որ մարդ կրնայ ախտաւոր ծնիլ, կրնայ բոլոր հիւանդութիւններու մաղէն անցնիլ, եւ սակայն ապրիլ, գործել, երջանկանալ ու երջանկացնել...:

Զափաւորութիւն, մաքրութիւն, աշխատութիւն. ահա այն պարզ ու հաստատուն եռոտանին որուն վրայ ամէն մարդ ամբօրէն կրնայ նստիլ:

Այդ եռոտանիին վրայ կանգնած էր Վօլթէր իր վերին հասակին ամբողջ բարձրութիւնովը: Բայց իր յենարանը ջարհազանց անկայուն ըլլալուն վայրկեանէ վայրկեան չիյնալու համար մէջքին փաթթած էր պարաններէն է՛ն ամուրը, Ապրելու Կամէր...:

Այո՛. ո՛վ որ կեանքին հաւատքն ունի՝ երկնքէն բռնառնելիք չունի մ'ունի: Ո՛վ որ Յաղթութեան յոյն ու Երջանկութեան սէրն ունի՝ ան իր ուներուն վրայ երկու թեւեր ունի, ան հողէն չի վախնար...:

Այսպէ՛ս ապրեցաւ Վօլթէր. այսպէ՛ս ապրեցան բոլոր ութեղ անհատականութիւնները: Սոփոկլէս, Գիոնդիսէս, Քսէնոֆոն, Բաթօն, Միքէլ-Անճէլօ, Բէթրարք, Փրանքլին, Հօպպէս, Ուաթ, Թալէյրան, Հիւկօ, Կէօթէ, Նեւտոն, Վէլիսկիթօն, Լիթրէ, Պիւֆօն, հակառակ իրիստ յոգնեցուցիչ կեանքի մը, դար մը բոլորած են:

Այլանպէս ինչպէ՛ս բացատրել այն օրէնքը որ սովորական կեանքերուն միջինը յիսուն տարիքին կը փակուի, մինչդեռ հանճարներուն միջինը — հակառակ իրենց անտառի անողջութեան — եօթանասուն տարին ալ կ'անցնի: Հիբօքրատի բժշկութեան հայրը մէկ դարն ալ անցաւ...:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԶԳԱՅԱՐԱՆՔ

Հանդիպած առաջին աշակերտին հարցուր թէ որո՞նք են մարդկային զգայարանքները: Առանց տարիքի խտրութեան նո՛յն պատասխանը պիտի ընդունիս:

— Տեսանելիք, հոտոտելիք, ճաշակելիք, լսելիք, շօշափելիք...:

Եւ սակայն ամէն մարդ գիտէ թէ ուրիշ զգայարանք մ'ալ կայ, վեցերորդը, այն որուն մասին չի խօսուիր եւ որ աշխարհ կը կենսաւորէ:

Իպրոցները կը լռեն. իր անունը անպատշաճ է: Ազատօրէն կարենալ խօսելու համար՝ իր պաշտօնին յարմար անուն մը տանք, ու համարձակօրէն կոչենք զայն սիրելիք:

Բոլոր ճաշակելիքներէն ու հոտոտելիքներէն աւելի կարեւոր է ան: Իրմէ՛ կախում ունի որ երջանիկ կամ թշուառ, առողջ կամ տխւղձ մարդկութիւն մը ծնի:

Կեանքի բոլոր հարցերուն մէջ ամէնէն առաջինն է սեռական հարցը: Բնագէտներն ու ընկերաբանները կը համաձայնին կրկնելու թէ է՛ն դժուար խնդիրն է ան:

Բայց ի՞նչ կ'ընենք մենք, ընտանիքի հայրերս:

Կը թողունք որ տղան ինքնիրենը լուծէ այդ կնճռոտ հանդոյցը: Ու մեր կողմէ կը բաւականանանք միայն իր մէջ ներմուծելով զգուանքի ու ամօթխածութեան դադափարը: Սեռային տգիտութիւնը իբրեւ անհրաժեշտութիւն եւ իբրեւ սրբութիւն կը նկատենք:

Սակայն օր մը պիտի դայ — անխուսափելի՛ օրը — երբ մեր չըսածը փողոցին տղաքները պիտի ըսեն, ու որքա՛ն յոռի կերպով...:

Վա՛յ այն ատեն այդ տղուն:

Ծնողքին դաւադիր լռութիւնը, ընկերներուն ոճրապարտ մեղսակցութիւնը, արդիլուած բան մը ընելու գիտակցութիւնը իրար միանալով՝ երէկուան հրեշտակը այսօրուան իժին պիտի վերածեն:

Չեմ համարձակիր նկարագրելու թէ այնպիսի տարիքի մը մէջ երբ պատանին ջղային դրութիւնը դեռ հազիւ կազմակերպուելու վրայ եղող նուրբ — ամենանուրբ — դրութիւն մըն է, ի՛նչ ահաւոր աւերներ կը գործեն այդ անվերջ ու անանուն ցնցումները:

Սակայն վտանգը միայն մարմնական չէ, այլ հոգեկան: Ո՛չ թէ միայն իրենց Փիղիքական առողջութիւնը կը խաթարեն անոնք, այլ նաեւ իրենց բարոյական առողջութիւնը, իրենց նկարագիրը, իրենց զուարթութիւնը, իրենց սրբութիւնը:

Այսպէս, երիտասարդ մը որ դպրոցէն կ'ելլէ, վարդ մըն է որ իր բոյրը կորսնցուցած է, եւ որուն բոլոր թերթերը փրթած են: Եթէ դեռ միակ թերթ մը ունի, ան ալ առաջին ցնծուհին պիտի փրցնէ, այնպէս որ փրշալից կոթ մը միայն պիտի մնայ իր ապագայ կնոջ ձեռքը...:

Որովհետեւ, — ինչո՞ւ չէ — այդ տղէտ պատանին, որ ո՛չ մէկ առողջապահիկ կանխազգուշութիւնով չգի-

նեցինք, վաղը, սիրելու խաբկանքով, համբոյրի մը փոխարէն պիտի ստանայ անտերուն էն սարնափելին, եւ դարմանուելու խաբկանքով կրկնօրէն պիտի գոհուի այն տխուղասաւոր շառլաթաններուն որ բժշկութիւնը պոռնկացուցին... :

Ահա թէ ինչպէս՝ ամօթի եւ մեղքի պատրուակով թոյնի աղբիւր մը կը դարձնենք այն զգայարանքը, որ ամէնէն իրական երջանկութեան գործիքն է՝ Բնութեան կողմէ մեզի նուիրուած :

Զգուշութի՛ւն : Չստորնացնենք, չխաթարենք, չբլթացնենք զայն, սեռական զգայարանքը :

Կենդանական աշխարհին մէջ քանի՛ քանիներ կան որ մի՛այն այդ զգայարանքով ու մի՛այն այդ զգայարանքին համար կ'ապրին :

Ո՛վ չի ճանչնար էֆէմէր թիթեռնիկը, այն շնորհալի թիթեռնիկը որ ամառ գիշերներ կու գայ ձեր լայտերին շուրջ բացխփելու իր թեթեւ թեւերը : Ան կ'ապրի ամէնէն կարճատեւ ու ամէնէն գեղեցիկ կեանքով որ կարելի ըլլայ երեւակայել : Ծաշակելիք չունի, չի կըրնար ունենլ, քանի մը ժամէն պիտի մեռնի . բայց պիտի մեռնի ամէնէն բնական, ամէնէն իտէալ մահով, առանց ծերանալու, առանց հիւանդանալու, առանց ցաւելու... : Երջանի՛կ թիթեռնիկ . սնունդի պէտք չունի, որովհետեւ ստամոքս չունի . կեանքի հոգ չունի, որովհետեւ իր օրերը համրուած են : Իր միակ գրաւոամը սէրն է . ան պիտի բարձրանայ եթերին մէջ, իրեն պէն Վաղամեռիկ թիթեռնիկ մ'ալ պիտի գտնայ : Ու պիտի սիրէ, ու պիտի մեռնի իրեն նուիրուելով... : Ան պիտի իրականացնէ բանաստեղծին երազը . «Ծնիլ, սիրել, մեռնիլ...» :

Իրեն համար չէ Շամֆօռին սէրը, այն սէրը որ

«Երկու մաշկերու եպուսն է» եւ որ այլասերած մարդկութիւն մը միայն կրնար հնարել :

Հազար դարերու քաղաքակրթութիւնով մը Բնութենէն հեռացած մարդկային սրտին մէջ անգամ՝ տեսէք թէ ինչպիսի ճոխ ծաղիկներով կը պծնուի ան . —

«Ին թշուառ ուղեղին մէջ թողէք որ սէրը քսանըջորս ժամ աշխատի, ու ահա թէ ինչ պիտի գտնէք հոն, կ'ըսէ Սթանտայ: Չմեռնային տերեւաթափ ճիւղ մը կը նետեն Սալցպուրկի աղահանքի մը մէջ, եւ երբ քանի մը ամիս յետոյ գայն դուրս կը քաշեն, այնպիսի պսպրդուն բիւրեղներով ծածկուած է, աղամանդներու այնպիսի անհունութիւն մը պծնած է ամենափոքր ստանդարտի անգամ, որ անկարելի է ճանչնալ նախկին ճիւղը...:»

«Երեւակայութիւն» պիտի ըսէք: Ազատ թողէք երկու սիրահարները որ Բնութեան ձայնին հետեւին, ու պիտի տեսնէք թէ ի՞նչ գեղեցիկ իրականութիւն է այդ երեւակայութիւն կարծուածը:

Հոգւոյն եւ մարմնին այնքան սեղմ ու փոխադարձ ազդեցութիւնը մարդկային ուրիշ ոչ մէկ գործունէութեան ատեն կարելի է տեսնել:

Միսին մէջ տյնպէս մը կը փոթորիկի հողին՝ որ սուկորներուն ամէնէն անշարժ բջիջներն անգամ վայրկեան մը իրենց ապրիլը կը զգան:

Արուն ու էգը, սէրն ու սեռը, մարմինն ու հոգին իրար խառնուելով՝ միանգամայն Տիեզերքին ու Աստուծոյն կը խառնուին:

Մարդկային ո՛չ մէկ զգայարանք, կենդանական ո՛չ մէկ գործողութիւն, բնագիտական ո՛չ մէկ երեւոյթ այնքան խորհրդաւոր է:

Այդ գերագոյն վայրկեանին, է՛ն սեւ մարդը արշալոյսներ հրդեհելու ընդունակ հրաշէկ հոգի մը կ'ըլ-

լայ: Է՛ն ստոր մարդը կը հաւաքէ ինչ որ կայ իր մէջ
լաւագոյն՝ կուսական կաղապարի մը մէջ նետելու հա-
մար զանոնք:

— Վայրկենական ցնցո՛ւմ մը... , կ'ըսէ Մարք Օ-
րէլ:

Բայց այդ մ'կ' յնցումը անհունները կը դողացնէ
ու յաւիտեանները կը բեղմնաւորէ...:

Այսպէս է սէրը. մաքուր, առողջ, բնական սէրը:
Իմաստութի՞ւն թէ յիմարութիւն. չեմ գիտեր: Կը
զգամ միայն որ մարդկային ամենաբարձր արտայայ-
տութիւնն է ան: Անո՛վ է որ Աստուած մեր մէջ կը յայտ-
նուի. Աստուած սէր է:

Պատրաստենք մեր զաւակները այդ մեծ օրուան
համար: Ու սորվեցնենք իրենց Վերածնունդի առաջին
օրէնքը.

Առողջ սէր, առողջ սեռ:

Բանկալթի

ՄԵՌԵԼԻ ՄԸ ՆԱՄԱԿԸ

Անծանօթուհիի մը նամակին, կը խնդրեմ, բարի՛
Տօքթէօր, ներողամիտ եղէք:

Ու հաւատացէք որ եթէ աչքիս առջեւ մահուան
ստուգութիւնը չըլլար, երբե՛ք, երբե՛ք պիտի չկրնայի,
պիտի չհամարձակէի բառ մ'անգամ գրելու:

Բայց ինձ կը թուի թէ ձեզի գրելով, — հակառակ
որ անծանօթ մըն եմ ձեզ — ինչ մաս մը պիտի ապրի,
ու իմ օրինակս տարեկից աղջիկներուս սրտին պիտի
հասնի:

Կ'ուզէ՞ք ով ըլլալս գիտնալ, Տօքթէօր:

Ես փոքրիկ դժբախտ Տիկին մըն եմ. հարս մը ու
գրեթէ որբեւայրի մը արդէն. հիւանդ մը եւ մօտ օրէն
դիակ մը....:

Ժամանակ մը կար սակայն երբ ես ալ զուարթ ու
կայտառ աղջիկ մըն էի: Կուսական շրթներուս վրայ
ձերմակ ժպիտը կը բողբոջէր նարնջենիի ծաղիկներու
պէս:

Ժամանակ մը կար երբ արիւնս ոգելից ըմպելիի մը
պէս կը Փշար ու կը գինովցնէր սիրտս: Երիտասարդու-

Թեանս, գեղեցկութեանս, իտէալիս ամբողջ հպարտութիւնն ունէի իմ անձիս վրայ:

Ժամանակ մը կար երբ Թռչունի պէս ազատ էի, յոյսի պէս գուարթ, ու Աստուծոյ պէս ամենակարող կը կարծէի ըլլալ...:

Այդ ժամանակը — կարծես թէ դարեր անցեր են վրայէն — դեռ հազիւ տարի մը առաջ էր:

Այս մէկ տարուան մէջ՝ մարդիկ ժամանակ գտան զիս ամուսնացնելու, արգանդէս երկու գաւակ վիժեցընելու, հոգիս դժոխքի վերածելու, մարմինս՝ դիակի...:

Ծիշդ է որ ամուսնութենէս առաջ արդէն ես կը զգայի, գիտէի որ տկար էի: Ծունկերս կը կտրուէին, ախորժակս կը գոցուէր, ձայնս կը խզուէր, գոյնս կը դեղնէր: Աւելի սրտիս ուժովը կ'ապրէի, քան թէ մարմնիս ուժովը...:

Ա՛խ, Տօքթէօր, եթէ գիտնաք որ յոյսի ինչ լեռներ կան ամենայետին աղջկան մը իսկ սրտին մէջ, պչն առտեն միայն պիտի հասկնաք թէ շիւղի պէս նիհարցած կոյսերը դեռ ինչո՞վ կ'ապրին...:

Մական, օր մը Եգիպտոսէն մարդ մը եկաւ, որ ո՛չ տեսած, ո՛չ դպած էի, եւ որ ամբողջ յոյսերս փըրցուց, սրտիկս չորցուց:

Նախ ծնողքս տարտափօրէն ըսին որ մեզի հեռաւոր ազգական մըն է ան: Բայց յետոյ, այդ հեռաւոր ազգականութիւնը աւելի մօտեցնելու խօսքեր եղան: Պարաւ մամիկ մը որ այս առթիւ հրաւիրուեր էր,

— Զեր, աղջիկը կելիճճիկ է, ըսաւ. կելիճ ըրէք որ աղէկնայ...:

Բայց ես գաղտնաբար բժիշկի մը ոտքը ինկայ. առաջեցի, լացի որ ճշմարտութիւնն ըսէ ինձի:

— Աղջիկս, ըսաւ բժիշկը, — դեռ իր բառերը ա-

կանջիս մէջ են մահուան վճիռի մը պէս ծանր, — աղջիկս, դուն դեռ թոքախտաւոր չես, բայց եթէ ամուսնանաս՝ պիտի թոքախտաւորուիս, ու եթէ դաւակ մը բերես՝ պիտի մեռնիս... :

Բայց, Եգիպտոսի մէջ հարստացած մեր ազգականը կ'երեւի թէ անմիջական պէտք ունի եղեր իմ բերելիք դրամօժիտիս՝ իր ծխախոտի վաճառականութիւնը փրկելու համար :

Ինծի պէս նիհար, վտիտ, անարիւն էակ մը, առա՛նց կանխազգուշական պատուէրի մը, առա՛նց բժշկական ծանօթութեան մը, — դեռ 16 տարու էի այն ատենը — յանձնեցին տղէտ ու հեռաւոր մարդու մը ձեռքը, որ ուզածն ընէր ինձմով :

Ու ան ըրաւ ինձ այն միակ բանը որ կրնար ընել... :

Դեռ հազիւ նոր հարս էի, դեռ հազիւ մեղրալուսինս էի մտեր, — ի՞նչ սեւ մեղրալուսին, Աստուա՛ծ... — երբ արդէն սկսայ զգալ մայրական գալարումները :

Բայց նիհարութիւնս ա՛յնքան շատցաւ, ու արիւնս ա՛յնքան քիչցաւ, ա՛յնքան մահատիպ եղայ ու տժգոյն, որ սարսափած՝ ստիպուեցան արգանդէս խլել առաջին համբոյրին զաւակը... :

Ասոր վրայ, ա՛յնքան անարիւն, ա՛յնքան անուժ եղայ, որ հալած մոմի մը պէս անկարող էի կանգուն մընալու :

Ի՞նչ պիտի ըսէք ուրեմն, եթէ գիտնաք որ՝ այսպիսի պայմաններու մէջ ուր անկողնին գամուեր էի կէսմեռել, կէս-ողջ, ամուսինս երկրորդ զաւակ մըն ալ կը ձօնէր ինձ, երկրորդ համբոյրին զաւակը... :

Ու նոր յուսահատութիւն, ու նոր ճիչեր, ու նոր վիժում, ու նոր արիւնախոնոմ :

Միայն թէ այս անգամ արիւնը բերնէս ալ կու
գար . . . :

Ճարահատ, զիս մինչեւ հոս բերին, զուիցերական
սարերուն մէջ ասնաթօրիում մը դրին, եթէ ոչ բուժուե-
լու, գոնէ իմիններս չվարակելու համար . . . :

Ու ես հոս, միամինակ, իւզարար չունեցող կան-
թեղի մը պէս, օրէ օր, կաթիլ կաթիլ կը մեռնիմ . . . :

Կը մեռնիմ, բարի՛ Տօքթէօր, ու կ'ուզեմ ապրիլ :

Սիրտս — դեռ տասնըեօթ տարու է սիրտս — դեռ
չէ վարժուած մօտալուտ ու անխուսափելի մահուան :

Կ'ուզեմ ապրի՛լ : Կ'ուզեմ ապրի՛լ՝ չնայելով որ
կեանքը լիքն է հիասթափումներով ու դառնութիւննե-
րով : Կ'ուզեմ ապրի՛լ՝ չնայելով որ ամէն քայլափոխիս
կեղծիքն ու չարիքը, եսասիրութիւնն ու շահամոլութիւ-
նը կը ցցուին դիմացս :

Կ'ուզեմ ապրի՛լ, ու կը զգամ թէ կը մեռնիմ :

Իմ ծանր օրերուս ա՛յնքան ուժ ի գործ դրած եմ,
Տօքթէօ՛ր, հոգիս մարմնիս մէջ պահելու համար, —
մանաւանդ որ կոյր հաւատացող մըն ալ չեմ անդիլի
կեանքին — այնքա՛ն անգամ բոռնցքներս սեղմելով
կոուեր եմ՝ «պիտի չմեռնիմ, պիտի չմեռնիմ» կրկնե-
լով . . . :

Բայց կը տեսնեմ որ զո՛ւր է : Այս անիծուած հի-
ւանդութեան շրջանը այնքան երկար է որ մարդ ակա-
մայ կը յուսահատի :

Սիրտս ապրելու համար յոյսի պէտք ունի, ինչպէս
կանթեղը՝ իւզի :

Յոյսի բառ մըն ալ ինծի՛ գրեցէք, բարի՛ Տօքթէօր :
Ու շուտով գրեցէք. կը վախնամ որ ա՛լ օրերս համրուած
ըլլան :

Եթէ դարձան մը չունիք հոգեվարք մը ապրեցնելու, գոնէ յոյսը տուէք թէ յիշատակս պիտի ապրի:

Երբոր մեռնիմ, պիտի ըսէք — խոստացէ՛ք ինձ — պիտի ըսէք աղջիկներուն ու մայրերուն թէ Արմինէն ինչէ՞ն մեռաւ: Իմ անունս Արմինէ է:

Յ. Գ. — Վերի նամակը դրած օրէս ի վեր երկու ամիսներ անցան ու դեռ չէի համարձակեր զայն թղթատարին յանձնելու: Բայց այսօր մահուան արագութիւնը համարձակութիւն կու տայ ինձ:

Այսօր իմ տարեդարձս է, վերջին տարեդարձս: Այսօր իմ անմեղութեան տասնըութը տարիները կը թաղեմ ճերմակ վարդերու պէս:

Բախտի բերումով ալ, այս գիշեր, վարը, մեր պանդոկին մէջ երեկոյթ մը սարքուած է, կարծես յատկապէս ինծի համար:

Բժիշկները զիս բացարձակ անչարժութեան դատապարտեցին: Բայց անդիմադրելի ցանկութիւն մը ունիմ աչքերս երջանիկ պատկերներով լեցնելու՝ վերջնականապէս փակելէ առաջ զանոնք: Կ'ուզեմ տեսնել ուրախ զոյգեր, յուսողող սրահներ, ժպտուն տիկիներ...:

Բայց հազիւ թէ անկողնէս վար նետուած՝ արտակարգ սարսուռ մը, յանկարծակի յուզում մը կուրծքս կը սեղմէ: Բերնիս մէջ տաք հեղուկ մը, արիւնի համ մը կայ...:

Մարմինս փուշ-փուշ, ծունկերս կտրուած, հազի՛ւ ուժը կ'ունենամ մինչեւ հայելիիս առաջը վազելով բերանս բանալու... մորթուած աղաւնիի արիւնաթաթախ բերան մը...:

Սարսափահար անկողին կը նետուիմ: Կ'ուզեմ քրնանալ, մեռնիլ, չտեսնել, չզգալ:

Բայց աչքերս չեն գոցուիր: Վարի դահլիճներէն,

կրան ճեղքերէն օրօրող երաժշտութեան մը հեւքը կը
հասնի...: Կարապի երգը...:

Այս վայրկեանիս՝ երեկոյթին մէջ կը պարեն, կ'ու-
րախանան, կը սիրեն...:

Ես անկողնիս մէջ կճկտած, խղղուկ-խղղուկ կու-
լամ, կարմիր կուլամ, արիւն կուլամ...:

Կ'ուզեմ ապրի՛լ, կ'ուզեմ ապրի՛լ, Տօքթէօ'ր...:

ԾԱՐԱԻ ՄԱՐԴԷԸ

Շատեր տեսայ, շատեր տեսայ արտասահմանի տի-
պարներուն մէջ, բայց այս մէկին նման հատ մըն ալ
չեմ կարծեր որ գտնուի:

Առաջին անգամէն արդէն ամբողջ ուշադրութիւնս
իր վրայ խտացաւ: : Լա Փէ դարեջրատան մէջ նստեր
էի դիչեր մը: Երամ շտուրթեան, ծուխի ու բաժակներու
ծովուն վրայ ծփացող նայուածքս յանկարծ՝ հարիւրա-
ւոր դէմքերու մէջէն՝ իր դէմքին վրայ կանգ առաւ:

Զոյգ մը խոժոռ պեխերու ետին պահուելու ճեր-
մկոտիկ ու բարակուկ դէմք մը... երկու սպառնական
նիզակներու ետին ապաստանած հիւանդագին Սուլթանի
մը պէս հայտնաւ:

Գաւաթ մը դարեջուրի առջեւ ժամերով նստեցաւ:
Նստեցաւ մի'ս-մինակ, շի'փ-չիտակ, փայտ կլլած մար-
դու մը պէս: Պեխին մէ'կ մազը, ձեռքին մէ'կ մատը տե-
ղէն չերերաց: Իր գաւաթ մը դարեջուրին մէջ նայեցաւ,
նայեցաւ, նայեցաւ, ծովերուն խորութիւնը հաշուող
մարդու մը պէս: Ու յետոյ, առա'նց կաթիլ մ'անգամ

տանելու իր շրթներուն, — թերեւս իր պէխերուն զին-
ուորական շարքը չաւրելու համար, — ելաւ գնաց :

Եթէ այսքանն արդէն չի՛ դարձացներ քեզ, պատ-
ճառն այն է որ դուք ձե՛ր աչքով չտեսաք զինքը : Ամէն
պարագային ես այդ գիշեր այդ մարդէն բոլորովին
մազնիսացայ : Անիկա հեռուէն ծծուն թուղթի մը պէս
քաշեց, ծծեց իմ աչքերուս ամբողջ ուշադրութիւնը՝ ա-
ռա՛նց որ ինք անդամ մը իմ կողմս նայէր :

Միւս գիշեր քիչ մը աւելի կանուխէն գացի նոյն
գարեջրատունը : Նոյն մարդը նորէն հոն էր, նոյն աթո-
ռին վրայ նստած ու նոյն խոժոռ պէխերուն ետին ա-
պաստանած : Նորէն իր բաժակ մը գարեջուրին նայե-
ցաւ, նայեցաւ, նայեցաւ : Ու յետոյ, երբոր բոլոր պղղ-
պջակները մէկիկ մէկիկ Փչրտացին ու սմքեցան, եւ երբ
բաժակին պաղ-պաղ քրտինքները տաքցան ու հալեցան,
նոր բաժակ մըն ալ ապսպրեց, նայեցաւ, նայեցաւ, նա-
յեցաւ, ու ելաւ գնաց :

Միւս օր ու միւս օրերը աւելի ու աւելի կանուխ դա-
ցի հոն, աւելի մօտիկ նստելու համար այս հիւանդոտ
սիւնիքսին : Բայց միշտ նոյն բանը միայն տեսայ :

Իր որոշ ժամուն գարեջրատունէն ներս կը մտնէր .
դուռին ու պատուհանին միջև զսուշաւոր հեռաւորու-
թիւն մը կ'ընտրէր՝ օդի հոսանքներուն չենթարկուելու
համար . առանձին սեղան մը կը զատէր հոն, ու ...
չլը՛խկ ... աթոռին վրայ կը նստէր տոպրակ մը ոս-
կորի պէս :

Վերարկուն բնաւ չէր զատեր կոնակէն, թերեւս իր
նստատեղիին ոսկորները չցաւցնելու համար : Բայց ին-
չո՞ւ իր գլխարկն ալ չէր հաներ բնաւ, ու ինչո՞ւ մանա-
ւանդ այս հաստ կաշիէ ձեռնոցները այս ամառ օդե-
րուն ... : Անոնք այնպէս անխախտ կերպով փակցուած ,

կոճկուած էին իր ձեռքերուն վրայ՝ որ կարծես ա՛լ իր մարդակազմութեան մաս կը կազմէին: Ինչո՞ւ բնաւ չէր հաներ զանոնք. բորո՞տ էր արդեօք...:

Այսպէս կը նստէր ան մի՛ս-մինակ, շի՛ւր-շիտակ, բացարձակօրէն անշարժ, երբեմն-երբեմն ջղային աչք մը քթթելով իր առջեւի դարեջուրին: Ու յետոյ, առանց ժամացոյցը հանելու, բայց միշտ ու ճիշդ նոյն վայրկեանին, կարծես զսպանակէ մը մղուելով, կ'ելէր կ'երթար:

Հետաքրքրութիւնս երթալով այնքան աւելցաւ այդ խորհրդաւոր ձեռնոցներուն, գլխարկին ու դարեջուրնե-րուն շուրջ, որ օր մը որոշում տուի անպատճառ գի-չերն իրեն քով երթալ ու որեւէ պատրուակով մը հետը խօսիլ:

Մակայն այդ գիչերն իսկ, այդ զարմանալի մարդը՝ կարծես թէ գուշակելով իմ որոշումս՝ դարեջրատուն ոտք չկոխեց: Ու այսպէս շարաթ մը, երկու շարաթ, ե-րեք շարաթ անցաւ: Մտածեցի թէ անշուշտ օտարական ճամբորդ մըն էր ան՝ որ մեկնեցաւ մեր քաղաքէն՝ քիչ մըն ալ ուրիշ տեղ ապսպրելու համար իր դիւթական դա-րեջուրները:

Բայց ահա օր մը, բնա՛ւ չսպասած մէկ վայրկեա-նիս — բժշկութեան մէջ երբեմն կը պատահին այս անակնկալները — գիս հրաւիրեցին մասնաւոր դարմանա-տուն մը՝ հայ հիւանդի մը համար: Ու ի՞նչ մեծ եղաւ զարմանքս երբ ինքզինքս յանկարծ դէմ դէմի գտայ այս կենդանի սփինքսին հետ...: Վե՛րջապէս պիտի կարե-նայի մօտէն դիտել այս վագրին գլուխը:

Վագրին գլո՞ւխը: Գլխարկ չունէր հիմա, ու վեց թել մազեր՝ իր շլիքէն, ականջներէն, ու թեւերուն տակէն երկնցնելով բերեր, դարձուցեր, փակցուցեր էր

ճակտին չորս կողմը, ու այդպէսով բարակ կեղծամ մը ձեւացուցեր էր, որուն տակէն դեղինէն կանաչի վարնող դանկ մը պահել կը ջանար իր անկիւնաւոր ու ողորկ գծագրութիւնը . . . :

Մինչեւ հիմա այս մարդը հետաքրքրութիւնս կը շարժէր միայն, իսկ հիմա մէկէն ի մէկ գութս շարժեց :

Երեսունըհինգին մօտերը երիտասարդ մըն էր ան, բայց եօթանասուննոց պառաւի մը պէս հիւժած : Երբ այս արագ ծերութեան պատճառը հարցուցի իրեն .

— Տասը տարիէ ի վեր անօթի եմ . . . , ըսաւ :

Ու յետոյ, չորցած բերան մը բանալով .

— Անօթութիւնը հոգս չէ, բայց ծարաւէս կը մեռնիմ . . . , աւելցուց :

Պոլսեցի ընտանիքի մը միակ գաւազն էր ան : Իր ծնողքը հարուստ էին, շատ հարուստ, չափազանց հարուստ : Տղան քսանըհինգին մօտերը աղիքներու խանդարում մ'ունեցաւ՝ որ տասը տարիէ ի վեր կը տեւէր ահա : Եթէ օրապահիկը շահելու համար աշխատելու ստիպուած մէկը ըլլար, ոեւէ խղճամիտ բժիշկ մը բաւական պիտի ըլլար մոռցնելու այդ հիւանդութիւնը : Բայց հարուստ էին ու չգիտցան որ բժիշկները գումարելով՝ չարիքը կը բազմապատկէին . . . :

Ոմանք յանցանքը ստամոքսին գտան, միւսները աղիքները դատապարտեցին, աւելի վարպետներ լատիններէն անուններ մը մոլտացին : Ու իւրաքանչիւրն ալ իր դեղը գովեց, իր արգելքները դրաւ սնունդներուն վրայ :

Երբ հինգ-տասը գիտնականներ այսպէս իրար հըրմշտկելով ինկան մինչեւ այն ատեն մոռացութեան ու տգիտութեան մէջ գործող ստամոքսի մը վրայ, հետեւանքն այն եղաւ որ այդ համեստ գործարանը՝ յանկարծ բեմին առաջին դերակատարութեան հրաւիրուելով՝ նախ

չուարեցաւ, շփոթեցաւ, յետոյ շփացաւ, չարացաւ, իր կարեւորութիւնը չափազանցեց, խստապահանջ ու զայրացկոտ եղաւ:

Այդ շուարած ու սանձակոտոր ստամոքսը զսպելու համար դեղ չմնաց, ծոմապահուցութիւն չմնաց որ շփորձէին...: Մնունդներուն քանակը այնքան իջեցուցեր, այնքան քիչցուցեր էին, որ ստամոքսը երթալով ինքզինքը կերեր, հալեր, մաշեր էր, ու աղիքները բարակցե՛ր, բարակցե՛ր էին, երախայի աղիքներու պէս...:

Խեղճ երիտասարդը՝ տասը տարի համբերելէ վերջ այս տաժանակիր անսուաղութեան՝ մահը աչքն առնելով ինքզինքը մինչեւ Եւրոպայները, մինչեւ Լոզան նետեր էր: Բայց հիմա շատ ուշ էր արդէն, ու մարսողական գործարաններն այնքան ծիւրեր էին՝ որ յաճախ պատառ մը սնունդ բաւ էր զինքը շաքաթներով փորհարելու...:

Տարիներ ամբողջ դատապարտուած էր մանուկի մը պէս գրեթէ միայն կաթով սնանելու: Այնպէս որ իր խոժոռ պեխերուն ետեւ պահուրտած շրթունքները չես գիտեր ի՞նչ մ'ունէին մանկական ու անմեղ: Արդէն հագիւթէ խօսելու համար բերանը բանար՝ իսկոյն կը փոխուէր իր դէմքին կնճռոտ գծագրութիւնը:

Տղու խաղալիքներուն մէջ փայտէ մարդեր կան՝ որոնց չուանը բռնելուդ պէս կը սկսին ոգեւորուիլ, շարժուիլ, խանդավառուիլ, խնդացնել, բայց չուանը թողելուդ պէս կ'ըլլան նոյն փայտէ մարդը, անշարժ ու շփի-շիտակ գետին պառկած:

Այդպէս ալ՝ երբեմն առտուընէ մինչեւ իրիկուն փայտէ մարդու մը պէս շփի-շիտակ պառկող այս մարդը, իր ձեռքը սեղմելուս պէս կը դառնար ամէնէն անուշիկ, ամէնէն ճոռողուն, ամէնէն քաղաքավար մար-

դը, որ հաճելի ըլլալու համար հազարումէկ կտոր կ'ըլլար, կ'ոգեւորուէր, միամիտ ու մանկական բաներ կ'ընէր իր յուզումէն շուարելով.

— Ճա'թ... ճա'թ... ճա'թ... ճաթելիք բան է այս մենութիւնը, Տօքթէօր: Ճը'գ... ճը'գ... ճը'գ... ճըգնաւորները աղէկ են, գոնէ երբեմն մարապետի երես կը տեսնեն...:

Այս ճը'գ... ճը'գ... ճգնաւորին բաղդատութիւնը յաճախ կու գար լեզուին ծայրը: Որովհետեւ տունը մընացած աղջիկներուն պէս՝ կոյս մնացած մարդերուն ալ միակ ցաւը այդ աւելորդ առաքինութիւնն է: Մնաց որ իր առաքինութեան միակ պատճառը իր ծայրայեղ վախկոտութիւնն էր միայն:

Վախկոտութի'ւն մը, վախկոտութի'ւն մը, որուն նմանը ես չտեսայ դեռ:

Երեւակայեցէք որ իր հաստ կաշիէ ձեռնոցները՝ որ ձեռքէն երբեք չէին ելլար՝ պարզապէս միջրոտայնեւոր վախէն կը պաշտպանէին զինքը:

— Շատ-շատ, կ'ըսէր, եթէ չգիտցած մէկ մարդու ձեռքը սեղմեմ, այս ձեռնոցները նետելով ուրիշ զոյգ մը կը գնեմ...:

Յետո՛յ միայն սորվեցայ որ սրճարանին մէջ՝ իր վերարկուն ու գլխանոցն ալ չհանելուն պատճառը՝ պարզապէս զանոնք կասկածելի դամէ մը չկախելու համար էր...:

Օր մը իր գլխարկը պատահամբ դետին իյնալով՝ մուշտակապատ մատներուն ծայրովը զայն բռնեց, ու մուկ մը բռնած տղու մը պէս նողկալով՝ դեղարան գընաց, գլխարկը հականեխել տուաւ, վճարեց, չհաւնեցաւ, նետեց, նոր մը գնեց...:

Ու երբ այս ծայրայեղ զգուշութեան վրայ խնդալ

սկսայ, բժշկութեանս վրայ կասկածելու չափ առաջ գնաց:

— Երեւակայեցէք որ, ըսաւ, եթէ այդ հողին վրայ օրեր առաջ թոքախտաւոր մը թքած ըլլար, ի՞նչ կ'ըլլար իմ վիճակս...: Եւ այս բժախնդրութեանս շնորհիւ է որ մինչեւ այս հասակս «կնկայ հիւանդութիւն» մը չեմ առած...:

Այսքա՛ն միամտութիւն, այսքա՛ն մանկութիւն, անշուշտ անհաւատալի կը թուի ձեզի, այնպէս չէ՞:

Բայց դուք որ այսպէս կը խորհիք՝ արեւուն ծագելէն մինչեւ մարը մտնելը քանի մը պնակ կերակուր կը մարսէք արդէն: Իսկ այդ մարդը ձեզի պէս չէ: Դուք ի՞նչ կը խաբուիք անոր խոժոռ պելսերէն. երեւակայեցէք որ երեսունըհինգ տարու այդ մարդը միմիայն կաթով կ'ապրի, ծծմօր երախայի մը պէս: Երեւակայեցէք նաեւ որ այդ երեսունըհինգ տարու մարդը գաւաթ մը ջուր չի կրնար խմել՝ առանց տասն անգամ պէտքարան վազելու...:

Ու այն ատեն պիտի զգաք — եթէ քիչ մը սիրտ ունիք — որ այս խեղճ մարդը որքա՛ն ալ շուարած, վախկոտ, ծիծաղելի ըլլայ՝ իրաւո՛ւնք ունի: Ան ծաղրանքէ աւելի գութի արժանի է:

Դժբախտութիւն մը իրական ըլլալու համար պէտք չունի անպատճառ սեւերով ու արցունքով ներկայանալու: Թշուառութիւն մը գութ շարժելու համար պէտք չունի իր պայմանադրական ցնցոտիներուն... Ինչպէս որ գրականութիւն մը տխուր ըլլալու համար պէտք չունի անպատճառ լալկան ըլլալու: Հին ու ծթոած գաղափարներ են ասոնք:

Գոնէ ես աւելի՛ դժբախտ մէկը չտեսայ այս դրժբախտութեան հովտին մէջ քան այս զարմանալի հի-

ւանդը որուն ճը՛գ... ճը՛գ... ճգնաւորները զիս կը գը-
ւարճացնէին...: Ես աւելի՛ անկեղծօրէն աղքատ մարդ
մը չգտայ դեռ աշխարհիս երեսին՝ քան այս հարուստ,
մեծահարուստ երիտասարդը որ բաժակ մը գարեջուրի
առջեւ ծարաւէն կը հիւծէր...:

Մա արեւուն՝ փողոցները սլքտացող մուրացկանը
վստահ է որ գոնէ կուշտ ու կուռ ջուր մը պիտի խմէ
դէմի աղբիւրին ծորակէն՝ բերնին աւելցուքներն ալ
կուրծքին մագերուն մէջ կաթկթեցնելով արծաթի կայ-
լակներու պէս...:

— «Ոսկի՛»... կը համերգեն նորերը՝ իբրեւ միակ
երջանկութիւն հռչակելով այդ դժբախտութեան մե-
տադը:

Սո՛ւտ խօսք: Եթէ երջանկութիւնը ոսկիներով դատ-
ուէր, այս մարդուն նախանձող ուրիշ երջանիկ մըն ալ
պիտի գտնուէ՞ր արդեօք...:

— Կի՛ն, խաղ, գի՛նի... ըսեր են հիները՝ կեանքին
գլխաւոր հաճոյքները դասաւորելու համար:

Կի՛նը, տեսանք որ միայն միջրոպներու ամպի մը ե-
տեւէն երեւցաւ իրեն:

Խաղերուն ուրիշ տեսակը ան չճանչցաւ՝ բայց
միայն իր աղիքներուն խաղը:

Իսկ գի՛նիին ո՛չ թէ միայն ջրախառնովը պիտի գո-
հանար, այլ մի՛միայն ջուրովն ալ... բայց...:

— Օր մը սափրիչին գացեր էի ածիլուելու, կ'ըսէր,
երբ ան ոսկեգոյն կոնքին մէջ պաղպաղուն ջուրը վզիս
բռնեց, ու շրթներուս այնքա՛ն մօտ բերաւ, այնքա՛ն
մօտ, որ եթէ չխպնէի՝ անասունի մը պէս պիտի ծծէի
այդ ամբողջ ջուրը...:

Հաճոյքներէ ա՛յսքան ամուրի կեանքէ մը վերջ,

հիմա որ ա՛լ մահուան մօտիկութիւնը կը զգար, մէ՛կ փափաք ունէր, հայրենի՛ք դառնալ :

— Եթէ վաղը յանկարծ մեռնիմ, կ'ըսէր, մա՛րդ մը չկայ, մատո՛ւռ մը չկայ, լացո՛ղ մը չկայ. շան զիակ մը ինձմէ աւելի բախտաւոր է... :

Ու յետոյ, իր վախերը աւելի ճշդելով՝ յուզումէն կը թոթովէր .

— Ճեմ... ճեմ... ճեմ... ճեմիչի մէջ հողիս պիտի փչեմ... :

Որովհետեւ հիմա ալ սկսեր էր կարմիր փորհարել, ու անգամ մը այդ արիւնին տեսքէն կէս-ժամ նուաղուն մնացեր էր նստած տեղը... :

Այս վիճակին մէջ ինչպէ՛ս կրնայի արտօնել այդքան մեծ ճամբորդութիւն մը :

Բայց ան անպատճառ պնդեց որ երթայ, ու գնաց ալ :

Իր մեկնելէն ի վեր յաճախ գացի այն սրճարանը ուր առաջին անգամ տեսեր էի զինքը : Ու իւրաքանչիւր գարեջուրիս մտքիս առջեւ կը պատկերանար այդ ճերմկոտիկ ու բարակուկ երիտասարդը որ իր լեցուն բաժակին կը նայէր, կը նայէր, կը նայէր ու կ'երթար... :

Ի՛նչ ճակատագիր այս տղուն ճակատագիրը... :

Իր հայրը ամբողջ կեանքով աշխատեր, աջէն ու ձախէն փրցուցեր, աղքատներու ակռայէն եւ բանուորներու ձեռքէն խլեր էր, դիզեր ու դիզեր, որպէսզի օր մը իր տղան ու իր տղուն տղաքները առանց աշխատելու հա՛ց ունենան տասը, յիսուն, հարիւր տարի... :

Եւ սակայն — դուք ի՛նչ կ'ուզէք ըսէք, ես կը հաւատամ գերագոյն արդարութեան մը — իր տղուն տղաքները երբեք պիտի չծնէին, ու իր տղան պիտի մեռնէր անօթի... :

Իր ոսկիներու դէզին մէջ ան պիտի մեռնէր անսը-
ւաղ, այո՛, — ու մամիկի հէքեաթ մը չէ ասիկա :

Ամբողջ տասը տարի առանց հացի ու ջուրի ապ-
րելէ վերջ, ան պիտի մեռնէր աւելի չուսուական քան
դաշտերուն յետին աստանդականը որ խոտերուն մէջ՝
արեւուն տակ կը փռէ իր դիակը... :

Ան պիտի մեռնէր դեռ հայրենիք չհասած, մի'ս-
մինակ, պատն երեսին, շողենաւի մը ճեմիչին մէջ :

Ճանչցող մը, լացող մը պիտի չունենար :

Ո՛չ իսկ դերեզման մը :

Ժանտախտի մը վախէն զինքը ծովը պիտի նետէին :

Ա՛ռ քեզի ջուր, ծարա՛ւ մարդ... :

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ:

ՋԱՐԴԻ ԽԵՆԹԸ

(ԲԵՄԱԿԱՆ ՄԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻԻՆ)

ՔՐՔԻՁԸ

— Է՛հ, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛ .

Հօրս դիակն ուսիս, կը քալեմ ահա՛ .
Ձարդուածներու դաշտին վըրայ լուռ... :
Ձառա՛մ Գահանայ, դիակըդ տըխուր
Ի՛նչ ծանր է ուսիս, ի՛նչ ծանր է ուսիս... :
Անշուշտ երբ իբր խենթ արտաքսեցիր զիս
Հայրենի բոյնէդ, չի խորհեցա՛ր բնաւ
Թէ պիտի դայի գտնել քեզ խոնաւ
Թաքստոցիդ մէջ խեղդուած, շան մը պէս,
Իմ պա՛րտքըս վերջին կասարելու քեզ... :

— Է՛հ, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛ .

Բոլոր խելացի մարդիկներն ահա՛ .
Ահա՛ խելօքներն այս ապուշ կեանքին,
Ահա՛ անոնք որ իրենց ծանր հոգին
Համրիչ քաշելով կ'զբօսցնէին,
Ու նուիրումով մը աստուածային՝
Կիրակին անգա՛մ մը բերանով ծոմ՝
Տիրամօր առջեւ կ'սպառէին մոմ,
Շաբաթ մը ամբողջ, անվա՛խ, անհամա՛ր,
Շնալու, ստելու, գողնալու համար :

Ռ. Սեւակի քերթուածներու հատորին խորագիրն է ԿԱՐՄԻՐ ԳԻՐՔԸ, որ լոյս տեսած է 1910ին, Պոլիս, տպ. Օննիկ Բարսեղեան Էւ Որդի: Հատորը կը պարունակէ ՋԱՐԴԻ ԽԵՆԹԸ, ԹՐՔՈՒՀԻՆ Էւ ՄԱՐԴԵՐԳՈՒԹԻԻՆ:

— Է՛հ, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛ .

Բոլոր տիրացու հոգիներն ահա՛ .

Ահա անոնք որ, ուղեղնե՛ր ծանծա՛ղ,

Ամէն մութ հարցի ունէին ծիծաղ .

Սաղմոսով սնած սոփեստներ աժան՝

Հեշտ կը լուծէին հարցումներ դաժան .

Դամոկլեան սուրի մը տակ դող ի դո՛ղ՝

Շտեմարաննին կ'ուռեցնէին գո՛հ,

Հարսնիքները շէ՛ն տօնելու վաղուա՛ն... .

Ու չէին հաճե՛ր իսկ խորհիլ Մահուան... .:

— Է՛հ, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛ .

Բայց ինչո՞ւ քրքիջս այսպէս կը դողայ... .:

Ահա բոլո՛րն ալ, բոլո՛րն ալ, բոլո՛ր,

Մութին ու լուռին մէջ անդնդախոր,

Պառկա՛ծ խօլահան, պառկա՛ծ ամբարիշտ,

Պառկա՛ծ քարեղէն ցաւի մէջ ընդ միշտ,

Պառկա՛ծ, Աստուա՛ծ իմ . ու որչափ ալ կա՛յ,

Ու որչափ ալ կայ . մինչեւ հեռակայ

Ճամբաներուն ե՛զրը փոռա՛ծ, կարծես

Անդրհեղեղեան անտառի մը պէս... .:

— Է՛հ, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛ .

Լուռ գիշերին մէջ շուներուն; ահա՛,

Երախին մէջ — դեռ կեանքով գալարուն

Կը լսեմ ճարճա՛տը ոսկորներուն... .:

Բարեկամ շունե՛ր, քարեկամ ձեռքե՛ր,

Բարեկամ լեզուով լափլիզուած վէրքեր... .:

Երնէ՛կ, գազաննե՛ր անբան... .: Բայց ինչպէ՛ս

Բոլոր արջառնե՛րը, գլուխնին վէ՛ս,

Սուրացին հե՛ռուի դաշտերը անծի՛ր,

Գնդակէ՛ն, բոցէ՛ն, աչքերնին կարմիր... .:

ԹԱՓԱՌՈՒՄԸ

Ու ահա ամբողջ գիշեր կը շրջիմ ,
Յիմա՛ր խեղճ յիմար :
Խեղքս առիր շատո՛նց . կեանքս առ , Փրկիչ իմ ,
Աստուա՛ծ , մեր յիմա՛ր :

Ի՞նչ կը նայիք ինձ , հոգեվարք աչեր ,
Յիմա՛ր , խեղճ յիմար :
Երնէ՛կ , կը մեռնիք . մինչ ես կ'ապրիմ դեռ
Այս կեանքը յիմա՛ր :

Կըռուի դաշտերով տարի առանձին
Ստուերըս յիմա՛ր ,
Շնորհ չըրին զնդակ մ'ալ ինձ , պոռացին
«Յիմա՛րն է , յիմա՛ր» :

Դէ՛հ , մտիկ ըրէք , դուք որ կը խորդաք
Այս մահով յիմար ,
Արիւնով շաղուա՛ծ պատմութիւն մը տաք ,
Յիմա՛ր , ա՛հ յիմա՛ր :

★

ԿԱՐՄԻՐ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ

Ո՞ր խեղճ երկիրն էր , ո՞ր թիւն Յիսուսի ,
Ո՞ր թագաւորն էր — ահանջը խօսի —
Միայն թէ բարի էր շա՛տ այդ արքան ,
Մանրամասնութիւն չէ՛մ գիտեր այնքան ,

— Նոյն իսկ իր ձիուն անուն չեմ յիշեր : —
Սեւ մղձաւանջէ մը վերջ մի գիշեր
Հրաման ըրաւ եօթ քաղաքներու
Եօթ տարիքէն վար բնակիչներն արու
եօթը օրուան մէջ կտրել — պայմանաւ
Որ տարէցներուն չըդպչին բնաւ . . . :
Ու տարէցներն այդ վերջին պայմանէն
Շնորհապարտ եղան ա'յնքան՝ որ ամէն
Եօթն էգ բնակչէն մին ըրին նուէր
— Նուէր էգերու եօթ տարիքէն վե'ր —
Արքային ու իր խարճերուն արու . . . :
— Քա'ղցր անմտութիւն եօթը թիւերու . . . :

Նոր թագակիրներն ի'նչ շուտով մոռցան
Հին իմաստութի'ւնը արքայական :
Ապշա'ծ կը դիտեմ քառսն այս անհո'ւն
Ու կը խորհիմ թէ ի'նչ բառ , ի'նչ անուն
Պէտք է տալ այս զբօսանքին :
Ինչո՞ւ կտրել տալ անմիտ այս դողդոջագին
Գանկերը ծերուկ՝ պարապո'վ լեցուն :
Ինչո՞ւ յոգնիլ այս կեանքերով փցուն :
Ինչո՞ւ կտորտել՝ ծռելու պատրաստ
Այս լայն կռնակներն , արքայի'ց դրաստ :
Այս համեստ , այս պարզ հոգիներն ընտել ,
Արկատեան դրախտէն ինչո՞ւ վռնտել :
Գո'նէ մէյ մէկ աչք թող իրենց տային ,
Ամբողջ կեանքերնին պիտ' աղօթէին . . . :
Արքան ի'նչ կ'ուզէր իր ստրուկ մարդէն .
Ինչո՞ւ մեռցնել՝ մեռածներն արդէն . . . :

Ու ինչո՞ւ թողուլ որ որբերն ապրին,
Այդ որդեգրեալներն արեա՛ն, խաւարի՛ն:
Օր մը տարիքով փոքրիկ, հողւով մե՛ծ,
Այդ մանուկներու խումբեր դառնահեծ,
Որ ոչի՛նչ չունին այլեւս, ո՛չ ծընո՛ղ,
Ո՛չ Աստուած, ո՛չ ափ մը հայրենի հող...
Եւ որ կը մուրան պատառիկ մը հաց՝
Հեռուէն պժգանգով իրենց կարկառուած...
Եւ որոնք Մարդուն մէջը սրբազան
Ոչի՛նչ գտան այլ վայրագ մի գազան...
Զգո՛յշ, այդ նոյն հսկայ մանուկներ մի օր
Նեխած ոսկրերու վրայ բիւրաւոր
Կարմիր-Դատաստա՛նը պիտի կանգնեն...
Ու չորս հովերուն նո՛ր Կամք, նո՛ր Օրէն
Պիտի շեփորեն...: Ու այն ատեն, վա՛յ
Վա՛յ բոլոր շնչող էակներուն, վա՛յ...:

ԱՆՈՆՔ ՈՐ ԿՈՒ ԳԱՆ

— «Ահա մենք կու գանք — կ'ըսեն անո՛նք որ
Կու գան, չէ՞ք լսեր տրոփիւմն ահաւոր —
Մութը շնչելէն աչքերնիս կուրցած
Ու արեան հոտէն ոնդունդնիս լայն բաց:

«Ահա մենք կու գանք, ուսով հրելով
Մեր Յաւին Անիւը դարահոլով,
Երկրագունդիս վրայ, խաւարին մէջէն,
Բոլո՛ր անոնց վրայ որ դեռ կը շնչեն...:

«Ահա մենք կու գանք, ահեղակորով
Մեր Յոյսին կռանիթ դարչապարներով
Խօսեցընելու անանո՛ւն կորած
Գերեզմաննոցներն համայնատարա՛ծ...»

«Ահա մենք կու գանք ու մենք նզովքն ենք,
Ու խաւարին մէջ մխուած տէգը նենդ.
Վրէժներու հիդրան ենք փայփայելի,
Մե՛նք, սարսափահա՛ր ու սարսափելի...»

«Մենք՝ հին ուխտերու նո՛ր ուխտագընաց
Մենք՝ Սուտերը բիրտ ու Գիրքն օրինաց.
Մենք՝ Յասման ջրվէ՛ժը սարի կողէն.
Մենք՝ Աղջամուղջի ծընունդ լուսեղէն...»

«Ձեզի՛ որ քերծուած մեր մորթերէն ձի՛գ
Հարսնիքի, Մեղքի վրաններ կառուցիք...
Ու Ձե՛զ՝ եւրոպեան դիք որ շնագին
Սակարկեցիք մեր արեան լուսթեան գին...»

«Ձեր սրտին դռնե՛րը փակեցէք խուլ,
Սուրե՛ր սըրեցէք, սըրեցէք զանխո՛ւլ,
Մրեցէ՛ք ձեր խղճին վրայ քարացած,
Ու ատամներուն վրայ ձեր զաւակաց...»

«Ահա մենք կու գա՛նք. հովերուն մէջէն
Ձէ՞ք լսեր ոսկրեր որ կը շնչեն...»
Ամէնքս ալ գազիր դիակ, խոռոչ գանկ,
Ահա մենք կու գանք, ահա մենք կու գանք...»

ԾԵՐ ՔԱՀԱՆԱՆ

— Երթամ, շտապեմ, ծածկելու փութամ
Վաղուան աւօտէ՛ն՝ դիակին այս դառամ :
Ծագող արե՛ւն իսկ պիտի ամ չնար
Այս ծերուկ վատին դիակին համար ,
Դիակին համար :

Կ'ըսէիր, հայրի՛կ. «Դրախտ երթալու
«Կարճագոյն ճամբան ըլլարն է հլու
«Հետեւող խաչի սուրբ արահետին...» :
— Հա՛յր, է՛ն կարճ ճամբան խանչէրն է Քուրդին,
Խանչէրն է Քուրդին :

Կապար քայլերով, բիւրերու կուրծքին
Վրայ կը քալեմ ես դանդաղագին :
Մակարդած արի՞ւնն է իրաւցընէ
Որ իմ սրունքներս կը ծանրացնէ,
Կը ծանրացնէ... :

ԳԵՏԸ

Քայլերուս առջեւ յորդ գետն ահա՛ :
Ա՛խ. նետեցի դայն. կ'երթայ, կը խաղայ :
Է՛հ, երթաս բարով, ծերո՛ւկ քահանայ,
Արեւն ալ քեզի չի պիտի տեսնայ,
Չի պիտի տեսնայ... :

Հազարներու հետ, այսպէ՛ս, անխափա՛ն
Պիտի երթաս դուն, ջո՛ւրը քեզ տապան :
Է՛հ, գնաս բարով, ծերունի՛դ անբան,
Դրախտ երթալու ո՞րն է կարճ ճամբան,
Ա՛յ, ո՞րն է ճամբան . . . :

Այս վատերո՛ւն տեղ, օր մը, ո՛վ Սիհուն,
Դարաւոր ալեա՛ցըդ վրայ սիրուն
Ճերմակ կարապներ կը թեւեն սահուն,
Երգե՛ր կը թռչին ցայդի այս պահուն,
Յայդի այս պահուն . . . :

Երբեմն երբեմն, թերեւըս մի՛այն,
Ջուրերու խորքէն գանկ մը լռելեայն
Յառնելով, փուշ փուշ ընէ սիրական
Ջոյգերու համբոյրն . . . : Ամէնը այսքան,
Ամէնը ա՛յսքան . . . :

ԱՍՏՈՒԱԾԸ

Ջուրին մէջ երկինք կը ցոլայ անհո՛ւն . . . :
Ո՛վ ոսկի եղեռն Մահու այս պահուն . . . :
Կուռ մարգրիտներու շարք մանեա՛կ մանեա՛կ,
Աստղեր, ծիր-կաթին, լուսին, արբանեակ,
Լոյս ստինքներու պէս ողկո՛յղ, ողկո՛յղ,
Կը կաթեն գինով հիւթը հողեյոյղ . . . :

Հագարներու հետ, այսպէ՛ս, անխափա՛ն
Պիտի երթաս դուն, ջո՛ւրը քեզ տապան :
Է՛հ, գնաս բարով, ծերունի՛դ անբան,
Դրախտ երթալու ո՞րն է կարճ ճամբան,
Ա՛յ, ո՞րն է ճամբան . . . :

Այս վատերո՛ւն տեղ, օր մը, ո՛վ Սիհուն,
Դարաւոր ալեա՛ցըդ վրայ սիրուն
Ճերմակ կարապներ կը թեւեն սահուն,
Երգե՛ր կը թռչին ցայգի այս պահուն,
Ցայգի այս պահուն . . . :

Երբեմն երբեմն, թերեւս մի՛այն,
Ջուրերու խորքէն գանկ մը լռելեայն
Ցառնելով, փուշ փուշ ընէ սիրական
Չոյգերու համբոյրն . . . : Ամէնը այսքան,
Ամէնը ա՛յսքան . . . :

ԱՍՏՈՒԱԾԸ

Ջուրին մէջ երկինք կը ցոլայ անհո՛ւն . . . :
Ո՛վ ոսկի եղեռն Մահու այս պահուն . . . :
Կուռ մարգրիտներու շարք մանեա՛կ մանեա՛կ,
Աստղեր, ծիր-կաթին, լուսին, արբանեակ,
Լոյս ստինքներու պէս ողկո՛յղ, ողկո՛յղ,
Կը կաթեն գինով հիւթը հողեյոյղ . . . :

Մեռնի՞ր...: Աչքերնիդ երկի՛նք, արիւնհա՛ւ,
Խե՛ղճ հոգեվարքներ...: Է՞ր չեմ կրնար լա՛ւ...:
Լա՞ւ. ո՛չ. բայց, դո՛ւն, դո՛ւն որ գահէդ անհաս,
Բո՛ւռ բո՛ւռ աստղերու մէջ կը խրոխտա՛ս,
Է՞ր չի կրնայի փտա՛ծ թռքերէս
Արիւնո՛տ, ժանգո՛տ խուլիս մը շնորհել քեզ...:

Բայց դուն բարձր ես, վերն. քու խիղճիդ մաքուր
Առանձնութեան մէջ. եօթ մարդարտակուռ
Կամարներէդ եօթն անգամ բարձրացած
Սերովբէներուդ միջեւ գետնամած...:
Ու չես հաճիր ա՛չքըդ անկարեկիր
Ուղղել Մարդկութեան գոր յերկիր թուրիւր...:

Լո՛յս սանդուղներուդ ոսկի մատներէն
Իջի՛ր Եհովա՛դ, Ալլահը՛դ, Որ էն...:
Այլ զգո՛յ՛ջ. քու լոյսդ մութին մէջ գոցէ՛.
Զի կառափնարանն այս անհուն գո՛ւցէ
Խենթենայ յանկարծ, գո՛ւցէ ծերունի
Աչքերուդ մատներ խրուին արիւնի...:

... Խե՛ղճ յիմար: Որո՞ւ կը խօսիմ փրփրա՛ծ:
Զէ՞ որ դուն վաղո՛ւց մեռեր ես, Աստուա՛ծ.
Ու քու հսկայի դիակըդ անբա՛ւ,
Գարչանքի ժահրո՛վն արիւնաթաթաւ,
Ապականե՛ր է երկնից անապակ
Ծիր-կաթիններուն երազն անյատակ...:

ԳԻՇԵՐԻՆ ՄԷՋ ԵՐԳ

— «Վարդե՛րը մեռան,
վարդե՛րը մեռան
իրենց բիւր-բուրան,
Յօղիկին վըրան
վարդե՛րը մեռան,
վարդե՛րը մեռան:

«Արիւնտ, մանրիկ,
Ոտներըս բռայիկ
Դիակներու վըրան
Դողդո՛ջ կ'երերան:
վարդե՛րը մեռան,
վարդե՛րը մեռան:

«Գթա ինձ, Աստուա՛ծ,
Մագերըս ցրուա՛ծ
կ'երթամ տարածամ,
կ'երթամ ու կու լամ
«Ո՞ւր է իմ վարդը,
«Ո՞ւր է իմ վարդը»:

«Կ'ուզէի՛ գլխուն
Տակ դնել անհո՛ւն
Գեհերը կուրծ՛ֆիս:
Թող այսպէս հոգիս,
Մեռնե՛ր գուրգրանֆով,
Իր դիակին ֆո՛վ...:

ՈՃԻՐԸ

Ո՛վ է ցայգին մէջ աղջիկն այս տրտում ,
Որ խենթի մը պէս կ'երթայ անդադրում ,
Դիակէ՛ դիակ : Ի՛նչ է այս հառաչ :
Ո՛վ է դիտապատն այս՝ որու առաջ
Հէզը կանգնեցաւ : Ճի՛չ մը . . . : Ու ահա
Վիրաւորն ելլել կ'ուզէ՛ , կը դողայ .
Բազուկներ իրար կը գալարուին քար . . . :
Ու լուսնակին տակ , սէրէ՛ն խելագար՝
Արիւնո՛տ , փրփրո՛տ՝ լա՛յն բերանը տաք
— Բիւր-ժանիք վիհի մը պէս անյատա՛կ —
Խոր հոնդիւնով հոգեվարքը արդ
Կայցուց սիրուհւոյն բերնին վրայ վարդ . . . :

Ահե՛ղ շրջանակ : Չորս կողմը մեռել ,
Մէջտեղը Սէր . մո՛ւթ արահետ անել :

. . . Ձէնքս կրակե՛ցի . գանկերն հակեցան :
Մօտեցայ իրենց . ըսի բարձրաճայն՝
 Հօլա՛ , քնկերնե՛ր ,
 Ինչո՞ւ էք լոեր .
 Ձեզ շա՛տ պիլո՛ւ :
 Դրախտ երթալու
 Ո՞րն է կարն մամբան .
 Ա՛յ , ո՛րն է մամբան . . . :

ՅԵՂԻՆ ՈՒԽՏԸ

Յետոյ, ապշահա՛ր իրենց մունջ քունէն,
Գլուխըս դըրի երկիւղածօրէն
Իրենց զոյգ գլխին՝ քարացուցի զիս.
Ու երկաթէ քուն մը ընկճեց հոգիս:

Այն ատեն հսկայ մը զարկաւ ուսիս.
— Խե՛նթ, ի՞նչ կը տեսնես, կ'ուզեմ որ խօսիս»:
Ու ես խօսեցայ ու ըսի իրեն
Իմ ապառաժէ քունիս խորերէն.

— «Կը տեսնեմ հարիւր հին քաղաքներու
Հարիւր աշտարա՛կը հեռուէ հեռու:
Կը տեսնեմ կապար օդին մէջ տխուր,
Հարիւր զանգակները դարերով լուռ:

«Կը տեսնեմ հարիւր սարեր մոխրապատ,
Անցա՛ւ, անժպի՛տ, իբրեւ անապատ:
Կը տեսնեմ բերդեր անդունդներու քով՝
Ժամանակին դէմ գոցուած՝ փականքով:

«Կը տեսնեմ մեր հին տապանաքարեր
Հազար ցեղերէ կոխուած՝ անվեհե՛ր:
Բիւր քառուղիներ կը տեսնեմ, Աստուա՛ծ,
«Աստ-հանգչի»ներով սալայատակուած...:

«Բայց ահա՛ հարիւր զանգերն համօրէն
Երկիւղածօրէ՛ն ու գիտակցօրէ՛ն,
Մութ գիշերին դէմ, ամէ՛նքը մէկանց,
Փոշոտ լեղունին շարժեցին յանկարծ:

«Քառուղիներու տապաններն անձայն,
Ոորհուրդներո՛ւ պէս լռի՛ն բացուեցան.
Հարիւր իշխաններ ելան անբարբա՛ռ...:
Ահա՛, ցայգին մէջ կ'երթան վեհափա՛ռ...:

«Կը տեսնեմ, կու լամ...: Թափօ՛րն է Ուխտին.
Ուխտին որ կ'ապրի դե՛ռ Մահէն անդին.
Ուխտի՛ն որ ահա հեռուէ՛ հեռու
Փակա՛նքը բացաւ սարի բերդերու...»

«Հարիւր իշխաններ կ'երթան անխոռ՛վ.
Քայլերնին ծանր է եօթը դարերով.
Վահաննին ժանգոտ, բայց աչքերնին վէս.
Ոտքերնուն շղթան կ'երգէ ջուրի պէս...:

«Այն որ թափօրին կ'երթայ առջեւէն՝
Ոոնջ է լայն բեհեզ մը քաշկուտելէ՛ն...
Կարմիր-ծիրանի՞ն է արքայական,
Թէ Յեղին արիւնն... չե՛մ տեսներ այնքան:

«Ու թափօրին հետ, ու թափօրէն վեր,
Թռչուն մ'օղին մէջ կը խարխափի, ծե՛ր...
Այդ՝ միթէ՞ արծիւն է արքայական,
Թէ սեւ բախտին բուն... չեմ տեսներ այնքան:

«Լա՛յն կարկառեցի ձեռքերս արիւնոտ.
— «Առէ՛ք, գոչեցի, ա՛խ, զի՛ս ալ ձեզ մօտ.
«Կ'ուզէի այսպէս դիմել յաւիտեան՝
«Յեղի մը Ուխտին անդրջիրիմեան...»:

«Բայց ահա՛ ծագեց լոյսն արշալոյսին՝
Հարիւր իշխաններն իջան միասին
Բաց տապաններու քար սանդուղներէն՝
Ու ամէ՛ն, ամէ՛ն բան կորաւ նորէն...»:

... Ու ամէ՛ն, ամէ՛ն բան կորաւ նորէն :
— Ժամն է որ բուի մը պէս, վատօրէ՛ն,
Գոյութիւնս ծակի մը մէջ թաքթաքուր
Ծածկեմ Արեւուն ճանանչէն մաքուր... :

Թ Ր Ք ՈՒ Ն Ի Ն

(ԳԵՂՋՈՒԿ ԵՂԵՐԵՐԳ)

ԱՍԵՂԻ ՀԻՒՍՔԸ

Հայր, մայր, բակին մէջ, ծերուկ կը ննջեն ::
Ուարիսուլ տնակին ծակերուն մէջէն
Վայրագ կը սուլէ ցուրտ ձիւնը ձմրան .
Աստուած, այս ի՞նչ հով, հիմեր կ'երերան .

Հողէ կանթեղի մը լոյսով դողդոջ,
Մինա՛կ, դեռատի աղջիկ մը բողբոջ,
Գաղտնի ձեռակերտ կը հիւսէ ասուէ,
Կը հիւսէ լռի՛կ, լռի՛կ կ'արտասուէ :

Անցած շաբթու երբ սարէն գիւղ գընաց,
Սուրբի մատուռին իբր ուխտագընաց,
Գաղտնի գներ է ապրուշում քաղքի,
Պուսնուխներ մանրիկ, մետաքս, թել ոսկի :

Ու ամէն գիշեր, ծնողքը բարի՛
Երբոր ննջեն, ի՛ր գործին կը փարի .
Բարակ ասեղով ան իր՝ կարն ասուէ
Կը հիւսէ լռի՛կ, լռի՛կ կ'արտասուէ . . . :

ԱՅ ԱՂԶԻԿ

— Որի՞ համար է այդ կարդ, ա՛յ աղջիկ.
Որի՞ համար է արցունքդ, հա՛յ աղջիկ :
Ջահիլ մը միթէ՞ սարերու վերով,
Սիրտդ առաւ կուրծքէդ ու գնաց բարով . . . :

— Ես ինձի համար կու լամ, աղբեր ջա՛ն.
Գիշերին դաղտնիքն առած պատմուճան . . . :
Սիրտըս սգոտ է, սիրտս սէր չունի,
Սիրտըս վէրքոտ է, սիրտըս տէր չունի :

— Ինչո՞ւ համար է մետաքսդ, ա՛յ աղջիկ,
Ինչո՞ւ համար է հառաչդ, հա՛յ աղջիկ :
Մի՞թէ հարսնիքիդ աղքատիկ ջեհէզ,
Հալաւիդ համար կը հիւսես բեհեզ . . . :

— Ես միթէ՞ հարսնիք ունիմ, աղբեր ջա՛ն.
Թէ մեկնիմ տունէս, մեռնի՛մ դաւաճան :
Այս ցուրտ սարերուն վրայ ամայի,
Ծնողքս ու եղնիկս ո՞վ պիտի նայի . . . :

ՀԱՅԴՈՒԿԸ

Բայց ահա ժպտեց կոյսը լուլեայն,
Գործն աւարտեր էր. մախաղ մ'էր միայն :
Կտրեց մազերէն սեփ-սեւ ծամ մը լայն,
Ու հիւսեց հապճեպ, — իր անունն էր այն . . . :

Ծնողքը դիտեց . կը քնանային :
Լամբարը մարեց . ու աստուածային
Աղջիկը մեղմին քայլերով դուռնէն
Դուրս սպրդեցաւ երկիւղածօրէն :

Հո'ն , իր մեծ եղբայրն՝ ամէնէն թաքուն ,
Այդ բուք-բորան , ցուրտ գիշերով անքուն ,
Ինչ որ հին գէնքեր սրբելով մաքուր՝
Կը պատրաստուէր մեկնիլ թաքթաքուր . . . :

Աղջիկն իր վզին սեղմ փաթտուեցաւ՝
Մախաղն իր ուսին անցուց , ու լացաւ . . . :
Ջահիլն հայրենի , իր պարտքին հլո՛ւ ,
Գնաց դարնելու . . . : Գնաց մեռնելու . . . :

ՀԱՅՈՒՀԻՆ

Բայց ես քե՛զ կու լամ , ո՛վ հայածին Կոյս .
Դո՛ւն մեր ցայգին մէջ՝ խաւարակուռ Լո՛յս :
Դո՛ւն միշտ շնչող ու մի՛շտ խաբուած Յոյս .
Դո՛ւն մեր դամբանին՝ Ծաղիկ սգաբոյս . . . :

Ո՞ր Օրէնքէն , ո՞ր Աստուծմէն , ո՞ր մութ
Արդարութենէն , ո՞ր գութէն անգութ ,
Ո՞ր մէկ ոճիրիդ քաւութեան համար՝
Կարմիր շղթայիդ օղերն անհամար . . . :

Դո՛ւն , Կին , չունի՛ս իսկ այն լոյսը ծաւի ,
Այն ցուրը յետին , որ Աէր կը կոչուի :

Դո՛ւն արգանդն ես լող ծնելու անո՛նք
Որ պիտի մեռցուին մահով անողոք... :

Ու սո՛ւրբի մէջէն, ու բո՛ցի մէջէն,
Ու արեա՛ն մէջէն, Մահը կ'ընդմիջեն
Չեռքերդ՝ վեր բռնած մանո՛ւկ մը, վայրի
Չայնով լալով «Ա՛գգը պիտի ապրի» :

ԱՌԵՒԱՆԳՈՒՄԸ

Ժամանակ անցաւ. աղջիկն ամէն օր.
Լոյսը չի ծագած կ'երթար հեռաւոր
Սարերն իր եղնի՛կը արածելու,
Ճամբան դիտելու, եղբայրն հեծելու... :

Ու գոյգը ծերուկ — մահահոտ արդէն —
Երկուքի կոտրած, կակուղ մարմանդէ՛ն
Հեռուի Սուրբին կ'երթային կըքուն,
Աղօթել կորած Չախիլի հողուն... :

Առտու մըն ալ երբ աղջիկը Հայուն
Կ'երթար, հեռուէն լսեց խե՛ղճ մայիւն.
Գթաց, թափանցեց գոգը անտառին.
Երբ չորս բազուկներ առին զայն, տարին... :

Աղջիկը գնաց, համակերպ, հլո՛ւ,
Չայներ կը լսէր, չէր զօրեր լալո՛ւ...
— Աղջի՛կ, ա՛յ աղջիկ, սարը ամայի
Ծնողքդ ու եղնիկդ ո՞վ պիտի նայի... :

ԿԱՐՄԻՐ ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ու Բէկը ըսաւ. «Այս գիշեր հողույս
Տօնն է. վառուին տա՛ս ջահեր լիալոյս.
Բերէ՛ք սրբազան կոնքը արծաթի.
Այս գիշեր Արեւս արեան մէջ ծաթի:

«Ներս արձակեցէք աւարս գեղեցիկ,
Այս սուրբ կոնքին մէջ կանգնէ՛ սլացիկ
Աղօթքի մը պէս՝ հասակն իր նոճի...:
Իր մկրտութեան Ալլահ թող հաճի...:

«Բերէք կարաւանն էգերուս, կարգո՛վ,
Կոնքին շուրջ ծունկի շարուին քովէ քով:
Ու թող ա՛յն որուն մօտեցայ երէկ՝
Ձոհուի կոնքին մէջ. դաշո՛յնը բերէք:

«Թող երգեն ամէ՛նքն ալ. ա՛յն որ կու լայ
Առաջին զոհին պէս պիտի ըլլայ...:
Թող ծընի Իսլամ արիւնով խոնաւ
Կոնքէն՝ Նո՛ր Իսլամ...»: Ու այսպէս եղաւ...:

ՊՈՒՏ ՄԸ ԱՐԻՒՆԸ

Անշըո՛ւնչ, ամէնքն ալ հեռացեր են:
Լոյսերը մարած. ջահի կայծերէն
Ոմանք կը մխան — եղեռնի մը պէս...:
Խոնկի ծառն՝ ապրող անձ մ'ըլլար կարծես...:

Ու վէ՛ս, ու խրո՛խտ, ու մո՛ւթ, անմռունչ,
Մէջտեղը կանգնած կոյսը անտէրունչ,
Ո՛ւ մերկ, ո՛ւ իսլամ արեամբ հրավառ,
Դիւցազնի կարծես մերկ նիզակ մ՛ըլլար...:

... Ո՛վ պիտի լայ ձեզ, տարուա՛ծ մոլորո՛ւն,
Գեղեցկագոյններդ Գեղեցիկներուն...
Ձեր առջեւ կի՛րքն իսկ պիտ՛ իմաստանար.
Ու իմաստութիւնն պիտի ծառանար...:

Դեռ կո՛յս, դեռ վայրի՛, դեռ տա՛ք, անապա՛կ,
Դո՛ւք որ թշնամու վրաններու տակ,
Թափելու կ'երթաք պո՛ւտ մ'արցունքի հետ,
Ամօթապարտ պուտ մը արիւն անհետ...:

ԿՈՒՍԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ու Բէկը երգեց. «Դու Սուլթանս ես, ջան.
Դամասկի բեհե՛զը քեզ պատմուճան:
Դու իմ գիշերի Արեւս ես, ջա՛ն ջա՛ն,
Ինչպէ՛ս նայիմ քեզ, հոգիս կը դողայ...:

«Դու իմ նորածագ Թրքուհիս ես, ջա՛ն.
Իմ երկու աչերըս քեզ կը տենչան:
Սրտիս վարդենւոյն դշխոյն ես, ջա՛ն ջա՛ն,
Ինչպէ՛ս փրցնեմ քեզ, ձեռքս կը դողայ...:

«Դու ինչո՞ւ այնքան անդո՛ւթ ես ինձ, ջա՛ն,
Մանրիկ ատամներդ հոգիս կ'որոճան:

Մի՛ ջահեր աչքիդ տաճարը, ջա՛ն ջա՛ն,
Ինչպէ՛ս մարեմ քեզ, սիրտըս կը դողայ...»:

«Ի՞նչ գլխիս հրաշէկ սաղաւարտն ես, ջա՛ն.
Շապի՛կ բոցեղէն, չքնաղ դաւաճան:
Սիրտըս կըրակի վրա՛յ կ'այրես, ջա՛ն ջա՛ն,
Ինչպէ՛ս մխեմ քեզ, սուրըս կը դողայ...»:

Ա՛Ղ ԶԻ ԺՊՏԵՑ

... Թրքուհին այլե՛ւըս չի ժպտեց բնա՛ւ:
Առաջին ցայգին արցունքը խոնաւ
Այնպէ՛ս խոր գծեր էր դէմքին ճամբան,
Որ չի կրցաւ զայն սրբել ո՛չ մի բան:

Ո՛չ մետաքս հաշաղ, ո՛չ պերճանքներ բուստ,
Ո՛չ Դամասկոսի բեհեզներ հարուստ,
Ո՛չ Պենկալայի վարդեր դեռ խոնա՛ւ...
Թրքուհին այլե՛ւըս չի ժպտեց բնաւ :

Ան ի՛ր Օրէնքէն, ան ի՛ր Արզանդէն,
Ան ի՛ր Կեանքէն, ի՛ր Յասոււմէն, արդէն
Մի նոր Իսլամի ծնիլը կ'զգար.
Զայն ի՛ր արեան մէջ խեղդելու անկար...»:

Խեղճն ա՛լ չէր խորհեր թէ սարն ամայի
Ծնողքն ու եղնիկն ո՞վ պիտի նայի...
Բայց Բէկն ըսեր էր. «Ալլահ օրհնէ քեզ,
Եղբայրդ մօտ օրէն դու պիտի տեսնես...»:

ՎՐԷԺԸ

Ու Բէկը եկաւ գիշեր մ'ուշ ատեն,
— «Ո՛վ իմ Թրքուհիս, տե՛ս, հեղեղատէն
Անցնելուս այս խեղճը ինձ կը դաւէր,
Իր խանչէրն ու զինք քեզ բերի նուէր»:

Թրքուհւոյն իրա՛նը սարսուաց փուշ փուշ՝
Առաւ ծանր մախաղը, դիտեց ապո՛ւշ՝
Իր հիւսքն էր ոսկի թելերով անշէջ,
Իր մազն, իր անունն, արիւններու մէջ...:

Աչքը մ'թազնեց, մոռցաւ ամէն բան՝
Նետուեցաւ վայրի թռչնի պէս անբան՝
Խանչէրը մխեց շե՛շտ Բէկի կուրծքին,
«Այս քե՛զ համար էր...» գոչեց մոլեղին:

«Ու այս ալ ի՛նձ համար...» ըսաւ խելայե՛ղ
Անսահմա՛ն, անվե՛րջ քրքիջով ահե՛ղ,
Բռնած եղբօր գանկն աչքերուն առջին...:
— Առաջին խինդն էր, ու շունչը վերջին...:

ՄԱՐԴԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ՄԷՁ

ԾՆՈՒՆԴԸ

Ա.

Անցեալ տարի էր: Յողնած փպաքէն,
Շատ քաղաքակիրթ այս Արեւմուտքէն՝
Ուր խիղճը բառ մ'է, մարդը՝ մեքենայ.
Աշխարհ գործարան մ'անխոնջ, անխընայ.
Սէրը հաշիւ մ'է. կրօնքը դրամ.
Երջանկութիւնը՝ ձանձրալի մի տռամ.
Մահն՝ պնտտութիւն. կեանքն՝ անհաշտ մի կռիւ.
Ուր ժամանակն իսկ վատ մ'է ալեխոիւ
Որ ամէն ըոպէն իր մանրակրկիտ
Մուրճի հարուածով կը զարնէ մտքիդ...
Այսպէ՛ս, հեւ ի հե՛ւ, յողնա՛ծ, յուսահա՛տ,
Անմի՛տ այս վազքէն անդո՛ւլ, անընդհա՛տ,
Կարօտն ունեցայ հին հին դարերու.
Եւ հիւանդ հոգիս տարի ես հեռո՛ւ,
Հեռո՛ւ, խնկաւէ՛տ, լո՛ւռ, մշտնջե՛նի.
Արեւելքի իմ գիւղըս հայրենի...:

Բ.

Կիրակի մըն էր: քայլերս ուղղեցի
Իմ ալեւոր մօրս հետ եկեղեցի:
— Պիտի ծիծաղի՞ք, կարծրացած սրտեր.
Կարդացիք Լիւքրէս, Եպիկուր, Վօլթէր,
Մի քանի ուրիշ մութ գիրքեր ալ դեռ,
Բայց անհաւատի այդ տօգոյն թուղթեր
Իրաւունք չե՛ն տար որ ամբարտաւան
Ձեր թոյնը փչէք՝ կըրօնադաւան
Հողւոյն ալեւոր մօր մը ծերունի,
Որ ապրելու դեռ հազիւ օր մ'ունի,
Որ ծովուն վրայ՝ շիւղի մը նման,
Մէկ ոտքը մատուռ, միւսը գերեզման,
Գերագոյն, անհաս, անսկիզբ, բարի,
Մթին Աստուծոյ մ'անուան կը փարի.
Ու անիրաւուա՛ծ, տառապա՛ծ, հուսա՛,
Մեծ Արդարութեան վճռին կը յուսայ... :

Գ.

Ու դո՛ւք, ո՛վ Հօրաս, Ձենոն ու Վօլթէր,
Ի՛նչ որ ալ ըլլաք՝ երէկինն էք դեռ.
Մինչ յիսուն հազար այս տարի է որ
Անդուլ կը դառնայ աշխարհն ալեւոր՝
Հաւատացեր են մարդերը բոլոր:
— Բարէ՛, հակառակ հաւատքիս մոլոր,
Ծաղրել չի գիտցա՛ւ բնաւ իմ հոգին
Տաճա՛ր մ'ըլլայ այն հեթանոս բաղին,
Քար-քար աւերակ սիւներ Քառնաքին,
Հըրապաշտ Պարսիկ բըլուր բոցագին,

Բոցը Սիպիլի, Հնդիկ էլլօրան,
Ասորեան հարիւր-զոհեան հին խորան,
Կամ քրիստոնեայ պէտք եկեղեցին...
Հոն մարդերը Մեծ-Յոյսը դարբնեցին...
Ու հո՛ն — գլխարկնիդ բացէք վեհերուն —
Գերեզմաննոցն է կենդանիներուն...

Դ.

Եկեղեցւոյն մէջ մտայ լռելեայն:
Շէնքը փոքրիկ էր, բայց բաւական լա՛յն՝
Աստուածն ու դարե՛րը ամփոփելու...:
Քար քարի վրայ, ծներ էր, հըլո՛ւ,
Առանց արուեստի, առանց մեծ ոճի,
Պարզ, ինչպէս ծառ մը որ հողէն կ'աճի.
Ու քար, ու բազմոց, ու կերոն, ու խաչ,
Հոն, հին դարերու բոյրն ունէին գաղջ...:
Ու առաստաղի աղքատ ջահերէն
Կախուած՝ Ժամանա՛կը մեռելօրէն
Կը ննջէր անշա՛րժ, դարե՛ր քնէած,
Քչոցին ձայնէն երբեմըն շոյուած...
Հոն ո՛չ հեւք, ո՛չ վաղք, ո՛չ ժամ, ո՛չ վայրկեան.
Անսահմա՛ն, անխոռ՛վ, անծա՛լ, յաւիտեա՛ն,
Չո՛րս պատերու մէջ՝ Անհո՛ւն մը խորին,
Ուր ծեր գեղջուկներ մեռնի՛լ կը սորվին...:

Ե.

Բայց բացառիկ տօն մ'էր այդ կիրակին.
Կնո՛ւնքն էր ջոջի նորեկ որդեակին,

Քինչ որ գիւղին նոյնքան է կարեւոր,
Որքան Ծնունդի տօնը դարաւոր
Նազարէթի հին քաղաքացիին:
Ուստի ծեր, մանուկ, հաւաքուած էին:
Ու քահանան այդ մե՛ծ օրուան համար,
Պատրաստեր էր փոքր քարոզ մը յարմար:
Պերճ խօսքի տաղանդ չունէր բնածին,
Բայց զայն ընտրեր էր հովիւ՝ գիւղացին,
Ձի հասակով բարձր էր, վարքով արդար,
Հայերէն գիտէր, նո՛յն իսկ կը կարդար:
Կեանքի պայքարէն յոգնած հիւսն մը հեզ,
— Կոյս Մարիամին կո՛յս նշանածին պէս —
Այնքան վայլեր էր մօրուքն ու շուրջառ,
Որ կարծես ան ա՛յնպէս ծնած ըլլար...:

Զ.

Զոյգ կերօնի մէջ՝ կը խօսէր բեմէն,
Ու կ'ունկնդրէին գեղջուկներն ամէն,
Ոոր երանութեամբ սուգուա՛ծ անհրնար.
— Թէեւ հայերէն մա՛րդ չի հասկնար...
Հին Անեցարուքն առած բնաբան,
Կը գտնէր Տէր-Հայրը շա՛տ բնական
Որ տղերք աշխարհ գան անհամար — լուրջ —
Ինչպէս քիւր շիւղեր ձիթենիին շուրջ:
Յանկարծ շլացին աչերս քնէա՛ծ,
Նարօլէոնին անո՛ւնն էր տուած:
Նարօլէոն... ի՛նչ քառս անյատակ՝
Աշխարհքէն քաշուած այդ մատուռին տակ:
Զէ՞ որ ըսեր է այդ մարդն ահագին,
«Մայրե՛ր, գաւակնե՛ր շինեցէք ազգին...»:

— Ա՛խ. զօ՛րք պէտք էր այդ ամբարտաւանին՝
Որ թնդանօթներ գիւղէ՛ գիւղ տանին... :

Ե.

Պատարագէն վերջ, քով քովի անձայն,
Երկու թափօրներ իրար քսուեցան :
Ան չէր դասական հանդիպումը հին՝
Կնունքի թափօրն՝ Մահուան թափօրին . —
Մէկ կողմ ծնո՛ւնդ, խինդ . միւս կողմ մա՛հ ու լալ .
Ու եկեղեցին կ'օրհնէ երկուքն ալ... :
Ո՛չ : Երկու թափօր, երկո՛ւքն ալ ժպտուն .
Մէ՛կը նորածին որդին մեծատուն,
Մի՛ւսը աղքատի ծնունդը անտուն .
Մէ՛կը բեհեզով քնած, միւսն արթուն .
Մէկուն ժանեակներ, մետաքսի հիւսկէն,
Միւսին ձորձ մը խեղճ՝ հօրը շապիկէն .
Առաջնոյն ոսկի, ժանեակ բիւր տեսակ,
Երկրորդին ճակտին փուշի սեւ պսակ .
Մէկը Տէ՛ր արդէն, միւսը Գրա՛ստ :
Ճակատագի՛ր, վա՛խ, տղաքները փաստ... :

Ը.

Բայց այս ի՛նչ արդար օրէնք մ'է խորին
Որ յղփացա՛ծ, ճո՛խ Մեծերը երկրին
Իրե՛նց արգանդին մէջ կը հարուածէ :
Հաւասարութեան խո՛ւլ պէտք մ'է գուցէ
Որ վիժածընունդ սերմերը Մեծին
Ի՛ր որովայնին իսկ զո՛գը հիւժին,
Ու հաշիւներէ վերջ, երբ ի հարկէ

Ոսկին ա՛լ պատրաստ է, հա՛յրը գրկէ
Պանձարուրներու մէջ մետաքս գեղերի,
Անժպի՛տ, տժգո՛յն հրէշ մը մարդակերպ... :
Մի՛նչ քանի՛ թշուառ խեղճեր է՛գ, արո՛ւ,
Որ յեղակարծ սէր մ՛ուռնին իրարու,
Կայծակներու պէս իրարո՛ւ կու գան,
Առանց հաշուելու վաղն ու ապագան,
Ու կ՛երկնեն — խորշի մը մէջ անձանօթ —
Ի՛նչ հսկայ կեանքեր, անէծքի անօթ... :

Թ.

Ապշա՛ծ, սարսափա՛ծ խորհեցայ անխօս,
Սպարթական հի՛ն բարքին բարբարոս,
Որ խեղդելէ վերջ կը յանձնէր գետին
Մարդկային տժգոյն տղրուկներն յետին... :
Բայց քառսուն դարեր անցեր են արդէն,
Ու սորվեցանք որ հրէշներն ալ մարդ են.
Անո՛նք ալ ունին զգացո՛ւմ, հոգի՛,
Անոնք ալ ունին իրաւունք կեանքի,
— Հոգ չէ թէ ապրին բիւրաւոր մահով.
Օրէ՛նքը՝ իրենց վահան ապահով... :
Չե՛մ համարձակիր վերցնել մէկզի
Կարմիր-վարագոյրն որ Օրէնք կ՛ըսուի,
Դիտելու ըմբոստ այն կեանքե՛րն հսկայ,
Որ քանտերու մէջ, կառավնատի վրայ,
Կախաղաններո՛վ մեռան անհամար,
«Կեանքի իրաւո՛ւնք»... սլոռալնուն համար :

Ժ.

Երկուքն ալ երկա՛ր, երկա՛ր դիտեցի :
Այլեւս քնա՛ւ մի խօսիք ինձի
Արժանիքին վրայ, ու տարբերութեան,
Ու ազնուական զարմին վրայ արեան :
Ահա երկո՛ւքն ալ, անկերպ բոցներ,
Շիւղ մը իսկ զիրենք պիտի մեռցնէր :
Կ'ուզեն անուն տալ. ի՛նչ պէտք անունի...
Իւրաքանչիւրն ալ իր անունն ունի.
Մին Ո՛յժն է անգութ, միւսն Ստրկութի՛ւն :
Ոյժ չունի կ'ըսէք խլէզն անարիւն.
Ի՛նչ պէտք արիւնի. — անյագ բորենի՛,
Հացի մը փոխան, կարմիր, ծիրանի,
Ան պիտի ծըծէ Արիւնը միւսին,
Ու պիտի մըխէ ժանիքն իր միսին.
— Օրէ՛նքը՝ իրեն անքոյթ օթեւան :
Ողջունեցէք զայն, Իշխանն է վաղուան... :

ԺԱ.

Ծնրադրած դողդոջ, աչքերըս ձեռքիս,
Կուրծքիս տակ զսպել կ'ուզէի հոգիս :
Հազա՛ր նկարներ կ'անցնէին մտքէս :
Արեան շողոյն պէս, նոճիներու մէջ
Բի՛ւր կախաղաններ անգութ մեծերու...
Ու հըրդեհներու մէջ հեռուէ հեռու,
Ստրուկներու կո՛ւռ, բարբարո՛ս գունդեր,
Որ տաճա՛ր, Աստուա՛ծ, կո՛ւռք, իշխա՛ն ու տէ՛ր
Տապալելով վար, կ'երթային հեռո՛ւ
Հաւասարութեան սե՛րմը ցանելու,
Ու լա՛յն բաշխելու Արդարութի՛ւն, Հա՛ց... :

Այտիս վրայ հրաշէկ արցունք մը դողաց .

Աչքերըս բացի, տեսիլք էր միայն .

Ամէնքն ալ դացա՛ծ, ժամն էր լռելեայն . . . :

Ու ե՛ս ալ դացի՛ իմ սուգիս դարման՝

Հաւասարութեան դաշտը — գերեզման . . . :

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌԻՆ ՎՐԱՅ.

Ա.

Եկեղեցիէն մինչեւ գերեզման,
Տանող ճամբուն վրայ, քարի մը վրան
Նստեցայ տրտամ, ու լս'ւո դիտեցի
— Հոգւոյս ծարաւո՛վը արեւելքի —
Հեռուներն հանդա՛րտ, հեռուները լա՛յն,
Հեռուները ջի՛նջ, միսթի՛ք, լուկեա՛յն:
Հո՛ն, երկինքներու տակ յաւէտ ծա՛ւի.
Առա՛նց ժպիտի ու առա՛նց ցաւի,
Կ'ապրէին մարդե՛ր, մըջիւննե՛ր, բոյսե՛ր...:
Հոն չէին ճանչնար ո՛չ կռիւ, ո՛չ սէր:
Հոն Անշարժութեան օրէնքին հըլու,
Առա՛նց աճելու, առա՛նց նուազելու,
Հազար դարերու ու անհուններու
Մտերմութեան մէջ կ'ապրէին, — հեռո՛ւ
Սէ՛գ Արեւմուտքէն ու հեզնելով զա՛յն...:
Հեռուները ջի՛նջ, միսթի՛ք, լուկեա՛յն...:

Բ.

Ու հո՛ն, անուրջի մը մէջ անսահման,
Երկիրը իբրեւ անհո՛ւն խնկաման,
Իր ճանճրոյթը — լայն աղօթքի մը պէս —
Անշտա՛պ, անխոռո՛վ կը մխար կարծես...:
Ու հո՛ն, հեռաւոր հորիզոններու
Անծալ երկինքները հեռուէ հեռու,
Կը տեղային վար՝ օրհնութեան մը պէս՝
Ոսկեփոշի լայն անձրեւ մը կարծես...:

Ու հոն արեւուն գունդին մէջ անշէջ,
Ու ծածա՛ն—ծածա՛ն ցորեններուն մէջ,
Ու խրճիթներու բոյնին մէջ համակ,
Աւերակներու սուգին մէջ ճերմակ,
Բա՛ն մը կար կեանքէն անջատ, կեանքէն վե՛ր,
Բա՛ն մը որ կեանքէն բնա՛ւ չէր ազդուեր,
Որ կը նմանէր Երէկին, Վաղուան...
Այդ՝ Մահուա՛ն իսկ մէջ ժխտումն էր Մահուան... :

Գ.

Ասոր համար երբ միտքն Արեւմուտքին՝
Կեանք բառին առջե՛ւը զարմացազին
Հարցական նշան մը կը դնէ նենդ...
Մենք կախման երեք կէտեր կը դնենք... :
Ու երբ կը վազեն անոնք տենդազին,
Թուանըչաններով կը լուծեն հողին,
Կը քննեն Երկինքն ու Աստուածը, մենք
Մեր կախման երեք կէտը կ'երազենք... :
Ու երբ կը խրոխտան անոնք, մենք կու լանք,
Ա՛խ, որովհետեւ ի՛նչ որ ալ ըլլանք,
Գլուխնիս երկինք, ոտքերնուս տակ հող,
Այգին ու ցայգին միջեւ տատանող
Օրորոցներ ենք... : Ու ինչ որ անշէ՛ջ
է, պիտի շիջի շիրմին մութին մէջ... :
— Լացը վերջիչում մըն է լռելեայն,
Թէ ի՛նչ ալ ըլլանք, մարդեր ենք մի՛այն... :

Դ.

Այսպէս ապրեցան, ու այսպէս կ'ապրին
Ֆոլո՛ր որդիները Արեւելքին :

Սուսկի՛, կնդրուկի՛ ծոցը լռակեաց,
Իրենց հոգիին անծանօթ մընաց
Պոռոտ Գիտութեանց շեփորը սոփեստ,
Ու սուտ Փառքերու ծածկոյթն հաստաբեստ...:
Անոնք ստացան, առա՛նց ուղեւոր...:
Ու կեանքէն անցան՝ առա՛նց յուղեւոր
Անոր մութ յատակը աչքէ անտես,
— Ծովուն վրայ սահող լո՛ւռ թեւճակին պէս...:
Անոնք վինովցան, առանց քննելու...
Ու լացի՛ն՝ սրտի պէտքի մը հլո՛ւ...:
Անոնք խոկացին Եդեմն. ու ծնան
Անէութեան մեծ հսկան — Նիրվանան,
Ու երազատես Նազովրեցին հեղ...
— Ու Երկունքը հեշտ էր Մահուան մը պէս...

Ե.

Անոնք նայեցան հեռուէ՛ն՝ մարդկային
Յառաջդիմութեան կուռ մեքենային,
Ինչպէս անտառին ծո՛ցը ամայի,
Ծերունի եղնիկն հանդա՛րտ կը նայի
Տքացո՛ղ, շաչո՛ղ սեւ շողեկառքին՝
Լա՛յն «ինչո՞ւ համար» մը դարմացադին
Թարթեւով աչքին մէջ երազահալ...:
— Ինչո՞ւ շտապել. չէ՞ որ ամէ՛նքս ալ,
Ոմանք հեւ ի հեւ, ու ոմանք դանդաղ,
Անվրի՛պօրէն պիտի հասնինք Մահ...
Կեանքն է այս. միշտ սուտ սուտի ետեւէ.
Մէկը հազի՛ւ թէ միւսին չափ տեւէ...:
Շառաչող ծովուն արիքներուն պէս,

Կը ծնինք ամէնքս, կը բարձրանանք վէս,
Բայց հազի՛ւ ատեն մը կայ փրփրելո՛ւ...
Պէտք է կորսուիլ. կորսուի՛նք հըլու՛...:

Զ.

Ու այսպէ՛ս պիտի կորչի ամէն բան...:
— Ժայռին վրայ նստած՝ դիտեցի ճամբան,
Դեղին Փոչիի յուսահատ ճամբան,
Խո՛ւլ «երէկ»ներու պատմի՛չը անբան...:
Ա՛խ, այդ գալարուո՛ղ, չի հատնո՛ղ, խոսպա՛ն,
Արեւուն ծագէն ի մո՛ւտքն՝ անխափա՛ն
Երկարող վտի՛տ, բարեկամ ճամբան,
Ծընող մարդկութեան առաջին օրրա՛ն,
Որուն ապալեր իրանին վըրան,
Հիմարլայայի սարէն մինչ Իրան,
Ու Արարատէն մինչե՛ւ Վոսփորոս,
Մինչե՛ւ Դանուբի ալերն մշտահո՛ս,
Ու մինչե՛ւ չորս ծագը Արեւմտեան,
Գացին առաջին հայրերն Մարդկութեան,
Այրող Արեւուն գունդին տակ, խաղա՛ղ,
Ճռացընելո՛վ կառքերնին դանդա՛ղ...:

Է.

Առաջին անգամ ըլլալով հառա՛ջ
Մը արձակեցի այդ ճամբուն առաջ...:
Սոսկա՛ցի իրմէն. ու ափ մը փռչի
Առի, մարդու մը նըման որ կ'ապչի...
Բա՛յց ինչ կիկլոպներ, իբրեւ թէ անշէ՛ջ
Ի՛նչ ազգեր, կեանքե՛ր այդ փոչիին մէջ:

Ի՞նչ արեան լիճեր, քանի՛ ոսկորներ
Դարերու մէջ հոն փոշի են դարձեր... :
— Դիտեցի ուշով. զի՛ս ճանչցայ հոն շուտ. —
Նախ քարայրներու բնակիչ մազուտ,
Յետոյ ասպազէն նետաձիգ մը սէգ,
Յետոյ թաղաւոր մը — եթէ կ'ուզէք,
Յետոյ ածիլուած գլխով մէկ գերի,
Յետոյ թրուպատուր մ'որ կը դեգերի...
Ու հիմա տժգոյն խեղճ մը դող է դող,
Ո՛չ մարդ, ո՛չ Աստուած, ու ո՛չ իսկ քերթող... :

Ը.

Հոն ճանչցայ նաեւ ծեր Սողոմոնին
Հալուէ բեռցուած կարաւաններն հին...
Գանգէսէն բոյրի, թանկագին քարի,
Ու Կարմիր Ծովէն ալ ամէն տարի
Ուղտերով կրուած պերճանքները բուստ,
Դամասկի մետաքս բեհեզն ալ հագուստ,
Արքաներու ձօն՝ Գլէօբաթրային... :
Ու վերապրեցայ հոն եղեմային
Ու գինովցընող հրրաշքը չքնաղ
Շամիրամի պերճ պարտէզին առկախ...
Հո՛ն. այդ փոշիին մէջ խօսեցուցի
Տարաբախտ Անդուանն Հոովմայեցի
Որ վահանն իրեն ծախեց Տուխանքին...
Հո՛ն, խօսեցուցի նաեւ տխրագին
Ժողովուրդներ որ մեռա՛ն անհամար :
Չեմ գիտեր ո՛ր մէկ Արքային համար... :

Թ.

... Յանկարծ ծանր՛ր թեւ մը զարկաւ ուսիս :
Հին երազներէն արթնցաւ հողիս .

Ու տեսաւ տարեց մշակ մը տժգոյն :

— «Ո՞վ ես դու» : — «Անունս է Աշխատութիւն...» :

— «Ի՞նչ կ'ընես այսպէս» : — «Կը մուրամ...»

Հծծեց .

Ու լո՛ււ հեռացաւ, մինչ ես դառնահեծ
Գացի ետեւէն մինչեւ իրեն տուն... :

Գետնի անկողնի մը վըրայ, արթո՛ւն,

Երկարած նիհա՛ր իր կինն հողեւար,

Ծեծուած անասնի մը պէս կը հեւար... :

Ու մինչ գնաց հինգ խլէզներէն մին,

Աթոռի պէս բա՛ն մը ճարելու հին,

— «Հաց չի կայ, կ'ըսէր հայրիկը ինծի,

«Մի քանի օ՛ր է չեմ երթար գործի,

«Կը տեսնես, վերջին օրերն են գուցէ...

«Առանց ինձ, աչերն ո՞վ պիտի գոցէ...» :

Փ.

Ու կինը բարի կը նայէր իրեն,

Ինչպէս կը նայի մարդ անա՛սնօրէն

Իրեն Աստուծուն... : Ախ, որովհետեւ

Իր կենակցութեան ժամը կարճատեւ

Սիրալի՛ր եղաւ. կռիւ չունեցան

Ո՛չ դրամօժիտի, ո՛չ ժառանգութեան... :

Ժըրաջան տիկին, միշտ իր յարկին տակ... :

Թանը առատ էր, անկողինը տաք... :

Ու քիչ օրէն երբ Տիրոջ հրամանով,

Հողին տակ պիտի թաղուէ՛ր ապահով,
Կը խրատէր էրկան՝ առնել գիւղակին
Այսի՛նչ ժրաջան աղջիկն իբրեւ կին,
Որովհետեւ խեղճ կինը կը յուսար
Թէ ան կը նայէր աչքով հաւասար
Թէ՛ իր ամուսնոյն, թէ՛ իր խորթերուն
Ե թէ՛ գոմի իր փոքրիկ հորթերուն...:

ՓԱ.

Դուրս ելայ տունէն, մարմինս փուշ փուշ.
Խորհեցայ կեանքին իմաստին ապո՛ւշ,
Թէ ինչպէ՛ս ստրուկ կիրքերու հըլո՛ւ,
Մարդս աւելի՛ վարժ է մուրալու,
Քան պապենական օրհնած դանակով,
Քի՛չ մը վախցնել — գոնէ՛ կատակով... —
Մեր ոսկեձոյլ նո՛ր Աստուածները կո՛վ...:
Խորհեցայ թէ Դրամ միապետին քով՝
Ի՛նչ տժգոյն ըմբիչ մ'է Աշխատութիւն...:
Խորհեցայ անգա՛մ մըն ալ անարիւն
Այն բո՛ւռ մը «Նորին Վսեմութեանց» վըրա՛յ
Որոնց շնորհիւ երկիր կը դառնայ...:
Խորհեցայ Ոյժին վրայ մըտովի,
Ու ա՛յն հտպիտին որ Օրէնք կ'ըսուի...:
Ու գացի ես լուռ, իմ սուգիս դարմա՛ն,
Հաւասարութեան դաշտը — Գերեզման...:

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆ ՄԷՋ

Ա.

Սկեպտիկ ժպտով մը դանդաղագին
Երբ մարդ ըմպած է մրո՛ւրը կեանքին,
Երբ ծառայած է կամքով կորովի՝
Այն մեծ վարպետին որ Վիշտ կը կոչուի.
Ճանչցած է դողդոջ դշխոյն որ Սէրն է.
Ազգաց Լանհատին Պատմութեան դժնէ
Նայած է անդամ մը միւս երեսին,
Ճանչցած է մարդուն Գիտութիւնը սին,
Արուեստն յաւակնոտ, սիրտն ամբարտաւան,
Սո՛ւզը Երէկին, երկիւղը Վաղուան...
Ու ճշմարտութեան հոգին ծարա՛ւի
Ձնած է երկնից պարապը ծաւի
— Հի՛ն աստուածներու վիհն այն մշտակա՛յ, —
Ա՛յն մարդուն համար ուրիշ վայր չի կա՛յ
Աւելի՛ քաղցրիկ հեշտանքով յըղի,
Քան գերեզմաննոց մ'աղքատիկ գիւղի...:

Բ.

Լո՛ւռ նստած քարի մը վըրայ տապան,
Դիտեցի լռի՛ն այդ վայրը խոպան,
Ու գո՛ւր խորհեցայ թէ այս այն վա՛յրն է

Ուր վաճառական Աստուած մը դժնէ
Զարը կը պատժէ անսահման վախով,
Բարւոյն շնորհելով դրախտ մ'ապահով...:
Ընկղմած ծոցն այդ Մահուան Քաղաքին,
Զուր խորհեցայ թէ անմա՛հ էր հողին...:
Անմա՛հ. բայց չէ՞ որ երկնից մէջ գարնան
Բիւր գիսաւորներ մոխիր կը դառնան.
Աստղեր կը վառին, աստղեր կը սառչին.
Կը լռէ ցայգին պլպուլը վերջին,
Բոյս ու կենդանի կ'իյնան անկենդա՛ն.
Ամէն, ամէ՛ն բան մահուան զոհ կ'երթան...
Ու երկնքին հիւր՝ լոկ մա՛րդն է տըխուր...:
Անմա՛հ, մինչեւ ե՞րբ, ինչպէ՞ս, եւ ո՞ւր...:

Գ.

Բայց ուսկէ՞ կու գայ այն Յոյսը մարդուն,
Որ մեծ-ցայգին մէջ միայնա՛կ արթուն
Կ'ուզէ հսկել՝ երբ իր ոսկորոտին
Երկու ափ հողի ներքեւ կ'անհետին:
Ու ինչպէ՞ս դիակը փտելէ վերջ,
Մարդ յամառօրէ՛ն, Մահուա՛ն ծոցին մէջ,
Անմահութեան Յո՛յս մըն է դիուցեր...:
— Անշո՛ւշտ սարերու երբ եղնիկը ծեր
Կը նայի անդունդն ի վար անյատակ...
Երբ գայլը փոքրիկ՝ մացառներու տակ՝
Կը դիտէ մա՛հն իր գնդակահար հօր...
Երբ ովկիանին վրայ անդնդախոր՝
Շնագայլն հսկա՛յ կը թաւալի լո՛ւտ...
Վերջալոյսին դէմ Առիւծը տխուր՝

Երբ կը մոռնէ դաշտին մէջ խոպան...:

— Անմահութեան վրայ չէ՛ որ կը խոկան...:

Դ.

Նո՛յն իսկ Մարդուն մո՛ւթ նախահայրն Ադամ,
Անգէ՛ն, անպաշտպա՛ն այդ խեղճն հաշմանդամ,
Նետուած ուժերո՛ւ միջեւ ահագին,
Շա՛տ քիչ հաշիւի կ'առնէր իր հոգին,
Երբ պտո՛ւղի մը համար, անվեհե՛ր,
Անմահութենէն կը հրաժարէր...:
Բայց ահա անբա՛ւ միջոց մ'է անցեք
Յիսուն ծանրածանր դարով՝ Մարդը ծե՛ր,
Որ իր ուղեղին դրդումին հըլու,
Հասեր է ամէ՛ն ինչ գըրաւելու,
Ստրուկներ դտեր է անասնոց մէջ,
Մնացածը զարկեր, հալածեր անվե՛րջ,
Աստուածնե՛ր շիներ է նախ անհամար,
Յետոյ ամէ՛նքն ալ այրելու համար...
Տիրե՛ր է Բնութեան Ուժին ահագին,
Կը տենչայ իշխել արդ ժամանակին...:

Ե.

Ա՛խ, անմա՛հ ըլլալ...: Ապրի՛լ յաւիտեան
Իսպա՛ռ չունենալ ո՛չ դար, ո՛չ վայրկեան:
Ժամանակի՛ն պէս, ժամանակին մէջ,
Տքա՛լ, տառապի՛լ, բայց ապրի՛լ անվերջ...:
Սիրտը արիւնոտ, մարմինը հիւանդ,
Յողնաբե՛կ, ի՛նչ փոյթ, ապրիլ մանաւանդ...:
Շիւղ մ'ըլլալ մարդի, ի՛ր մը լռելեայն,

Բայց յաւիտենին մէջ ապրի՛լ միայն . . . :
Քար մ'ըլլալ սնարգ, ապառաժ մ'անխօս,
Գէթ նիհար առուակ մ'ըլլալ մշտահոս,
Ծա՛ռ մը դարաւոր, մետա՛ղ մը միայն
Անմիտ, անզգա՛յ. չի մեռնի՛լ սակայն . . . :
— Աստուածացեալդ Մա՛րդ, ամօ՛թ քեզ, ամօթ,
Մոռթ, ամբարտաւան խրոխտութեանց անօ՛թ,
Դեռ ամէ՛ն գինով կը կառչիս հողին . . . :
Նայէիր աշնան տերեւին դեղին . . . :

2.

Ու երբ ըսեն թէ գիտութիւնը նոր
Այրեց հի՛ն, փոշո՛տ գիրքերը բոլոր,
Թէ Նիւթ կայ միայն, Հողին չէ՛ անմահ,
Հողին չի կա՛յ իսկ. — Մի հաւատաք, ա՛հ :
Վճիտ մոմեաներն հին Եգիպտոսին,
Դարերու գաղտնի՛քը թող ձեզ խօսին . . . :
Նայուածք մ'ուղղեցէք դէպի Պարթենոն,
Նոր Անմա՛հներն են որ կը խրոխտան հո՛ն :
Ու է՛ն չոր գիտունն իսկ՝ կրօնքին օտար՝
Քարէ արձանի մը հողին կու տար . . . :
Ա՛խ, կեանքի, մահուան կռիւն անզգամ . . .
— Ու անշուշտ՝ մենէ է՛ն խելօքն անգամ
Երբ տեսնէր Մահն որ պաշտօնին հըլո՛ւ
Կու գար սիրելին մենէ խլելու,
Թէ Աստուա՛ծ ըլլար ան, թէ Սատանայ,
Շան մը պէս պիտի խեղդէր անխընայ . . . :

Ե.

Շա՛ն մը պէս... ա՛խ, շատ չի պիտի ըլլար...
— Բարէ՛, կը յիշեմ թէ ինչպէ՛ս կու լար,
Ինչպէ՛ս կը խածնէր սնար ու սաւան,
Ինչպէ՛ս կը կանչէր արե՛ւը վաղուան
Որ ա՛լ չի պիտի դար երբեք իրեն.
Ու ինչպէ՛ս կ՛ուզէր խելայեղօրէն
Մարմինն անկողնէն քաշել անհընա՛ր,
Ու ինչպէ՛ս պատէն մագլիլ կը ջանա՛ր,
Սարսափած աչքերն ուղղելով ինծի...
— «Ես եմ, բարեկա՛մդ, աւա՛ղ...» գոչեցի,
Բայց ան աչքերու խրեց իր մատներ,
Ձի ես կ՛ապրէի, մինչ ինք կը մեռնէր...:
— Հասկցա՛յ, ընկեր. լեզուդ վերջնագոյն:
Բայց մահէն փախչող վատ մ՛էի տժգոյն,
Ձի Սէրն իսկ սո՛ւտ է, մարդերը մա՛րդ են...
Ու մեր երկուքին մէջ մա՛հն էր արդէն...:

Ը.

Ինչպէս նետահար թռչուն մ՛որ յետին
Ճիգերն իր կ՛ընէ կառչելու օդին...
Ծովամոյնն ինչպէս կը փարի վէտ վէ՛տ
Ոլեակի մը որ կ՛ընկղմի իր հետ...
Ինչպէս սարի հէգ արծիւն հոգեվար
Կը կառչի ժայռին որ չի սահի վա՛ր...
Այնպէս մատներուն ճիգովը յետին
Կ՛ուզէր բռնուիլ սնարին պատին...:
Անկողին դամուած, փտիլ, ցաւիլ, լալ,
Դարերով, ի՛նչ լաւ...: Բայց մեռնի՛լ, չըլլա՛լ...:

Ահեղ կը մղէր պայքարն անիրաւ
Երբ բերնէն արեան ուղիս մը զայն տարաւ... :
Այդ շքեղ սրտէն, կեանքէն ի՞նչ մընաց . —
— «Ե՛Ս» կ'ըսէ աճիւնն, — «Ե՛Ս» կ'ըսէ Աստուած :
Ու ե՛ս, իր գեղջուկ քարին վրայ կու գամ
Յանգի զարնելու տաղերս անզգամ... :

Թ .

Դիտեցի գողտրիկ այդ վայրը բողբոջ,
Ու ես ակամայ խորհեցայ դողդոջ
Ծերուկ Տանթէյի ահեղ դժոխքին,
Ուր յիմար վազքի մը մէջ մուկէին,
Այրող խաւարին, փրփրող արեան մէջ,
Երախնին բացած, անբարբա՛ռ, անվե՛րջ,
Տփույն հերոսներ պար կը դառնային... :
Խորհեցայ նաեւ սէգ Սատանային,
Չոր Միլթօն, աչքով կոյր, հոգևով արթուն,
Իշխա՛ն հռչակեց յաղթուած Մարդուն .
Որ երեքփանի ցուպով կ'զքօսնէր
Անհանգիստ ընել դատարկ գլուխներ... :
Չը մոռցայ նաեւ մտածել ահեղ
Օրուան՝ երբ փողին ձայնէն խելայեղ ,
Կմախքներ երկի՛նք կը թռչին արդէն... :
— Ինչ որ քիչ մը շատ խնդրել է մարդէն... :

Ժ .

Մարդուն տանջուած խղճմտանքը վա՛տ
Ի՛նչ մղձաւանջներ երկնեց յուսահատ,
Ի՛նչ սաղայելեան ցաւեր անհամար,
Ի՛նչ եղեմ՝ մեր գարշ դիակին համար... :

— Հո՛ն, ոչի՛նչ կայ մուլթ, ոչի՛նչ կայ դժնէ :
Ան դանդա՛ղ խմուած պարապ գաւաթն է,
Առա՛նց քանդակի, առա՛նց սուտ զարդի,
Առա՛նց նորագիւտ հնարքներու արդի,
Որ տիտղոս, տարիք կ'անմահացընեն... :
Վարդի թուփ մը հոն կ'իյնայ ծարաւէն... :
Ու եթէ երբեմն ողբեր կ'ողողեն
Քարի մը տակէն. — Ծե՛ր բուն է գիւղին... :
Թէ արշալոյսին ստուեր մը յածի. —
Իմաստասէր կո՛վ մ'է որ կ'արածի... :
Ու թէ շիրիմներ պեղուին անընդհատ. —
Բորենի մըն է, կամ քերթող մը վատ... :

ԺԱ.

... Ինկայ ու մտիկ ըրի սգահար,
Ձայնի մ'որ քարին ներքեւ կը դողար. —
— Ե՛ս եմ, Ե՛ս եմ, Ե՛ս քեզ եղբա՛յր, քեզ քո՛յր.
Ե՛ս տիեզերքին հսկայ ա՛չքը կո՛յր.
Ե՛ս սկիզբ եւ վերջ, երա՛խ ու արգանդ.
Ե՛ս վի՛հ անյատակ ու ծոց արգաւանդ.
Ե՛ս ա՛յն եմ որ քեզ ծընաւ, նաեւ ա՛յն
Ձոր պիտի ծընիս : Ե՛ս ճայն լռելեայն :
Ե՛ս օրհնութիւնն եմ, բարիքը վերջին,
Ե՛ս այն եմ որմէ ամէնք կը փախչին
Եւ որմէ փախչիլ չի կա՛յ : Հաւասար
Ներո՛ւմն եմ անոր որ ինձ կը յուսար,
Անո՛ր որ հեզնեց զիս առանց խղճի :
Ամէնո՛ւն ալ վրայ իմ մարգըս կ'աճի... :
Մանգաղս ո՞վ պիտի համբուրէր անմա՛հ... :
— Ինձ ԱՍՏՈՒԱԾ ըսին, իմ անունս է ՄԱ՛հ... :

1909, Լոզան

ՍԻՐՈՅ ԳԻՐՔԸ (*)

ՍԻՐՈՅ ԱՂԲԻԻՐ

Ահա՛ կու գամ երջանկութեան ակերէն .
Արիւնըս դեռ երազօրէն կը հեւայ ,
Ու արցունքներ արտեւանունքս կ'այրեն :

Աղբի'ւր , աղբի'ւր , ինչ հըրճուանքով տենդալին
Երկարեցի թշուառ շրթներըս ակիդ ,
Ու ինչ սիրով լմպեցի ջո'ւրըդ անդին :

Ոհ , կ'ուղէի մնալ յաւէտ ակիդ քով ,
Նիհար ճակատս կռթնցնել քու քարիդ ,
Թաղուիլ ջուրիդ երջանկութեա՛ն պատանքով :

Ու կ'ուղէի հալիլ կուրծքիդ մէջ անհետ ,
Լոյծ մարմնոյդ մէջ կաթի'լ մ'ըլլալ , կէ'տ մ'ըլլալ ,
Երգել , հեւալ , քեզի նըման , քեզի հետ :

(*) Ռուբէն Սեւակէն բազմաթիւ ֆերթուածներ լոյս տեսած են ժամանակակից պարբերականներուն մէջ : Ողբացեալ բանաստեղծը կը սիրէր անոնցմէ մեծ մասը *Սիրոյ Գիրքը* ընդհանուր վերնագրի մը տակ գետեղել : Ընտրուած ֆերթուածներու այս շարքը լոյս կ'ընծայենք հետեւաբար այդ ընդհանուր խորագրին տակ :

Ի՞նչ մոգութիւն կար մարմինիդ մէջ համակ,
Ի՞նչ կ'ըսէին ալիքներըդ վազելով,
Ու ի՞նչ հըմայք կար փրփուրիդ մէջ ճերմակ:

Երթունքըս դեռ քեզ կը փնտռեն տենդագին,
Ու հրատապ այտերէս վար մեղմօրէն
Դողդըղալով կը սահի ցօ'ղը կեանքին...:

Ահա կու գամ երջանկութեան ալերէն...

ԼՈՅՍ, շաբաթաթերթ, 1908

ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Պատասխանը դեռ չը գրեց թղթիկիս,
Ուր տրտմութեան նոպայի մը մէջ գինով՝
Դրրի ամբողջ իմ սէրս, ամբողջ իմ հոգիս,
Ու զրկեցի վարանումո՛վ, յուզումո՛վ:

Ըսի իրեն թէ սիրտս իրմո՛վ է առլի,
Ու գիշերներս իր երազով օրօրուն,
Թէ կարօտի վայրկեաններուս դառնալի՝
Ես կ'սպասեմ վերադարձի՛ օրերուն:

Ըսի իրեն թէ յուչքերըս կը թռչին,
Կը թեւածին իր պաշտելի դէմքին քով,
Թէ բաժանման տրտում վայրկեանը վերջին՝
Աչքերըս դե՛ռ կը պղտորէ արցունքով:

Ըսի թէ ես գինո՛վն եմ իր նայուածքին,
Թէ կախարդող իր աչքերուն մէջ ծաւի՝
Յաւէտ սուզի՛լ կ'ուզէի ես տրտմագին,
Երթունքներըս իր համբոյրի՛ն ծարաւի...:

Ու ըսի դեռ ինչ որ ունէր ախտաւոր՝
Ստուերամոլ բանաստեղծի իմ հոգիս,

Պաշտամունքներս, արտասուքներս բոլոր...:

— Պատասխանը դեռ չը գրեց թղթիկիս:

Կը կարծէի թէ յուզումէն պիտի լա՛ր
Ու նամակըս պիտի տանէր շրթունքին,
Կը կարծէի՛. — այնքա՛ն գորով ու սէր կար
իր հրաժեշտի համբոյրին մէջ տենդադին:
Թերեւս հեգնեց իմ հառաչներս երկչոտ,
Որոնց ամբողջ հոգիս յանձնել կարծեցի.
Բառերուս վրայ թերեւս խնդա՛ց ան պչրոտ
իր նենգամիտ ժպիտովը կանացի...:

Ու մտածել թէ շատ չանցաւ այն օրէն
Ուր պաշտովիս առարկան դեռ իմ քովս էր,
Երբ աչքերը կէս մը փակած, մեղմօրէն,
Երջանկութեան քաղցր երազներ կը հիւսէր:
Ու մտածե՛լ բաժանումին իր յետին,
Աւա՛ղ, յետի՛ն համբոյրին վրայ սիրակէզ,
Երբ անկարող իշխելու ի՛նք իր սրտին՝
Գլուխը կուրծքիս՝ կը հեծկլտա՛ր տրդու պէս...:
Ո՛վ կընոջ սիրտ, պաշտամունքով, արցունքով՝
Ու կեղծիքով հրաշակերտուած սի՛րտ աղուար,
Ուր կարկաչող սիրոյ չքնա՛ղ աչին քով՝
Մոռացութեան անդո՛ւնդը կայ ահաւոր...:

Լոյս, շաբաթաթերթ, 1908

ԵՐԳ ԵՐԳՈՑ

Երա՞գ, տեսի՞լ, անգոյ ստուե՞ր մ'անհոգի,
Ճառագայթի, փրփուրի խա՞ղ մը տարտամ...
Քմայապաշտ ծաղի՞կ մ'արդեօք ցընորքի.
Քու մշուշոտ գիծերուդ ի՛նչ անուն տամ.
Երա՞գ, տեսի՞լ, անգոյ ստուե՞ր մ'անհոգի...:

Քու կապոյտըդ վճիտ, աղուոր ջուրերու
Եթերային անըջանքին է հանգոյն .

Ու քու կարմի'րըդ Պէնկալեան վարդերու
Երազամած կարմըրութեան պէս տժգոյն .

Գոգն աչերուդ կապոյտն ունիս ջուրերու :

Արցունքիդ մէջ նայեաղներ պար կը դառնան .

Այդ ի'նչ հեշտանք որ շրթներուդ մէջ կ'ըմպես .

Շունչըդ գինո'վ է հովերու պէս գարնան ,

Ձայնըդ տարւիտտ՝ աղբիւրներու երգին պէս . . . :

Արցունքիդ մէջ նայեաղներ պար կը դառնան :

Կը հմայեն զիս քու աչքերդ կը շոյեն'ն .

Ու մարմինիդ ծորոզ խունկը մեղաւոր ,

Աւելի քաղցր է Քանանու գինիէն . . . :

Հաղարբուրեան այս պատարագն է աղուո'ր ,

Թէ լո'յժ աչերդ որ մութ հոգիս կը շոյեն :

Հրաշագոյ ո'հ քու անդրիդ բիւրեղէ ,

Սրունքներուդ սարսուացող ճիւնն հրաշէ'կ ,

Ու անանո'ւն ցոլքը որ քեզ կ'ողողէ ,

Մորթիդ թաքո'ւն գանգուրներուն խուրճը շէկ . . .

Հրաշագո'յ . . . ո'հ քու իրանդ բիւրեղէ :

Տենչերուս վրայ պիտի հակիմ այս գիշեր

Որ բազուկնե'րըս չը փնտռեն քեզ իմ քով .

Միրտս ո'ւր էր որ կուրծքէդ ոչինչ չը յիշեր

Մինչեւ առտու պիտի հալէր արցունքով . . . :

Կիրքերուս վրայ պիտի հսկեմ այս գիշեր :

Ի դո'ւր : Իմ հոգիս թաղուի'լ կ'ուզէ յուլօրէն

Ստինքներուդ մտերմութեանը մէջ կոյս .

Ու անութիդ որոշ մէկ ծալքը նորէն

Գիտեմ որ զիս պիտի տանջէ մինչեւ լոյս . . . :

Քու մէ'ջդ հոգիս թաղուիլ կ'ուզէ յուլօրէն :

Տժգոյն աղջիկ հիւսիսայդի աչքերով,
Կոպերուդ վրայ ու բիբերուդ մէջ խոնաւ
Այդ ի՞նչ անճառ երանութիւն եւ գորով...:
Ո՛չ մէկ արգանդ քեզ պէս հրաշք չի ծնաւ,
Տժգո՛յն աղջիկ հիւսիսայդի աչքերով:

Լոյս, շաբաթաթերթ, 1908

ԵՐՆԵՎ, ԶՈՒՐ

Ո՛վ պիտի երգէ քու անփառունակ
Կեանքիդ միամիտ տաղը; մատա՛ղ ջուր,
Որ լո՛յժ դայլայլի մը պէս շարունակ
Կը փրփրիս, կ'երթաս դաշտերուն մէջ ուր
Դարե՛ր դարերով ե՛րգդ է գոհունակ:

Ո՛վ պիտի պատմէ վաղքերդ մշտոլոր
Վայրի վարդերու երաղանքն ի վար.
Ո՛վ պիտի ցոյց տայ փրփուրներուդ խոր
Հեւ ի հեւ կեանքիդ սէրերն հոգեվար,
Տարփոտ սէղերու շոյանքն ալ բոլոր:

Լուռ անըջանքի պահուն ցայդային,
Ո՛վ պիտի պատմէ խիճերուդ լեզուն,
Ու հէքեաթունակ սէրն ուռենիին
Երբ մութ գիշերով իրեն աղաղուն
Ոստերը փախչող հոգւոյդ կը հայի՛ն:

Միամիտ վտակ, դարերէ ի դար
Դուն մամուտ ճամբէդ կ'երթաս անմոլոր,
Ու երբ կը մեռնին շուրջդ անմխիթար՝
Գարնայնի գոյն գոյն ծաղիկներդ բոլոր,
Երկու քարի մէջ կ'երգես անդադար:

Երնէ'կ քեզ, վտա'կ, մեռնիլ չունիս դուն.
Արցունքէ մարմինդ կը վարես անվերջ,
Գիշերներու մէջ միայնակ արթուն,
Անսկի'գբն, անվե'րջ, վտիտ փոսիդ մէջ
Կ'երգես. երնէ'կ ջո'ւր, վախճան չունիս դուն...:

Ու երբ այս տողերս մրոտող նիհար
Ձեռքէս օր մը լո'կ պուտ մը հող ապրի,
Ուրիշ քերթող մ'ալ ինծի չափ յիմար՝
Պիտի դայ հարկաւ երգերդ վայրի,
Յանգի, չափի տակ առնելու համար:

Մինչ յաւերժօրէն կեանքո'տ, գուարթո'ւն,
Պիտի կարկաչէ ջուրդ մ'չտաշարժ՝
Հեզնելով արուեստն ու կեանքը մարդուն...:
Ո'վ անմահութեան ստուեր գետնաքարչ.
Վտա'կ, երնէ'կ քեզ, մեռնիլ չունիս դուն:

Լոյս, շաբաթաթերթ, 1908

ԿԱՐԱՊՆԵՐԸ

Il est d'étranges soirs, où les fleurs
ont une âme. Albert SAMAIN.

Գիշեր է լուռ, հանդարտ գիշեր ամառուան,
Մութը պատեր է երկինքը համօրէն.
Հեռուներէն քանի մը լոյսեր միայն
Իրենց ձիւնը վար կը կաթեն յուլօրէն:

Ո՛չ մէկ շուկ: Լռութիւնը կը թրթռայ
Անծի՛ր, անծա՛յր լայնութեան մէջ օդերուն.
Ու բացխփուող աչքերու պէս, ափին վրայ,
Քաղաքներու կը պլպլայ լոյսն հեռուն:

Բարձրը, մութին ալքերուն մէջ, հեռակայ
Ժիւրաներու ստուերը լուռ կը մրափէ.
Աւելի՛ վեր, արհամարհոտ ու հսկայ,
Ալպեաններու սէգ ճակատն է սատափէ:

Ձոյգ ալեփառ շղթաներու դարաւոր
Օրրանին մէջ ընկողմանած հոլանի՛,
Լեռներու վեհ հուրիններուն պէս աղուոր
Կը քնանայ կապոյտ հոգին Լեմանի:

Գիշերն է լուռ, լիճը տրտում: Հեռուէն,
Ճաճանչներու, փրփուրներու պէս աղուոր,
Քնացող ջուրին երեսին վրայ մեղմօրէն
Երկու կարապ կը սահին լուռ, մենաւոր:

Իրենց մարմի'նը քնքոյշ է, գեղեցիկ,
Իրենց թեւերն արծաթակերտ, ձիւնազէս.
Ու մարմարի իրենց վիզը սլացիկ՝
Երազային տաճարներու սիւնին պէս:

Կը մօտենան անոնք իրար մեղմովին,
Ու կտուցնին իրար կու տան ուղղակի,
Ա'յնպէս ինչպէս ո'չ մէկ շրթունք տակաւին
Ա'յնքան սիրով չէ՛ մօտեցած շրթունքի:

×

Ու ձիւնափառ իրենց թեւերն կ'առնեն վեր,
Կը գալարեն իրենց վիզը երկնասլաց,
Ա'յնպէս ինչպէս երկու բազուկ անձնուէր
Այդքա'ն սիրով իրարու չեն գալարած:

Գիւղերուն լո'յսը կը ցոլայ հեռուէ'ն.
Վերը շո'ւքը Ժիւրաներուն հեռակայ.
Աւելի՛ վեր Ալպեանները համօրէն.
Աւելի՛ վեր, Երկինք կանգներ է վրկայ...:

Վա'րը, քնացող ջուրին վրայ տրտմաբար,
Վեհ պարտքի մը դիտակցութեա'մբը լեցուած,
Բերան բերնի, վիզը վիզին, անբարբա'ռ,
Կարապները կը մնան լո'ւռ, քարացա'ծ...:

Մամիս, շաբաթաթերթ, 1907

ՏՐՏՈՒՄ ՈՔԻ...

(Սիրերգ)

Թափառամու ճամբուս վրայ քերթողի,
Տրտո՛ւմ Ոգի, ահա դարձեալ դըտայ քեզ,
Հո՛ն ուր քեզի օր մը մինա՛կ ես թողի,
Քարին վրայ, աղբիւրին մօտ, կը յիշե՞ս:

Մեր հրաժեշտի օրէն ի վեր դուն այսպէ՛ս
Հեռուն յառած մութ աչքերը սեւածիր՝
Սպասեցիր ճամբուս վրայ տրտմապէս,
Ու արցունքիդ լուկ ե՛րզը միշտ լացիր:

Ես հեռացա՛յ տարտամին մէջ խօլաբար,
Իմ երազիս ճամբաներէն անդադրում,
Գիշերներու հովին նման խօլաբար,
Վերջալոյսի՛ թռչուններուն պէս տրտում:

Ու վագեցի — անուրջներու ուխտաւոր —
Թաւչին վրայ կեանքի ծիծղուն մարմանդին .
Ու վէրքերու ծաղիկները ախտաւոր
Տարի մինչեւ հորիզոնները մութին:

Ես խոյացայ նուիրումէ՛ս տենդահար՝
Հո՛ն ուր նիհար ճառագայթ մը կայ լոյսի,
Հո՛ն ուր սիրոյ վրտիտ երգ մը կը դողար,
Հո՛ն ուր դողդոջ ծիածան մը կար յոյսի...:

Ու թեւաբեկ ահա քեզի կը դառնամ
Երջանկութեան ճամբաներէն յետադարձ,

Տրտո՛ւմ Ոգի, հոգւոյս միակ բարեկամ,
Դուն իրակա՛ն, դուն ճշմարի՛տ, դուն անդա՛րձ:

Ձեռքերուս մէ՛ջ դիր ձեռքերըդ մահաթոյր,
Ու հողեղէն շրթունքներդ՝ շրթունքիս,
Երակներուս մէ՛ջ՝ քու շունչըդ տրտմաբոյր,
Արցունքներուդ բիւրեղին մէ՛ջ՝ իմ հոգիս...:

Տրտո՛ւմ Ոգի, թեւըդ թեւիս գալարո՛ւն,
Համբոյրի մը անհունին մէ՛ջ սըգաւէտ,
Մեր ցաւերուն, արցունքներուն, վէրքերուն
Պատարագը պիտի տօնենք քեզի հեպ...:

Մասիս, շաբաթաթերթ, 1908

ՔՆԱՑՈՂ ԱՂԶԻԿԸ

Մնդուաներու դիւթական փրփուրին մէ՛ջ սպիտակ՝
Տեսայ որ ան կը մրափէր՝ ինչպէս կաթիլ մը ցօղի,
Կը քնանայ յուլօրէն շուշանի մը շուքին տակ,
Բիւրեղ մարմինը գինով երազներով իր յըղի:

Կէսխուփ կոպին տակ աչքերն կը հալէի՛ն կապուտակ.
Մերկ ուսերէս վար կարծես թեթեւ արշաւ մ'էր դողի.
Ու ալեվէտ մագերու խարտիչագեղ քօղին տակ
Կ'ելեւէջէր իր դեռահա՛ս, փոքրիկ լանջքը կատարի...:

Այսպէս մութին մէ՛ջ փռուած, դիցուհիի մը պէս հին
Ձեռ գիտեր ի՛նչ մ'ունէր ան պաշտելի ու ահաւոր,
Դեռափիթիթ աղջրկան իր մրափին մէ՛ջ լռին:

Ու իր շունչին մէ՛ջ համակ անըջանքի, համբոյրի,
Դե՛ռ չի ծծուած բոյրերու պատարագ մ'էր հեշտօրօր...
Օ՛հ քնացող կիրքերէն ծորող նեկտա՛րը վայրի...:

Մասիս, շաբաթաթերթ, 1908

ՀԱՅՐԸ

«Հայր մեր որ յերկինս...»

Աստանդական մ'ալեհեր, ցուրտ գիշերով, բուք-բորան,
Մթին փողոց մը, քարի նստարանի մը վըրան,
Իրեն խարխուլ կողին վրայ ընկողմանած էր արթուն,
Երբ ապաստան փնտռեց հոն նիհար տըղայ մը անտուն:

Խաւարին մէջ նայուածքներն իրա՛ր զարկին, շաչեցան...:
Ծերը հեռու քաշկռտեց հիւանդ մարմինն իր անձա՛յն.
Ճանչցե՛ր էր. բայց չի կրցաւ ըսել՝ «Որդեա՛կ մոլորուն,
Չաւա՛կս ես զոր լքեցի անօթութեանս օրերուն...»:

Թշուառութեան հիւրընկալ նստարանին վրայ քարի,
Կեանքի խաւար գիշերով, Մարդն ու Աստուածը բարի,
Պատահաբար, կող կողի, երբոր զիրար տեսնային,

Եհովան իր լուսեղէն պըսակին մէջ երկնային
Չէ՛ր ամ չնար ըսելու թշուա՛ռ, անտէ՛ր, խե՛ղճ Մարդուն.
«Ես եմ քու հայր Արարիչդ, ամենակալ, մշտարթուն...»:

Ազդակ, շաբաթաթերթ, 1909

Ո՛վ ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔՍ...

Կիլիկիոյ արիւնի՛ն

Ցայգն ի՛նչ անոյշ է, ցայգը ի՛նչ գինով:
Ցաւերէս տարուած կը քալեմ երկա՛ր
Լեմանի ափին՝ խոր տրտմութիւնով:

Ի՛նչ խաղաղութիւն, ի՛նչ անճառ չըկար,
Ու ցայգն ի՛նչ անոյշ, ցայգը ի՛նչ գինով:

Հեռուէն թեւճակի շառաչներ դողդոջ
Երգը կ'օրօրեն սիրող զոյգերու.
Ջուրին մէջ ասաղեր ինկեր են բողբոջ.
Ու տարւիտ մութին մէջ հեռուէ հեռու
Թեւճակներու թա՛ց համբոյրն է դողդոջ:

Լուսնակն ալ ահա՛ շքեղ կը ծաթի
Առասպելներու լոյս-դ շխոյին պէս՝
Ալպեաններու ձի՛ւն-հրաշքէն արծաթի,
Նոր հովուերգութեանց հի՛ն հանդիսատես՝
Տփոյն տարւիաւորն ահա կը ծաթի:

Ի՛նչ անհունութիւն, ի՛նչ երազ, ի՛նչ շունչ...:
Լռին լեռներու կողէն սատափի
Մինչե՛ւ սիրացած անտառն անշշունչ,
Ու մինչեւ դաշտերն ուր Ռօն կը թափի,
Ի՛նչ անհունութիւն, ի՛նչ երազ, ի՛նչ շունչ...:

Ու դո՛ւն, ո՛վ դժբախտ երկիր հայրենի,
Որ արիւնի տա՛ք շամանդաղի մէջ,
Ձո՛հ՝ գազաններու խաղին վայրենի,
Ու համայնասպա՛ռ բոցերու անչէջ,
Կը մխա՛ս, դժբա՛խտ երկիր հայրենի...:

Ո՛վ իմ հայրենի՛քրս...: Ու դո՛ւք, հեռաւո՛ր,
Եփրատ ու Արաքս ու Վանայ Ծովակ,
Ո՛ւր են կարապնե՛րը սիրախտաւոր

Որ իրենց երա՛զ թեւերով ճերմակ
Ճեղքէին կարմիր ձեր կո՛ւրծքն աստաւոր :

Հովուերգութիւններդ ո՞ւր են սխրալի,
Ո՛վ Արարատեան ձիւնափառ հսկան .
Ու դո՛ւն , միամիտ Դրախտն առասպելի ,
Ինչո՞ւ այսքան մո՛ւթ է քու լուսնկան ,
Հովուերգութիւններդ ո՞ւր են սխրալի :

Լեռանոյշ կուսա՛նքըդ Հայաստանի ,
Ո՞ւր են ձեր սիրոյ երգերն անհամար
Որ հովը դէմի բլուրը տանի ,
Ուր սրինգ մը խեղճ կու լայ ձեզ համար . . . :
Ո՛վ յաւերժահարսք կոյսք Հայաստանի :

Բարէ՛ : Վայի՛ւննե՛ր են որ կը լսեմ ,
Հետքերնին ցրուած , փախչող խելայեղ ,
Ընդիմադրումի մը պահուն վսեմ ,
Պիղծ եաթաղանով ընդկիսուած ահեղ՝
Կոյսերու վայի՛ւնն է որ կը լսեմ . . . :

«Հո՛ւ , մենք ենք , մեղք ենք , եղբայրնե՛ր , քոյրե՛ր . . . :
«Մե՛նք ենք , լափլիզուած բոցերէ անչէջ . . .
«Մերկ սուտերներով հալածուած կոյրեր . . .
«Մե՛նք ենք , կը վազենք Մուլթի՛ն , Մահուա՛ն ճէջ .
«Հո՛ւ , մե՛նք ենք , մե՛րկ ենք , եղբայրնե՛ր , քոյրե՛ր . . . :

«Մե՛նք ենք , դիւահար ծնո՛ւնդ արիւնի ,
«Հի՛ն , շքե՛ղ ցեղի զաւակներ յետին .
«Բոպիկ երախա՛յ , դողդոջ ծերունի՛ ,
«Մե՛նք ենք , ո՛ղջ գանկերն որ կ՛իյնան գետին . . .
«Մե՛նք ենք , դիւահար ծնո՛ւնդ արիւնի . . . :

«Հո՛ւ, Նզո՛վք, նզո՛վք: Մեր վէրքին փրփրուն
«Շողին խաւարէ՛ր ձեր աչքերը, ա՛հ.

«Մեր արիւնը ձեր զաւակաց գլխուն.

«Թո՛յն շնչէիք դուք, ու ըմպէիք Մա՛հ...»

«Հո՛ւ, Նզո՛վք, Նզո՛վք ձեր սերունդներուն...»:

×

Յայզն ի՛նչ անոյշ է, ցայգը ի՛նչ գինով:
Երգեցէք սիրոյ համբոյրներ զուարթ,
Ու դուք երգեցէք երանութիւնով,
Դո՛ւք երազ ափեր, ալեակներ լազուարթ,
Ձեր ցայզն ի՛նչ անոյշ, ցայգը ի՛նչ գինով...:

Կը քալե՛մ: Քալէ՛, յիմա՛ր տարագիր,
Ժպիտ մը շուրթիդ՝ կարապի՛ն համար,
Նե՛րքնապէս լալով՝ միտքդ դէ՛պ երկիր,
Շեղչուած մահերու վրայէն անհամար,
Քալէ՛, դուն քալէ՛, յիմա՛ր տարագիր:

Քնարի զառամա՛ծ թելի մը փարած,
Թալա՛նէ, բո՛ցէ հեռո՛ւ, ա՛հ, հեռու՛
Քալէ՛ դուն, քերթող հայրենահալած,
Հո՛ւր, արի՛ւն երգէ ազատ լեռներու,
Քնարի զառամա՛ծ թելի մը փարած...:

Քալէ՛: Մինչեւ ե՞րբ...: Քալէ՛ կարօտէն,
Քալէ՛ մինչեւ որ Արեւն հրակէզ
Իր մարը մանէ նորէն ու նորէն՝
Ու օ՛ր մը այլեւը՛ս չի ծագի քեզ...:
Բա՛բէ...: Կեա՞նքն է այս...: Քալէ՛ կուրօրէն...:

Ազդակ, շաբաթաթերթ, 1909

ԻՆՉՊԷՍ ԵՐԲԵՄՆ... .

Քերթո՛ղ, պատմէ՛ մեզ հայրենի յուշքերէդ,
Երգէ մեզ հի՛ն օրերու երգ մը անհետ,
Թափառական դրուպատուրի երգ մը զո՛վ,
Արբշիռ ու զով մեր Գողթանի ողկոյզո՛վ:

Մեռելի շէն երգ մը հանէ թոքերէդ,
Հի՛ն, կռապաշտ այն երգերէն որոնց հետ՝
Մեր ասպազէն քաջերն արոյր թափօրով,
Սաղաւարտնին շողացնելով, ջահերո՛վ,

Արքայական հանդէսներուն վայրա՛գ, վէ՛ս,
Կը պարէին, աստուածներու պարին պէս...:
Երգէ՛ մեզի հին օրերու հին յուշեր:

Մենք դարաւոր մեր Մահացումն այս գիշեր
Պիտի պարենք, եղեռնօրէն շէ՛ն, խելառ...:
— Քերթողը, ծե՛ր, չըխօսեցաւ: Ան կու լար...:

Ազդակ, շաբաթաթերթ, 1909

ԿԱՐԱՊԸ

Մեծ քաղաքին աղմուկին մէջ մոռցուած,
Հին պարտէզի մը մէջ լքուած, ամայի,
Վանդակապատ ափ մը ջուրի վրայ ցած,
Տարեց կարապ մը օրն ի բուն կը սահի:

Փոքրիկ, աղքատ հըրապարակ մըն է հոս,
Ուր դաղջ օրեր՝ աթոռներու վրայ քարի՝
Աչերնին գոց, իրենց շուքին հետ անխօս,
Տաքնալ կու գան քաղաքին ծերերը բարի:

Ոչի՛նչ կեանքոտ, ո՛չ իսկ երգ մը թռչունի :
Արմաւենին որ կ'երկարի ջուրին քով՝
Իր հայրենի հողերուն փառքը չունի,
Նարնջենի մը կը շնչէ տաժանքով :

Աւագանին մօտ փոշելից, ախտագի՛ն,
Տարաշխարհիկ անտառ մ'է լա՛յն տերեւի,
Որու մէջէն՝ թաթը ուլի մը կուրծքին՝
Թափծու առի՛ւծ մը շատ հըպարտ կ'երեւի . . . :

Ուրիչ ոչինչ . . . : Ու կարապը կը սահի . . . :
Խե՛ղճ ծեր կարապ . յուշքը հին հին օրերուն
Դեռ կ'օրօրէ մարմինդ՝ ինչպէս ամայի
Լիճերու վրայ կը սահէիր օրօրո՛ւն :

Անշուշտ լռի՛կ ժամերուդ մէջ դուն քեզի
Կը պատմես հի՛ն արշայոյսներն օսկեփառ,
Երբ կ'երթայի՛ր թաւուտներու մէջ սէզի՛
Վայրի երա՛զըդ ապրելու անբարբառ :

Ու կը յիշես գիշերներն ալ դուն լուսնա՛կ,
Երբ ձիւնափառ հսկայ ծաղկի մը նրման,
Գլուխդ թեւիդ՝ կը ծփայի՛ր գոհունակ,
Մեծ լիճերու կապոյտին մէջ անսահման . . . :

Հիմայ քաղքին արեւուն տակ հըրակէ՛զ՝
Վանդակապատ լճակդ ստուեր մը չունի,
Ու դո՛ւն, կարա՛պ, երգ մը չունիս որ երգես,
Ո՛չ իսկ ողորմ ճիչ մը վայրի թռչունի . . . :

Հայ Գրականութիւն, ամսաթերթ, 1912

ՍԿԵՊՏԻԿ

Գիտե՞ս որ թռչնիկն է՛ն անոյշ կ'երգէ,
Այն որ ծնունդն է առաջին գարնան.
Դեռ իր շուրջ ամէն բան խինդ ու երգ է,
Թիթեռ ու ծաղիկ դեռ պա՛ր կը դառնան...:

Այն՝ նոր թռչնիկին գարունն է առջի,
Կ'երգէ, սիրահար կը դառնայ գարնան.
Յետոյ ամէն բան քիչ քիչ կը սառչի,
Տերեւներն հազար փոշի կը դառնան...:

Ուրեմըն սո՛ւտ էր կարմիր վարդը նուրբ,
Դարունը սո՛ւտ էր, սո՛ւտ էր փոստուռան.
Սո՛ւտ էին սիրոյ սարսուռները սուրբ,
Սարէն սուլելո՛վ սառեր կը սուրան...:

Գիտե՞ս որ թռչնիկն էն տխուր կ'երգէ,
Այն որ մօտիկ է իր վերջին գարնան.
Դեռ իր շուրջ ամէն բան խինդ ու երգ է,
Բայց, գիտէ՛, շուտով մոխիր կը դառնան...:

— Դուն ալ նո՛ր գարնան նրման ինձ կու գաս,
Ծիւ ծոցըդ օծուն՝ ծաղիկով լեցուն.
Այս քանի՞երորդ անգամն է կու գաս,
Բայց ես կը սիրեմ ժրպիտըդ ցնծուն...:

Եկո՛ւր, ես խաբուի՛լ կ'ուզեմ գիտնալով,
Քանինե՛ր եկան ու գացին անտես,

Բայց դե՛ռ կը սիրեմ գինովնալ սուտով,
Փառ՛քդ երգել կ'ուզեմ թռչուններու պէս... :

Գիտե՞ս որ քերթողն է՛ն տխուր կ'երգէ,
Այն որ չը հաւտար սիրոյ ու գարնան.
Դեռ իր շուրջ ամէն բան խինդ ու երգ է,
Բայց, գիտէ՛, շուտով մոխիր կը դառնան... :

Հայ Գրականութիւն, ամսաթերթ, 1913

ԵՐԹԱ՛Ն...

Երթա՛ւ, երթա՛ւ, երթա՛ւ անձայն, անհանդէս.
Երթա՛ւ առուի՛ն պէս՝ մարգերու տակ անտես
Կապոյտին մէջ՝ հե՛զ, հողմավար ամպին պէս... :

Երթա՛ւ՝ առա՛նց գիտնալու թէ դէպի ո՞ւր,
Երթա՛ւ՝ հեռո՛ւ ոստաններէն այս տխուր.
Երթալ՝ խաւար գիշերին մէջ թաքթաքուր... :

Երթա՛ւ, երթա՛ւ, երթա՛ւ առանց ճրագի.
Երթա՛ւ՝ առա՛նց սուգի, լացի, փափաքի.
Երթա՛ւ՝ առա՛նց սովի, առա՛նց պարպակի... :

Երթա՛ւ՝ մարդոց կոյտին մէջէն լռելեայն.
Օտար մընալ իրենց ծաւին, Գիտութեան.
Երթա՛ւ տգէ՛տ, խո՛ւլ, յա՛մըր, կո՛յր յաւիտեան... :

Աննիւթանա՛ւ, անըջանա՛ւ, վըսեմ, վէ՛ս.
Երթալ անցա՛յդ, անա՛յդ, երթա՛ւ վերջապէս.
Աչքերը դոց՝ ցայգաշրջիկ խեղճին պէս... :

Չը գիտնա՛լ որ հոս իտէայը չիկա՛յ . . . :
Ուխտագրնա՛ց երթալ ափերն հեռակայ,
Դէպի ուղին երջանկութեան մշտակայ . . . :

Երթա՛լ, երթա՛լ, չը ճանչնալ Մա՛րդ ու Աստուա՛ծ,
Զո՛յգ երթալ՝ ձեռքըդ քո՛յր ձեռքի մէջ դըրած
Անրջանքի՛ն ու Սիրոյն պէս — Աքսորուա՛ծ . . . :

Շանթ, կիսամսեայ հանդէս, 1913

Ս Է Ր Ը

Քրնարիս եօ՛թն աղիքներէն կանացի
Եօթը որբուկ հառաչանքներ հանեցի .
Եւ մի՛շտ ժպտիլ կը կարծէի, մի՛շտ լացի . . . :

Սէրն հեթանոս Երջանկութի՛ւնն է, խաչուա՛ծ,
Սէրն ա՛յն կուռքն է որուն առջեւ ծնրադրած
Որբի՛ մը պէս պիտի ողբար Ի՛նքն Աստուած . . . :

Սէրը ճերմակ անհունին մէջ կոյր ա՛չն է .
Սէրը՝ սիրոյ ովսաննան չէ՛, իր խա՛չն է,
Իր ցաւերուն ընդդիմացող ո՞ր քաջն է . . . :

Սէրը սէր չէ, մահը մահ չէ, սէ՛րն է մահ,
Սէրն անդունդին մէջ ընկլուզումն է անվա՛խ,
Սէրն աչքը գոց ցայգաշրջի՛կն է անահ . . . :

Երջանկութեան սեղանին վրայ խրախճան՝
Բեհեզ, կարմիր ծածկոյթին տակ պատմուճան՝
Սէրը կըմա՛խք կոչնականն է դաւաճան . . . :

Սիրե՛լ, սիրուի՛լ, — ոսկեղինիկ սո՛ւտ աղուոր
Սիրել առանց սիրուելու, — սո՛ւզ ահաւոր,
Սակայն աւա՛ղ անսէ՛ր կեանքին, — կեա՞նք է որ . . .

Կը տեսնե՞ս սա վիհին վըրայ Սէր-ակը .
Հագարնե՛ր կուլ է տուեր այդ սե՛ւ աղը,
Իր ջուրէն օր մը խենթեցաւ ՍԵՒԱԿԸ :

Շանթ, կիսամսեայ հանդէս, 1913

ՍԻՐՈՅ ՈՒ ՄԱՀՈՒԱՆ ԵՐԳԸ

Իմ կեանքըս թող աղաչաւոր երգ մ'ըլլայ,
Եղերական ու միամիտ, սե՛ւ ողբերգ,
Հսկայական ու տխրօրէն քաղցըր վէ՛րք,
Իմ սիրտըս թող անհունին մէջ վէրք մ'ըլլայ,
Իմ կեանքըս թող աղաչաւոր երգ մ'ըլլայ . . . :

Ես կը սիրեմ իմ տրտմութիւնս դիւթական,
Իմ տրտմութիւնս Աստուածներո՛ւ ցաւին պէս,
Քո՛յր, սրտիս մէջ ի՛նչ խաւարներ, վիհեր կան,
Զոր նայուածքովդ կ'ոսկեզօծես ու կ'օրհնես,
Ես կը սիրեմ իմ տրտմութիւնս դիւթական . . . :

Եկո՛ւր ինծի, լուսնակին պէս գեղեցիկ .
Եկուր ինծի, լո՛յս ու ցնծում հեւալով
Քու արծաթի շողերուդ մէջ սլացիկ
Լուսաւորէ՛ աւերակնե՛րըս լալո՛վ .
Ես Մահն եմ, ե՛կ ինձ կեանքին պէս գեղեցիկ . . . :

Իմ կեանքս թող առուին երգին պէս ըլլայ,
Ու երգս անուանդ կրկնումն ըլլայ թող յաւե՛րժ,
Իմ կեանքս թող մո՛ւթ ջրվէժին պէս ըլլայ,
Ու դէպի քեզ անկում մ'ըլլայ դահավէ՛ժ.

Իմ կեանքս թող առուին երգին պէս ըլլայ...:
Ես կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի՛ պէս,
Ուր խաւարներ կը փոթորկին մոլեգի՛ն.
Երկու աչերդ՝ աստուածներու սկի՛հին պէս,

Տո՛ւր ինձ անոնց մէջ սրբացնել իմ հոգին,
Ե՛ս կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի՛ պէս...:
Եկո՛ւր ինձի, քեզ կ'ըղձայ շունչըս անգոր.
Եկո՛ւր, ես մո՛ւթ բաներ պիտի քեզ ըսեմ

Սիրոյ պէս քաղցրը ու Մահուան պէս հզոր.
Գերեզմանիս լացող սիւքին պէս նըսեմ
Եկո՛ւր ինձի, քեզ կ'ըղձայ շունչըս անգոր...:
Իմ կեանքըս թող կորած նաւուն պէս ըլլայ,

Շունչդ ուռեցնէ ծեր առագաստըս անա՛հ,
Մի՛, մի՛ լսեր յոգնած հոգիս որ կու լայ,
Տա՛ր զիս Սիրոյ կղզիներէն դէպի Մահ,
Իմ կեանքըս թող կորած նաւուն պէս ըլլայ...:

Շանթ, կիսամսեայ հանդէս, 1912

ՀԻՆ ԵՂԱՆԱԿ

Այս գիշեր երգ մը հոգեցունց
Հովին մէջէն՝ հեռուէն հեռու՝
Զիւնոտ տրտում ճամբաներու
Խոր անըջանքը արթնցուց:

Ես մենաւոր ու տրամունակ,
Քեզ կ'ունկնդրեմ պատուհանէս:
Որ աղօթքի մ'ոլորքին պէս
Կ'արձագանգես, հի'ն եղանակ:

Արուեստ չունիս, իմաստ չունիս,
Կը կրկնուիս դուն անդադրում,
Ու ձիւնին հետ դանդա՛ղ, տրտո՛ւմ,
Դուն տարուբեր կը տատանիս:

Շնչատ մարմինդ կը դողդոջե՛.
Վանկերուն մէջ տփուոյն, վտիտ,
Ու յանկերգիդ մէջ միամիտ
Ապրելուն խուլ մահերգը չէ՞...:

Կը կրկնէ հովն աննպատակ
Աղաղակներդ ծառին, սարին,
Ի՞նչ կը պատմես դուն գիշերին
Որ կու լայ մայթը հեւքիդ տակ:

Այս իրիկուն, ձի'ւն իրիկուն,
Հին եղանակ մը հոգեցունց,
Ծոյլ երազանքը արթնցուց
Մութ ամայի ճամբաներուն:

Երգը մեռա՛ւ հեռու անհետ.
Բայց ա՛յդ չափով, այդ յանկերգով,
Պատուհանիս գիշերին քով,
Հոգիս կու լայ դեռ երգին հետ...:

ԳԻՇԵՐԻՆ ՄԷՁ

Կը լայննայ երկինքը անծա՛յր ու ջի՛նջ,
Գիւղին վրայ քիչ քիչ մուլթը կը կոխէ,
Ամէն բան իրեն գոյնը կը փոխէ,
Հանդա՛րտ ամէն կողմ, մո՛ւլթ է ամէն ինչ:

Վարդն իր աչքերը կը գոցէ մուլթին.
Ծառերն են կեցեր լո՛ւռ, բազկատարա՛ծ.
Նոճին իր գլուխն է վեր կարկառած.
Լոյսեր կ'արիւնին ծառերէն անդին:

Ահա կը քնանայ բնութիւնն համակ,
Կեանքը դադրեցաւ. թռչուն մը մինակ,
Միս մինակ — ինչո՞ւ — կ'երգէ տրամունակ:

Գիշերային այս լուսթեան մէջ խորին,
Իր սիրտբուղիս երգերն սրտէս կը թռին,
Ու մինակ — մինա՛կ — ես կու լամ լռին...:

Շանթ, կիսամսեայ հանդէս, 1914

ԳԻՇԵՐՆ ԻՋԱԻ

Գիշերն իջաւ անամպ, անհուն,
Բիւր քիւրեղէ ի՛նչ նուրբ անուն
Տալ անուրջի այս սուրբ պահուն:
— Ա՛խ, ապրելո՛ւ երջանկութիւն...:

Կ'անէանայ նաւն հեռակայ .
Լիճն երազ մ'է , կայ ու չըկայ .
Ձուրի շշուռն է լոկ վըկայ ,
— Շշնջելո՛ւ երջանկութիւն . . . :

Վերն հազար աստղ , վարն հազար լոյս ,
Կիսաստուերին մէջ հոգեյոյզ
Կը խօսակցին քար , վըտակ , բոյս .
— Ա՛խ , իրերո՛ւ երջանկութիւն . . . :

Ու կը ձայնէ մատուռն յստակ :
— Սա ծերունի ծառերուն տակ ,
Այս քաղցրութեան մէջ բովանդակ
Քարանայո՛ւ երջանկութիւն . . . :

Շանթ , կիսամսեայ հանդէս , 1914

ՄԱՀԱԶԳԱՑՈՒՄ

Այսպէ՛ս , այսպէ՛ս . . . անուշ , անուշ սիրական
Մօտեցուր մանր մատները մանկական
Տաք կոպերո՛ւս , տաք կոպերո՛ւս դժոխքին ,
Ձգո՛յշ , զգո՛յշ , ա՛խ չըլայ որ բորբոքին :

Կուրծքի՛ս հակէ փոքրիկ գլուխդ յաղթական ,
Լսէ՛ , դեռ հոն հոնդիւններ , ողբեր կա՞ն ,
Լսէ՛ , անուշդ իմ սիրական : Ո՛հ , անգին
Արբանք մ'է այս որ կը խնկէ իմ հոգին :

Մեռնի՛լ , մեռնի՛լ . . . Անմահանալ մահուան մէջ .
Մեռնի՛լ . . . գրկիդ դոգն , ա՛յսպէս մեր սէրն անչէջ՝
Անհունին մէջ ծառացընել տիրական . . . :

Մեռնի՛լ... կու լա՞ս... կը խորհէի սիրակա՛ն,
Թեւերուդ մէջ քարանալու հաճոյքին,
Քո՛յր, մահանո՛ւչ քոյր, մահագոր, մահագին...

ՅՆԾՈՒՆ ՄԱՀ

— Քերթողն ըսաւ. — «Անո՛ւչ վըտակ,
Շիւղերու տակ, ճիւղերու տակ
Ո՞ւր կը վազես աննըպատակ...»

Վարդեր կու լան ջուրիդ վերեւ,
Սէգեր կու տան քեզ բիւր բարեւ,
Քե՛զ կը կանչեն ծաղիկ, տերեւ...

Հուսնակի ցոլքը ծոցդ առած,
Դաշտերու մէջ լայնատարած
Ո՞ւր կը վազես դուն շուարած...

Կեանքդ արդէն կարճ է, ա՛յ վըտակ,
Մի՛, մի՛ վազեր, ծովն անյատակ
Պիտի թաղէ քեզ ալեաց տակ...

Վտակն հծծեց. — «Թող անդադրում
Վազեն ջուրերս. մի՛, մի՛ տրտում
Արցունք կաթեր անոնց սրտում:

Թո՛ղ, որ երգեմ լուսն ու մութին.
Ի՛նչ փոյթ թէ մահն է քայլ մ՛անդին,
Ես սիրահար եմ մարմանդին...

Ու մինչ քերթողը կ'երագէր՝
Լալո՛վ, վըտակը եռուզեռ
Երգով իր մահը կը վազէր...

ԻՆՉՈՒ

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ զիս սիրեցիր
Փոքրիկ աղջիկ, քեզի մե՛ղք էր .
Փոքրիկ ծոցիդ թիթե՛ռ պէտք էր,
Դուն ծե՛ր արծիւ մը բանտեցիր . . .

Կապոյտ աչերդ երբոր բացիր,
Կապո՛յտ աղջիկ՝ պլպլուն երգ էր .
Քե՛զ ալ սիրոյ մրմունջ պէտք էր,
Դուն գուժկան մռունչս ընտրեցիր . . .

Ես կ'երթամ մի՛շտ, անծայրածի՛ր
Դամբաններ են ոտքիս հետքե՛ր .
Քեզ սիրոյ մեղմ սիւք մը պէտք էր,
Դուն փոթորկի՛ն կուրծքդ բացիր . . .

Կ'այրի՛ն աչերդ սեւածիր,
Պիտի մեռնիս, այդպէս մ'երգեր,
Քեզի փոքրիկ սէր մը պէտք էր,
Դուն Սէր-Աստուածը սիրեցիր . . .

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ո՞վ կու լայ այսպէս խշտեակիս շէմքին .

— Քո՛յր, դարիպն է, բաց :

★

Կմա՞խք մը կ'անցնի դուրսէն լալագին .

— Սովն է, դուռըդ բաց :

★

Տապա՞րն է ջախջախ դրանըս կուրծքին .

— Ջարդն է, դուռըդ բաց :

ՀԱՅ ՈՐԲԸ

Աստուան, անպաշտպան, մերկ ես, որբիկ ճան.

— Մուժն ինձ պատմուճան:

★

Ծերեր սովահար կ'իյնան ժամէ ժամ.

— Արի՛ւն կ'որոճամ:

★

Աստուածդ իսկ մատրան մէջն է խողխողուած.

— Վրէ՛ժն ինձ Աստուած:

ԵՐԵՔ ԶԻԱԽՈՐՆԵՐ

Դաշտէն երեք ձիաւորներ
Անցան երեք մրցորդի պէս.
Առաջինը սեւ ձի մ'ունէր
Ու մուժ շարժում մը կ'ընէր վէս:

Դաշտէն երեք ձիաւորներ
Անցան. երկրորդը կը խնդար,
Ան կոյս կարմիր նժոյգ մ'ունէր
Որուն պայտէն վարդ կը պոռթկար:

Դաշտէն երեք ձիաւորներ
Անցան. երրորդը սպիտակ
Ծե՛ր ձի մ'ունէր, ճերմակ ոսկրեր
Կը ջարդուէին իր պայտին տակ...:

Սեւ ձին Մեղքն է, միւսը Սէրն է,
Որի վըրայ ուղես հեծիր,
Ճերմակ ծե՛ր ձին քեզ կը բռնէ...
Ծեր ձին Մահն է որ հեզնեցիր...:

ՄԵԾԴ ԱՍՏՈՒԱԾ

Ահա ջուրերդ : Աղուոր լիճե՛րըդ ահա ,
Սեւ ծովերդ , ովկէաննե՛րըդ մըթին
Որոնց վըրայ շունչը կեանքոտ կը խաղայ
Փայփայելով հսկանե՛րն այն անդունդին :

Սոտերուն մէջ սահող հեղիկ առուակէդ
Մինչեւ ջուրե՛րը դարաւոր Նեղոսի ,
Մինչեւ հո՛ն ուր Նիակարան փրփրաւէտ
Գահավէժին մէջ գոռալով կը հոսի :

Ահա հողերդ : Լուռ անդունդներդ մթաստուեր
Ուր քու հողիդ մենաւորիկ կ'երազէ ,
Ու բոցավառ արեւուն տակ կենսաւեր
Տոչորող լա՛յն անապատներդ աւազէ .

Կանաչաւէտ քու դաշտերէդ լայնածիր
Մինչեւ ձորերդ ու անդունդներդ ահաւոր ,
Մինչեւ լեռներդ որ դուն ձեռքո՛վդ կանգնեցիր ,
Ալպեաններէն՝ Հիմալայան ալեւոր :

Ահա՛ երկինքդ : Երազամուլ , կապտագե՛ղ ,
Անծիր , անծա՛յր տարածութի՛ւնը անհուն .
Լոյս մատներէդ վառուած աստղերդ շքեղ՝
Սորհրդաստուեր կամարիդ վրայ պլպլուն .

Ու արեւուդ բոցափայլ գունդը կրակի ,
Ու լուսնակիդ սիրախտաւոր դէմքն աղուոր ,
Ու տրտմանո՞յշ վերջալոյսնե՛րըդ ոսկի ,
Ու կենսալիր արշալոյսներդ փառաւոր :

Ահա՛ մարդերդ : Ահա՛ մարդերդ ալ , Աստուած՝ ,
Տխուր հիւրերն այս հրաշագեղ աշխարհին .
Թափառական , վաղորդայնէ՛ն ընկճուած ,
Ճղճիմ , թշուառ , հողին կառչած , ախտադի՛ն .

Ճակատագրին մտրակին տակ խելայե՛ղ ,
Անոնք կու լան ու կը վազեն մտացի՛ր ,
— Իրենց ճակտին վրայ մահուան գիրն ահեղ —
Անոնք զոր Դուն պատկերիդ վրայ ձեւեցիր . . . :

Ահա՛ Մարդերդ , ահա՛ Մարդերդ , Մեծդ Աստուած :

Հայ Գրականութիւն , ամսաթերթ , 1912

ՍՐԻՆԳ

Ո՛վ խեղճ սըրինդ , տարաբախտ ոստ ,
Ան ո՞ր անգութ ձեռքն էր անտես ,
Կամ ո՞ր կայծակն որոտընդոստ
Որ խլեց , չորցուց քեզ ոսկրի պէս . . . :

Ո՞վ ծակոտկեց քու նիհար ցող ,
Զիկա՛յ նեկտար մ՛ալ որ ըմպես
Ո՛չ իսկ կաթիլ մ՛առտուան ցող
Ցամքեր , հիւծեր ես ոսկրի պէս . . . :

Մօտեցո՛ւր կուրծքը համբոյրիս ,
Թող օժեն վէ՛րքըդ արցունքներս .
Գիտեմ պիտի չը դալարիս ,
Իայց կեա՛նք փրչեմ երակէդ ներս . . .

Բարէ՛ , սըրինգ , սիրտըդ խոց է ,
Հին ծաղիկներդ ալ չեն ծըլիր ,
Բայց տաք շունչէս ծնին գուցէ
Վերքէդ երգի՛ ծաղիկներ հիր . . .

Եկուր սիրենք , եկուր սիրուինք ,
Եկուր պատմեմ քեզ մեկուսի
Քաղտնի՛ , ահեղ սէր մը , սըրինգ ,
Որ տակաւին մէկուն չըսի . . . :

Երթանք կապո՛յտ սարն հեռակայ ,
Մարդերէն վե՛ր , աստղերուն տակ ,
Մեր լացին լոկ սարը վըկայ ,
Ու ձայնակից ըլլայ վըտակ . . . :

Երգէ այնպէս ինչպէս կու լար՝
Երբ գիշերի սիւքն աչնայնի
Կը սարսուացնէր ոստըդ դալար ,
Շունչս ալ սիւքն է գերեզմանի . . . :

Ո՛վ իմ սըրինգ , ոստ երկնատուր ,
Չորցած կուրծքիդ ես տամ հոգիս
Ու դուն երգ տուր , դուն վերելք տուր ,
Երկինքներ տուր հիւանդ շունչիս . . . :

Հայ Գրականութիւն , ամսաթերթ , 1912

★

Ռ. ՍԵՒԱԿԵՆ ՆԻԻԹԵՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Գրականութեան ապագայ պատմագրին եւ անհատ պրպտողներու աշխատանքը դիւրացնելու համար, հոս կու տանք ցանկը այն քերթուածներուն, որոնք լոյս տեսած են զանազան պարբերականներու մէջ:

Շաբաթաթերթ Մասիս, խմբագիր՝ Ենովք Արմէն, 1907ին: Տորեկ, թարգմ. Լըքօնդ տը Լիլէ, էջ 273. Սիրոյ Շողֆերը, էջ 293. Հոգիս, էջ 430. Սափա-Մունի, էջ 518. Գիւնով սէր, էջ 684: 1908ին. Էտըլվէյս, էջ 181. Պիտի սպասեմ. էջ 204. Ժպիտը, էջ 220. Այդ գիշերը, էջ 254. Զոջում, էջ 292. Աղջկան հոգիներ, էջ 320. Քերթող, էջ 416:

Շաբաթաթերթ Արեւելեան Մամուլ, խմբագիր՝ Հր. Մամուրեան, 1907ին: Տարի մը վերջ (պատմուածք), էջ 640. Իրամին աղօթքը, էջ 814. Լէման, էջ 856. Ահա կ'երգես Դասիանա՛... , էջ 947: 1908 տարուան մէջ ունի երեք թարգ. Երեմ ծաղիկներ, էջ 509. Ամառուան ժամեր, էջ 920 եւ Հանրի Հայնէ, էջ 1272:

Շաբաթաթերթ Լոյս, խմբագիր՝ Արամ Անտոնեան, 1908ին: Վերջալոյս, էջ 116. Սիրոյ մրմունջ, էջ 262. Համբոյրը, էջ 851:

Շաբաթաթերթ Ազդակ, խմբագիր՝ Շաւարշ Մի-

սաքեան, 1909ին: Վերջին արքայն, թիւ 13. Պիտի մեռնի, թիւ 15. Իժը, թիւ 17. Կարսի դրօշակը, թիւ 19. Ուսանողի նամակներ (արձակ), էջ 363. Չանգակներ, Չանգակներ, էջ 387. Ողջակէզ, էջ 419. Չղջիկը, էջ 470. Ենովային արցունքը, էջ 498. Պոլսոյ որովայնին մէջ, էջ 548:

Կիսամսեայ հանդէս Շանք, խմբագիր՝ Մերուժան Պարսամեան, 1912ին: Ինչո՞ւ, էջ 41. Սիրոյ ծարաւ, էջ 41. Առաջին մեղքը, էջ 235. Խապրիկ, էջ 319. Բոյրը, էջ 319. Ամէնուն պէս, էջ 287. Չար աղջիկը, էջ 287:

Ամսաթերթ Հայ Գրականութիւն, խմբագիր՝ Չարեհ Գազազեան, 1911ին: Մեներգ՝ ինձ համար, թիւ 3:

Մեր տրամադրութեան տակ ունինք նաեւ հետեւեալ անտիպ քերթուածները.—

Սպիտակ տնիք, Երագ, Մէկը կու լար, Երագներ, Ահագանգ, Հայրենի հող, Սուրբ Մեսրոպ, Ես մերթ կը խորհիմ, Գինով գիշեր, Հարսներգ, Սեւ տոմս, Բասթէլ, Իտէալ կինը, Աստղի մը, Մեր սիրտը, Ճիշդ սէրը, Մեղքը, Մարգարիտը, Սպասող մատուռը, Անէժքը, Երջանկութիւն, Սիրտ, Փորձութիւն, Պզտիկ սիրտդ, Հովիկը, Մինակ մարդը, Գիւղացու սէր, Վաղը, Քաղցրութիւն, Յաղթուած յաղթականը, Մեղքի կինը, Ասպետին երգը, Ծեր բարեմին, Անկարելի սէրը եւ Լուսնակ լոյսով:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

★

Ռուբէն Սեւակ (Ռուբէն Չիլինկիրեան) Էջ 7

ԲԺԻՇԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՓՐՑՈՒԱԾ ԷԶԵՐ

1.	Կէս խենթը	15
2.	Մանչերուն գերեզմանը	24
3.	Տէր ողորմեա	32
4.	Գինովին աղջիկը	39
5.	Կռունկը	46
6.	«Փոխան հարսանիքի»	51
7.	Հրաշալի բժշկութիւն	60
8.	Ահաւոր տարակոյսը	68
9.	Անիծուած գանձը	75
10.	Ստամբուլին գոհը	83
11.	Ցաւի միսը	91
12.	Մեղցնելու իրաւունքը	98
13.	Տէլիքիում Թրէմէնս	104
14.	Մեղքին պտուղը	110
15.	Զմեռնելու համար	117
16.	Այլասերում	124
17.	Ապրելու կամքը	131
18.	Վեցերորդ գգայարանք	138
19.	Մեռելի մը նամակը	143
20.	Ծարաւ մարդը	149

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

ՋԱՐԴԻ ԽԵՆԹԸ (բեմական մեմախօսութիւն)

1. Քրքիջը	161
2. Թափառումը	163
3. Կարմիր դատաստանը	163
4. Անոնք որ կու գան	165
5. Ծեր քահանան	167
6. Աստուածը	168
7. Գիշերին մէջ երգ	170
8. Ոնիրը	171
9. Ցեղին ուխտը	172

ԹՐՔՈՒՀԻՆ (Գեղջուկ եղերերգ)

1. Ասեղի հիւսքը	175
2. Ա՛յ աղջիկ	176
3. Հայդուկը	176
4. Հայուհին	177
5. Առեւանգումը	178
6. Կարմիր մկրտութիւնը	179
7. Պուտ մը արիւնը	179
8. Կուսերգութիւն	180
9. Ա՛լ չի ծպտեց	181
10. Վրէժը	182

ՄԱՐԴԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

1. Գիւղական եկեղեցիին մէջ Ծնունդը	183
2. Գիւղական նամբուն վրայ	191
2. Գիւղական գերեզմանատան մէջ	198

ՍԻՐՈՅ ԳԻՆԻԸ

1.	Սիրոյ աղբիւր	205.
2.	Պատասխանը	206
3.	Երգ երգոց	207.
4.	Երնէ՛կ, ջուր	209
5.	Կարապետը	211
6.	Տրտո՛ւմ ոգի...	213.
7.	Քնացող աղջիկը	214.
8.	Հայրը	215.
9.	Ո՛վ իմ հայրենիքս...	215
10.	Ինչպէս երբեմն...	219
11.	Կարապը	219
12.	Սկեպտիկ	221
13.	Երթ-ա՛լ...	222.
14.	Սէրը	223
15.	Սիրոյ եւ մահուան երգը	224
16.	Հին եղանակ	225
17.	Գիշերին մէջ	227.
18.	Գիշերն իջաւ	227
19.	Մահազգացում	228
20.	Ցնծուն մահ	229
21.	Ինչո՞ւ	230
22.	Հայաստան	230
23.	Հայ որբը	231
24.	Երեք ձիաւորներ	231
25.	Մեծդ Աստուած	232.
26.	Սրինգ	233
	Ռ. Սեւակէն նիւթեր պատմութեան համար	235
	Բովանդակութիւն	237.

«ՀԱՅ ԳՐԱԳԻՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ»

Հաշմեկշիւ 1 Մայիս 1944 - 31 Մայիս 1946

ՄՈՒՏՔ

ԵԼՔ

1 Մայիս 1944ին		Ռ. Միւսկի հասարկին համար բուլթ, կողմ 18,197	
Սնունդը պահպանող դրամ	29,686	Տպագր.	43,000
Խուրճարանութիւն	3,500	Կազմի	7,040
Ծախարան՝ գիրքերի	54,460	Հրատարակելի նիւթերու բնօր.	68,237
		Համոզ-Հոտով, Մեւակ	2,970
		Պոստիւստի վարձ	1,050
		Հեղինակի իրաւունք Տիկ. Մեւակի	3,000
		Ջանադան ծախքեր (2000 փր.	
		միայն պահեստի փոխ.)	2,210
		Պատրաստ գումար	10,179
	87,646	31 Մայիս 1946ին	
			87,646

«Հայ Գրագիտներու Բարեկամներ» Ընկերակցութեան կողմէր Հետեւեալն է. —
 Գաղաղեան Ջալեհ, Բժ. Գրիկոսեան Վլեն, Թորոսեան Հրանդ, Խանէտաեան
 Ալլաւեր, Մուսաֆեան Ջալեհ, Մօզեան Վան, Կարգունի Եւուսդը, Աւարակեան
 Կարօ եւ Պարտամեան Մկրտիչ: Հաշմեկշիւ՝ Վ. ԲԱԳԻՈՐԵԱՆ

«ՀԱՅ ԳՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ»
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԷՆ ԼՈՅՄ ՏԵՍԱԾ ԵՆ

1. Ռուբէն Զարդարեան (1930), *սպառաժ*
2. Մելիֆոն Կիւրնեան (1931)
3. Գեղամ Տէր Կարապետեան (1931), *սպառաժ*
4. Գեղամ Բարսեղեան (1931)
5. Արփիար Կրփիարեան (1931)
6. Գրիգոր Զօհրապ (1932)
7. Տիգրան Զէօկիւրեան (1933)
8. Օհան Կարօ (1933)
9. Երուանդ Օտեան (1935)
10. Արտաշէս Յարութիւնեան (1937)
11. Արդի Հայ Գրականութիւն, Ա. Հատոր (1939)
12. Արդի Հայ Գրականութիւն, Բ. Հատոր (1941)
13. Արդի Հայ Գրականութիւն, Գ. Հատոր (1944)
14. Եր. Սրմախէշխանեան (1942)
15. Ռուբէն Սեւակ (1946)

«Հայ Գրագէտներու Բարեկամներ»ու Հասցէն է՝

LIBRAIRIE BARSAMIAN
46, Rue Richer - PARIS (9^e)

Imp. ARAXES, 46, rue Richer, Paris (9)